

BERÉNYI MIHÁLY

Tisztelt „a szerk.”, talán kedves Zsombor!

A Magyar Orvosi Nyelvben (IV. évf. 2. szám 2. old.) megjelent írásomra adott szerkesztői válaszban nekem szóló kérdést találtam (a glyco és a gluco különbsége), amelyre az alábbi idézet válasz lehet. Az NDI Terminology így definiálja a „glycoside”-ot:

„Any compound that contains a carbohydrate molecule (sugar), particularly any such natural product in plants, convertible, by hydrolytic cleavage, into sugar and a nonsugar component (aglycone), and named specifically for the sugar contained, as glucoside (glucose), pentoside (pentose), fructoside (fructose) etc.” Vagyis bármilyen cukor és bármilyen „aglycone” (aglikon) alkotja a „glycoside”-ot, a „glucoside” viszont „glucose”-ból van. Szándékosan hagytam az angol írásmódot. Tehát logikus szabályt takar a két előtag megkülönböztetése.

De még így sem érzem tisztázottnak a témakört, tehát a német szöveggel is válaszolok (Lebensmittellexikon):

„Glycoside Unter dem Begriff Glycoside ist eine ganze Gruppe von Pflanzeninhaltsstoffe zusammengefasst. Sie setzen sich aus einem Kohlenhydrat- und einem Nichtkohlenhydratbestandteil, dem „Aglycon” zusammen. Der Kohlenhydratbestandteil ist meist über ein Sauerstoffatom (O) an das Aglycon gebunden. Hierbei spricht man auch von O-Glycosiden.”

Továbbra is helytelenítem a „glukozid” és a „glükózid” egybecsapását.

Változatlanul barátsággal: Berényi Mihály

Kedves Berényi Mihály!

Némileg „lebuktam”: ezen ügyben valóban a saját tudatlanságom, bizonytalanságom és kíváncsiságom rejtezt az „a szerk.” aláírás mögött...

Az alapos és kimerítő választ, iránymutatást viszont valamennyien köszönjük! Reméljük, minél többen elgondolkoznak rajta!

Tiszteletteljes, baráti üdvözléssel:

Grétsy Zsombor

FERENCZY GYULA

Az Orvosi Helyesírási Szótár új kiadása elé (vázlatos gondolatok)

1. Miért van szükség az új kiadásra?

Az 1992-es első kiadás óta eltelt több mint 12 év újabb, a helyesírást is érintő változásokat hozott a magyar orvosi nyelvben. Az 1992 előtti állapothoz hasonlóan az orvosi közleményekben most is helyesírási egyenetlenség tapasztalható.

Az utóbbi időben végbement változásoknak két fő oka van:

a) nagymértékben kerültek be az orvosi nyelvbe (amerikai) angol kifejezések (angolból való fordítások révén is), az eredetileg latin kifejezések egy része ma már korcs angollá változott;

b) újabb tudományágak váltak az orvostudomány részévé, pl. molekuláris biológia, genetika, informatika.

Szükségessé vált tehát az orvosi helyesírás újraszabályozása. Fontos, hogy az új kiadás ne csak javított és bővített, hanem felújított és újragondolt változat legyen – természetesen a jelenlegi alapelvek megtartásával. (Egyébként a 92-es kiadás már előre jelzi egy „javított és bővített” kiadás megjelentetését.)

2. Akadémiai állásfoglalás

A munkálatok megkezdése előtt (úgy, mint 1987-ben) most is szükséges egy előzetes akadémiai szintű állásfoglalás a követendő irányelvekről. Ettől az állásfoglalástól – a rendező elveken kívül – azt is várjuk, hogy térjen ki a jelenlegi magyar orvosi nyelv elangolosodására és ennek jogos ellenhatásaként a magyarítási törekvések fontosságára is!

Azaz: az Akadémia teremtsen összhangot az „anyanyelvi tudományos nyelv” és a „nemzetközi tudományos nyelv” [Fábián P.] között.

3. Nevezérendszer és helyesírás

A nagy kérdés: előbb meg kell-e várni a szűkebb orvostudományi szakterületek egységes fogalomtárának és nevezérendszerének összeállítását (ezt a munkát bizonyára el is tudná végezni a Magyar Orvosi Nyelv köré tömörülő lelkes gárda Bősze Péter irányításával), és csak ezután kerüljön sor helyesírási szabályok lefektetésére, vagy az új egységes fogalom- és nevezérendszer hiányában adjuk-e ki újból a helyesírási szótárt?

(Kézenfekvőbb lenne: előbb nevezérendszer, majd ezt követő helyesírási szabályok orvosok és nyelvészek együttes munkájának eredményeként, de így talán nagyon elhúzódná az új kiadás.)

4. Az új szótár lehetséges tartalmi felépítése

- A szótár 12 évének rövid értékelése

Érdemi méltatás vagy kritika eddig még nem látott napvilágot. Megállapítható, hogy az orvosi kiadványok nagyobbik része követi a szótár előírásait; a szaklapok jobban betartják a helyesírási szabályokat, a tankönyvek kevésbé; engedményt általában a latinos írás javára tesznek.

- Akadémiai állásfoglalás

- Az általános helyesírási alapelvek újrarögzítése

Mivel a legtöbb egyenetlenség a latinos-magyaros, ill. az egybeírás-különírás-kötőjeles írás körül van, az új kiadás ezekre adjon külön újrafogalmazott, táblázatosan is áttekinthető szabályokat példákkal.

- Helyesírási tudnivalók

Az eddigi tudnivalókon kívül az új kiadás tárgyalja bővebben az összetett szerkezeteket és a többtagú szókapcsolatokat (külön ki-
térve a kevert írásmódú szókapcsolatokra), a nemzetközileg elfo-
gadott rövidítéseket és betűszavakat (a toldalékolással együtt),
és külön térjen ki a rövidítésekhez és betűszavakhoz kapcsolt
betű- és/vagy számkiegészítések írására is (kötőjellel vagy anél-
kül).

- Címszótípusok

Elengedhetetlen a négy címszótípus – a *magyaros*, a *latinus*, a
vagylagos és a *kevert* – megőrzése.

Dönteni kell a már meghonosodott *angol címszavak* arányá-
ról is!

Fontos küldetése lenne az új kiadásnak az is (a szükségtelen és
nyelvünket torzító idegen – főleg angol – címszavaknál), hogy
azok helyettesítéseként a szótár adja meg a már meglevő vagy
ajánlott *magyarított* változatot is. (A magyarítás terén már van-
nak biztató próbálkozások, vö. Magyar Orvosi Nyelv.)

- Rövidítések, jelek

- Szótár

KÁLLAI LÁSZLÓ

Kedves Szerkesztő Úr !

A jó pap holtig – ott tanul, ahol van mit. Eddig úgy tudtam, hogy
létezik α -, β -, γ -interferon, melyet így is írnak: IFN α vagy
 α -IFN, sőt I. típusú, II. típusú interferon. A Magyar Orvosi Nyelv
IV/2. számában megjelent „Vesszőparipám...” tanulmányból vi-
szont azt tanultam, hogy van „á-interferon” is. Ugyanott, a cikk
vége felé van egy ajánlás: a „PGE₂” írásmódjára, ahol a térszer-
kezetet mutató a jelzést úgy oldották meg, hogy egyszerűen el-
hagyták, holott helyesen: PGE_{2α}. Talán más szerzőknél is előfor-
dul ez a csapda, most azonban ÖNGÓL, kedves Szerkesztő Úr.

latosan	Most pedig a görög betűk használatával összefüggő zavarok- ról szólnék. Magam nagyon erősen kitartanék a görög betűk megtartása, használatának megőrzéséért, mert az a legelőny- esebb és legbiztosabb módja a tudomány nyelvének a kőr- désnek, és nekem „á-interferon” és „á-interferon” a szavak, és nem lesz – legalsóbb egy „α” – „alfa-interferon” – pláne nem „alpha interferon” vagy „alpha-interferon”. Hogy ezek a szavak nem rémes – ám belőlem: lehet, hogy sok szempontból praktikus, praktikusabb – írásmódok hogyan alakultak ki a jelentek meg már a magyar szakirodalomban is, nem részletezem. Különöseb- ben indokolni, magyarázni görögös elfogadottságon pedig való- sáiban nem is tudom. Hogy mi lesz a görög betűk sorsa? Úgy vé- lem, ez a szakmai társadalom szöveghasználata következtében néhány év-évtized alatt magától fog kikristályosodni, eldőlni. (A
---------	---

Jól esik kacagnom, hogy ez „öngól”. Az történt ugyanis, hogy va-
lamikor régen küldtem a folyóiratnak (amit ez úton is köszönök)

egy prüszkölést a „Pí-Édzs-Dí”-nek általam helyesnek tartott
kiejtéséről; a PhD magyarul – s most alkalom kínálkozik a meg-
ismétlésre – „ef-dé”-nek, nem pedig pí-édzs-dí-nek ejtendő.
Az ugyanott megjelent szerkesztői viszontválasszal sem igazán
lettem boldog, mert ez áll benne: ...*csupán a magyar szavaknál
ejtjük ki a betűszót valóban betű szerinti, akkor is, ha a betű kétje-
gyű...*” Kénytelen vagyok ezt példával cáfolni: az Umweltschutz
rövidítése UMSch, és a háromjegyű betűt nem ejtjük betű sze-
rint, hanem egy betűnek tekintjük. A német sch-val még más
gondom is van: a betűszóban sz-nek hallik, nem pedig s-nek.
Ennél már csak azok a betűszavak zavaróbbak, amelyeket k-val
ejtünk, ám c-vel írunk (sok-sok példával jellemezhető), ami az
ögörögnek latinus átírásából fakad, lásd *cicero-hikero* (magyar-
ban csicseriborsó), vagy *Caesar-gör*: *καίσαρ, ejtsd talán: káj-
szár* (magyarban császár, vélhetően a Kaiserből jött) – ötletek a
szerkesztői válaszcikkből.

De nem ezért, vagy nem elsősorban ezért ragadtam ’pennát’, ha-
nem azért mert az interferon „á”-jelzete a kéziratban nyilvánva-
lóan „α” volt, amit vagy a szkanner vagy a szerkesztő program
„á”-nak értékelt. Nem öröm, de nem nagy baj. A baj ott van,
hogy a kefelevonatot senki sem nézte át. Így került a nevem alatt
megjelent szösszenetbe (III/2. szám) „φ” helyett Ö, „φ” helyett
pedig ö, amikor azt akartam bemutatni, hogy az ögörög píh ma-

a rövidítés egy görög-latin szóösszetételt takar: philosophiae
doctor, magyarul a bölselet vagy a bölösség doktora, angolul
Doctor of Philosophy. A görög-ről latin írásmódra való áttérés so-
rán „ó” vagy „o” betűt kettős betűvé, ph-vá írták át, melynek je-
lentése „ef”, lásd fizika, fiziológia, farmakológia. Ezeket az an-
golban se ejtik p-hizikának, p-hiziológiának, p-harmakológiá-
nak. Miként a magyarban is más hang az s, z és az sz, melyet
nyelvünk a rovásírást kizáró latin írásmódban kettős betűvel

gyarul: ef, miképpen a német sch, magyarul: s. Erről a hibáról
írtam akkortájt a szerkesztőnek egy levélkét, kérve a tévedés ki-
igazítását. Se választ nem kaptam, se korrekció nem jelent meg.
Maradt a hiba. A szerző hibája. Mi a fenének akar görög betűk-
kel okoskodni?

Barátságos üdvözléssel:

Prof. Dr. Kállai László

Tisztelt Professor Úr, kedves Kállai László!

Megróbálok a fölvetésekre tisztességgel és legjobb tudásom sze-
rint válaszolni.

A legfontosabbal kezdeném. Professor Úrnak tökéletesen iga-
za van: a görög betűk „latinná válása” sajnálatosan valóban el-
borzasztó módon megtörtént, mégpedig épp azon okból, amelyre
Professor Úr gondolt, a szerkesztéshez és a tördeléshez használt
programok eltérő működése miatt. A hibát valóban én követtem el,

a felelősség az enyém: noha természetesen a kefelenyomatot magam néztem meg, de ekkor sem vettem észre ezt az egyébként gyakorinak mondható, komoly zűrzavart okozó és csak szégyenletesnek nevezhető baklövést.

Professzor Úrtól is – s természetesen minden olvasótól is – elnézést kérek!

Azt viszont hozzá kell tennem, hogy magam az említett, a hibára figyelmet fölhívó s a kiigazítást kérő levelet nem kaptam meg: egyébként természetesen megfelelően válaszoltam volna. Ezt próbálok most pótolni – még egyszer: Professzor Úr bocsánatát kérem.

Ami az említett „ÖNGÓLT” illeti, úgy vélem, nem okoz katasztrófát, ha valaki csupán a PGE₂ formát használja, ha az adott szövegkörnyezetben a görög betűvel a jobb alsó indexben föl-tüntetendő térszerkezeti utalást elhagyva is világos, hogy miről szól a szerző. Merem feltételezni, hogy Professzor Úr is leírja olykor a „glükóz” szót, anélkül, hogy pontosítaná, hogy mire is utal, az „L-glükóz”-ra vagy a „D-glükóz”-ra... Hozzáteszem, hogy akár a jelenleg is használt egyetemi biokémiai tankönyv is e szellemen jár el, s például a prosztatanoidok esetében csak akkor jelenik meg a térszerkezetre utaló görög elem, ha annak éppen különös jelentősége van a tananyag megértése szempontjából.

A PhD ejtésével kapcsolatosan teljes az egyetértés abban, hogy az nem „pi-édzs-dí”, ám továbbra is áll az alapelv: csupán a magyar szavaknál ejtjük ki a betűszót valóban **betű szerint**, akkor is, ha a betű kétjegyű. Az idegen betűszavakat, rövidítéseket alapvetően a magyar betűjegyek hangértékének megfelelően ejtsük ki.

Mindazonáltal meg kell jegyeznem, hogy a szabályzat a példáként mutatott sajátos helyzetekkel nem foglalkozik oly nagy részletességgel. E kérdéskörre is igaz, hogy nem lehet a nyelvben mindent szigorúan, pontosan szabályozni, hiszen a nyelvnek megvan a saját élete, szabadsága, s a nyelvészokásnak, a kialakult formáknak, nyelvhasználati módoknak meghatározó a jelentősége. Tehát bátran mondhatom, hogy (noha magam maradok a „pé-há-dé” ejtésnél) Professzor Úr nyugodtan alkalmazhatja az „ef-dé” kiejtést is. Legfeljebb csak az történhet, hogy zavartan kigúvad egy-egy kollégának a szeme, amikor Professzor Úr megkérdi tőle, hogy „Van már ef-déd?” Ám elvileg lehetséges, hogy tizenöt év múlva már az „ef-dé” forma lesz a megszokott, s a mai „pé-há-dé”-zősökre fognak értetlenül nézni: a nyelv változik, alakul, fejlődik s használói által kristályosodnak ki a szavak, az írásformák vagy épp a kiejtési szokások.

Az Umweltschutz „UMSch” alakú rövidítéséhez nem mernék hozzászólni, ebben talán valamelyik németben nagyon jártas olvasónk segíthetne. Magam csak annyira jutottam, hogy megkérdeztem családom német anyanyelvű tagjait, s ők egybehangzóan mondták azt, hogy ilyen rövidítést el sem tudnak képzelni...

Ettől függetlenül tanulsága is van a példának! Lám, a betűjegy szerinti magyar kiejtés elvét az „Sch” esetében valóban furcsa lenne alkalmazni: magam is csak egy „es” hangtestet használnék, s ennek az az oka, hogy nekünk, magyarul beszélőknek nem oly ismeretlen a német sch (gondolhatunk a régi történelmi okokra is vagy a rengeteg olyan vezetéknevre, amelyben „sch” van).

Szép példája ez a fentebbieknek, mivel jól szemlélteti, hogy nem lehet egy nyelvre rigorózus szabályokat ráerőltetni: a nyelv szabad és önálló, mi csak csiszolgathatjuk, finomíthatjuk, óvhatjuk értékeit.

Várva Professzor Úr további „prüszköléseit”, szívélyes üdvözetét küldi:

Grétsy Zsombor

PAKODI FERENC

Tisztelt Szerkesztőség!

Érdeklődéssel olvasgatom a MONY számait az elektronikus hátlózat segítségével, és örömmel látom, milyen komoly szellemi erőt képviselő „hadsereg” áll a számomra is kedves ügy mögött. Kár, hogy nem jutnak el minden kollégánk, sőt, minden magát értelmiséginek valló, szélesebb értelemben vett kolléga kezébe az itt leírtak. Külön öröm, hogy azért egy-egy írás az Orvosi Hétlapban vagy a Magyar Belorvosi Archivumban is megjelenik.

Az olvasottak gondolatokat ébresztettek bennem is, és azt gondolom, a magamfajta, nem nyelvész képzettségű nyelvhasználó elsősorban jelzéseket kellene, hogy küldjön a közös gondolkodásnak arra a fórumára, amelyet ez a folyóirat képvisel. Az orvosi nyelvet minden magyar orvos használja, így nincsenek valódi amatőrök. Csak azokat nevezhetnének így, akik a nyelvészek bábérjaira pályáznak híjával azok képzettségének, és külön öröm, hogy ilyenre nemigen leltem a sorok olvastán. Az egyes szakmák nyelvének taglalása során látnivaló volt, hogy a már meggyökeresedett helytelen vagy vitatható formák lehet ugyan keseregni, méltatlankodni, de tenni ellenük annál kevesebbet. Ahogy a mobiltelefonból sohasem lesz hordozható távbeszélő, ami mellesleg nem is baj, így nem is a legjobb példa. Ezért a „gyors reagálás” nyelvőrséget tartanám követendőnek, azaz, az éppen meggyökeresedőben lévő nyelvi hibákat, igénytelenségeket próbáljuk meg legalább megemlíteni, nevén nevezni, tükröt tartva használóik elé, hátha jobban látszik az említett formák csúnyasága. A következőkben venném is a bátorságot néhány ilyesfajta bosszantó jelenség megemlítésére, és előre is elnézést kérek, ha ismétlés, vagy tévedés keveredne közéjük.

Vissza a gyökerekhez! Ez lehetne a jelszava azoknak, akik előszeretettel használják a szótöveket a megfelelő alak vagy más szó helyett. Az „obes”-től már meg sem rendülünk, már ilyen klubokat is sikerült szerveznie a szakterület művelőinek, (remélhetőleg, legalább a klubot egy b-vel mondva), de a „hipokalém” azért talán már mégis túlzás. Már várom az „aném” büszke bevonulását!

Külföldet járt, nyelvileg igénytelen kollégára vallanak az idegen szavak ott, ahol semmi keresnivalójuk. Ez mindig annak a gyanúját kelti, hogy talán problémát is okozna a magyarra fordítás. Ide tartoznak a „moderált fokú” keringési elégtelenségek, a „non-sustained” kamrai ritmuszavarok, a „szofisztikált” folya-

matok vagy akár a kiirthatatlan tizedespont, amelyet a nem kelő színvonalú számítógépes programok is támogatnak.

Makacsul tartja magát az „egyenlőre” szó, amely értelmes ugyan, csak nem azt jelenti, amire használják, ott ugyanis általában az „egyelőre”, azaz ’átmenetileg’, ’addig is’ volna a helyénvaló, aminek semmi köze az egyenlőséghez, a lényege éppen az „előre” szórészlet. A „gyerek – gyermek” hamis analógiájára legtöbbször finomkodás állhat a háttérben, csak itt ez még felületességgel is párosul, hiszen a fölösleges „n” a jelentést teljesen megváltoztatja. Hasonlóan igénytelen finomkodás az utóbbi években az „e miatt”, „e mögött” stb. kifejezések helyett az „ez miatt”, „ez mögött” és ezekhez hasonló formák használata. Ugyanide sorolnám a „Vargáné” helyett a „Vargané” néven említett páciens esetét.

Ha már a „miatt” szóba került, az ok- és célhatározói jelentés is sokszor elkenődik. Nemegyszer hallom, hogy „kivizsgálás miatt” vettük fel a beteget, vagy éppen „hasi görcsök végett”, ami még durvább.

A tudálékossággal vegyes igénytelenség példái a „mód és lehetőség”, a „ha és amennyiben” kifejezések – sajnos nemritkán vezető médiaszereplők, politikusok szájából. A „hagy mondjam”, „hagy tegyem hozzá” az eredetre utalás révén talán megbocsáthatóbb.

Kényes fordulat a „pestiesen szólva”. Ha ezt valóban pesties ízű, újszerű kifejezés követi, semmi kifogásolnivaló nincs benne. Gyakran azonban a képlet úgy szól, hogy „pestiesen szólva” + egy (a tihanyi apátság alapítólevelénél alig néhány hónappal fiatalabb), közhelyszerű, teljesen közkeletű kifejezés. Iskolapéldája, nemegyszer országosan ismert médiaszemélyiségek szájából: „pestiesen szólva: nem semmi!” (Mink itten a határszélen csak állunk a sáros főutcán, városi bundában, suvickos bajusszal, és mán nem is igen értjük, mit is nem mondanak ezek a fívárosi hölgyek-Úurak).

Szintén finomkodás és felületesség lehet a háttérben az orvosi szóhasználatból kiszoríthatatlannak látszó „(mal)digestió”, „kombuszció”, „szuggeszció” stb. formák alkalmazásának. Pedig anatómus gyakorlatvezetőink még csúnyán lehordtak minket az „oszcium primum” típusú hibák hallatán! Feledésbe merült a latin nyelv szabálya: a „ti” szótag t-je kiejtve c-re változik, ha magánhangzó követi, *kivéve* (!), ha ún. „s” hang (= s, x) előzi meg, azaz a helyes kiejtés: „osztium”, „szuggesztió”, „digesti” stb., akármennyire nem tűnik elég előkelőnek. A latin nyelv úgy van, mint Karinthi inasa: „sajnálja, de meg van halva”, tehát ne változtassuk, arra ott a magyar.

Maradva a latinnál: a genitívusok használata kaotikus. Hiába szögezi le a szabály, hogy az orvosi latinban bármilyen eredetű szót a latin nyelv szabályainak megfelelően kell képezni, kiirthatatlan pl. a colon genitívusának mindenféle helytelen variációja. Anatómiából még tudtuk, hogy „haustra coli”, vagy éppen mikrobiológiából, hogy „Escherichia coli”, a leletekben mégis rendre olvashatók a „Tu. colonis”, netán a görögös műveltségű „colontos” alakok. Ez utóbbi már a BNO-ba, a Betegségek Nemzetközi Osztályozásába is befészkelte magát élőskö-

dőként, számítógépes programjaink szorgalmasan el is helyezik dokumentumainkban.

Még mindig a latinnál maradván, a főnevek nemével is hadilábon állunk gyakorta. A semleges nemű „ulcus” körül nincs is semmi baj, amíg „ulcus pepticum”, „ulcus molle” vagy „ulcus callosum” kerül elő. A csodás átváltozás a bonyolultabb kifejezéseknél éri az „ulcus”-t, amikor pl. hirtelen „ulcus ventriculi sanata” néven kórisméz az amúgy jó szemű endoszkópos.

Csaknem az egész urológus szakmát képes megtéveszteni a ravasz páros szerv, a vese, természetesen tisztelet a kivételnek. Még tankönyvbe is sikerült trójai faló módjára semleges neműként bekerülnie. Nem csoda persze, hiszen a „ren” valóban azt sugallja, hogy ez valami semleges nemű főnév, ám bizony ez masculinum a javából. El kellene tehát felejteni a bármennyire is jó hangzású „ren polycysticum”-ot, és vissza kell adni a „ren polycysticus” ősi jogait.

Leleményes találmány a „refluxátum”. A gastrooesophagealis reflux témakör igen alapos és kimerítő, sokéves tárgyalásának egyik kedves melléktermékéről van szó. Méltó párja az „expresszál”-nak és társainak (vö. Rák Kálmán professzor úr kitűnő írása). Ha latin emlékeim nem csalnak, akkor a „refluátum” talán megfelelő lenne, de kérem a latin nyelv mélyebb ismeretével rendelkezők segítségét, ha tévednék!

Hátborzongató a „metasztázisokkal rendelkező” beteg esete, azt hiszem, minden létező vonatkozásban.

Érdekes jelenség a szleng beszivárgása a hivatalos nyelvbe, ami biztos jele a választékosság hiányának, hiszen a kettő megkülönböztetése igen lényeges nyelvhasználati kérdés. Már napilap hasábjain is olvashattam, mégoly hivatalos programok ismertetése során is, hogy „x óra magasságában”. Tudományos előadásban manapság lehet szerepe szleng kifejezésnek, ahogy a humornak is, ha az tudatos, és elfogadható célt szolgál. Kétlem azonban, hogy aki pl. „Cordarone-os impregnálás”-ról beszél, az mindig tudatában van-e annak, hogy szleng kifejezést használ?

Ennyire futotta a „ius murmurandi”-ból. Ha itt-ott kicsit ironizáltam is, bántani senkit nem akartam, és remélem, sikerült is ezt elkerülni.

Köszönettel:

Dr. Pakodi Ferenc

PESTESSY JÓZSEF

Az ütérdaqról

Olvasom a *Semmelweis Egyetem* folyóirat VI. évfolyama 8. számában (2005. június 13) dr. D. T. szerkesztőbizottsági elnök és felelős kiadó rövid ismertetését *Balassa János emlékelőadás 2005* címen. Észreveszem, hogy „*ütérdaqrak* kezelése akkor és most” mondatrész van benne. S rögvést megállapítom, hogy ezt sem az előadó (Prof. dr. Dzsinih Csaba), sem a cikkíró (Prof. dr. Donáth Tibor) nem így gondolták, nem így írták. Nyilvánvaló nyomdai hiba az „*ütérdaqr*” helyetti „*ütésdaqr*”.

S ha már adódott a nagy ívű emlékelőadásban a balesetes verőértágulatok (aneurysma posttraumaticum arteriale) történelmi feldolgozása, úgy vélem, nem haszontalan az etimológia sem.

Vizsgáljuk meg az *αρτηρια* verőér, ütér, ütőér (Puls- oder Schlagader) és a dag, daganat (Geschwulst) szót és változatait.

Következzenek időrendi adatok!

1. KOVÁCS JÓZSEF (1869) Balassa-tanítvány és -utód, rendkívül jó kezű, gyors sebész, sikerrel operál egy aneurysma traumaticum arteriae brachialist, s közli erről tudósítását egy évvel később az Orvosi Hetilapban a következő címmel: „*Sérülési karütér-tágulat*”. Vele vonul be a magyar baleseti sebészeti irodalomba a „traumás ér-aneurisma” fogalma is.

2. BARTS JÓZSEF (1884). Verőértágulásról, verőérdaganatról szól. Az orvosi aneurysma főnév a görög *ανευρυσθη* tágít, kiszélesít (erweitern) igéből származik. Barts 24, melléknévvvel ellátott aneurysmát ír le, s mindegyiket *daganatnak* nevezi.

3. FEKETE ZSIGMOND (1889) bizonyítja, hogy az akkád „dagal” = sumér „damal” (weit, ausbreitet, ausdehnen) töve a magyar *dagad* tövéül is megfelel.

4. SZILY KÁLMÁN (1902) így ismerteti a dagot: „*Horváth István 1809 (Szem. Munk. 3:13) »Ímé persául dag a.m. hegy s vallyon a mi dagad, dagaszt szavainkban a radix nem hegy-e?«* – *Bugátnál 1833-ban (Orv) a tumor még daganat, de már Kunossnál (1834) dag: »tumor, geschwulst«.* (Sic!)

Az ütérrel pedig az alábbiakat írja.

»*Bugát bonctudományában minden új szó gyökérből van származtatva s nem mondatik ütér helyett: tér.*

Ütér, Bugát 1828 (Bonctud. És Orv.).« *Antea életér, subinde et verőér vocabatur, quia tamen ütér et brevissimum et etiam maxime euphonicum, ideo paulo post civitate donatum est*”, (Szh)-Üteres (Orv.)

»*Verőér, Sándor István 1808 (Told.): arteria – Az előtt:élet-ér, felverőér, mozgó ér(NySz.); dobó-ér Bertalanfi (Vil. Esm. 1757). – L. Ütér.«*”

Ugyancsak Szily említi Csokonai Dorottyájában a következő kifejezést: „*S éledvén az által'a szív verő-ere.*”

5. SIMONYI ZSIGMOND (1903) Ez évben vált át Simonyi az addig leginkább elterjedt ütérrel a verőérré. Az üteret kerülendőnek tartja, azonképpen a dag szót is. Itt változtatott daganatra.

6. PÓRA FERENC (1907) Ímé, négy év telt el az előző közlemény óta és jó nevű szerzőnk, akinek szinte korszakos A magyar rokon értelmű szók és szólások című munkája, de ő már csak daganatot ismer, dagot nem.

7. MANNINGER VILMOS (1907) A nemcsak jó hírvű, hanem valóban nagy sebésznek irodalmi vénája is volt. Onomatológiájában az aneurysmát azonban – nem tekintve vissza a múltba – csupán két főnévvel jelzi: verőértágulat, verőércsomó.

8. ALEXI EMIL (kb. két évtizeddel később – munkája évszám nélkül jelent meg) az aneurysmára csak egyetlen szót fogad el: verőértágulat.

Viszont:

9. TISZAMARTI ANTAL (1943) már részletesebben foglal-

kozik tárgyalt szavainkkal. Kitűnő munkája ritka, s kevés mai orvos ismeri. Könyve elején az ütér magyarázata: verőér, lüktető ér. Az artéria magyarázata: verőér, lüktető ér, osztóér (a munka közepe). Ugyanitt az ütér németességét rója fel (Schlagader), majd azt írja, hogy az ér nem üt, hanem ver, lüktet; ütér, ütőér helyesen: verőér, lüktető ér.

10. O. NAGY GÁBOR – RUZSICZKY ÉVA (1978) szinonimaszótárunkban már csak daganatokról szólnak, de közlik még a verőér régies formáját, az üteret is, sőt: a „megállt benne az ütő” formulát is közlik.

S ahogy telt az idő, úgy tűnnek el a szép régi kifejezések.

11. KISS GÁBOR (szerk.) (1998) E legújabb Magyar szókincstár a daganat főnévre 32 változatot ír le, ezek közül régiesnek ítéli a bibircsók, szömörces, kelevény, fakadék, émely szavakat, de a dagot már nem említi meg. Az ütérrel pedig nem hallott.

Mindenesetre oly regényírónagyságok sem szégyelltek (a ma régiesnek tartott) ütér használatát, mint az írófejedelem, dr. Jókai Móric. Ímé: „*A beteg ütere nyugodtan vert, minden láz nélkül.*” (S a mondatban még a „ver” is szerepel!)

Vagy mint a palóc, Mikszáth Kálmán. Ímé: „*Lehajolt szép magas homlokát megtapogatni, ha nem forró-é? Nem volt forró, üterét is rendben találta.*”

Nyilvánvaló, hogy a dagadoz(ik) ige, s a dagadt fő-, illetve melléknév töve: dag. Így miért lenne elvetendő az ütérdag? Miért ne lehetne a radix önálló főnév? Számos ilyen van. A szótő önállóan szerepel. S honnét vesszük a bátorságot, hogy kételkedjünk akár a dag, akár az ütérdag régen volt használatában (már-mint az aneurysmával kapcsolatosan)?

De egy ütéstől származó dudor, göb, gubó, guga, gumó, gümő, kakas, púp valamely testrészen (bőr alatt, izomban stb.) ugyancsak nevezetethetett dagnak. És nevezetett is! Bizonyítottan használatos főnév volt, lásd: Horváth István, in: Szily.

Meg gondolandó tehát e két régi tömör, kifejező szó ismételt használatba vétele, mintegy nyelvi örökségünként ebben a súlyos, nyelvrontó időben, ahol már nemcsak a tudomány, de az élet minden területén kiszorít bennünket a kártékony amerikanizmus. És hálásak lehetünk Dzsiniich Csabának a szó újraélesztésért.

Irodalom

1. ALEXI EMIL: Orvos- Természettudományi Szótár. Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest. (é.n.)
2. BARTS JÓZSEF: Orvos-gyógyszerészeti műszótár. Kiadja a M. Orvosok és természetvizsgálók Vándorgyűlésének Állandó Központi Választmány, Budapest. (1884)
3. DZSINICH CSABA: Balassa János élete és munkássága – „ütérdagok” kezelése akkor és most. Balassa János emlékelőadás, Budapest. (2005)

4. FEKETE ZSIGMOND: A magyar faj művelődés eredete. Révai Leo bizománya, Budapest. (1889)
5. KISS GÁBOR (főszerk.): Magyar szókinctár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest. (1998)
6. MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA, NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET: Magyar nyelv értelmező szótára, I. és VII. kötet. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest. (1959 és 1962)
7. O. NAGY GÁBOR, RUZSICZKY ÉVA: Magyar szinonimaszótár. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest. (1978)
8. MENGE, HERMANN: Griechisch- deutsches Schulwörterbuch mit besonderer Berücksichtigung der Etymologie. Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung, Berlin. (1903)
9. PÓRA FERENC: A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve. Budapest. (1907)
10. SIMONYI ZSIGMOND: Helyes magyarság. A hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával. Athenum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, Budapest. (1903)
11. SZILY KÁLMÁN: A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest. (1902)
12. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet. Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, Budapest. (1899)
13. TISZAMARTI ANTAL: Orvosi nyelvünk helyes magyarsága. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Rényi Károly kiadása, Budapest. (1943).

Nyelvészeti viták az idegenszerűségekről

1.

„A társadalmat érzékenyen érintő nyelvi kérdések között mindig első helyen állnak a nemzetközi és/vagy az idegen szavak. Minden nagyobb nyelvi mozgalom – nemcsak Magyarországon – általában az idegen szavak elleni küzdelemből alakult ki.”¹

Nemzetközi szónak a sok nyelvben elterjedt, az adott nyelvbe pontosan meg nem határozható irányból, nyelvből érkező szavakat nevezzük. Korábban *nemzetközi műveltség* szó volt a nevük (talán beszédes tény, hogy miért maradt ki a *műveltség* a megnevezésből), azután vannak, akik a *vándorszó* megnevezést használják – nyilván az egykori vándordiákokra gondolva. Az idegen és a jövevényszókat nevezik még *kölcsönszó*-nak is, de ez igen ügyetlen, és nyelvérzéket sértő kifejezés, hiszen a kölcsön azt jelenti, hogy valamit ideiglenesen átengednek másnak – a visszadás kötelezettségével. Hány szót adott vissza a magyar nyelv az angolnak?

Az idegen szó egy adott nyelvből egy másik nyelvbe érkező, idegenszerűségét (kiejtésében, írásában, etimológiájában) még nyilvánvalóan őrző szó. Ha egy idegen szót szélesebb közösség elfogad, akkor az kiejtésében, alakjában, helyesírásában hasonló az adott nyelvhez, s előbb-utóbb, idegenségét elvesztve, *jövevényszó*-vá (lám, mi szél hozta ide ezt a kis jövevényt?) válik. Nyelvészeti szempontokkal természetesen nem tudjuk megvonni a határt az idegen szó és a jövevényszó között, ily módon nyugodtan kijelenthetjük, hogy nyelvészeti szempontból nincs különbség idegen szó és jövevényszó között. Egyéni-társadalmi szempontból persze tehető különbség. Kicsit olyan kérdés ez, mint a nyelv és a nyelvjárás közötti határ kijelölése, amely nagyon sok külső (leginkább politikai) feltételtől is függ. Az idegenszó-kérdés nyelvészeti szempontból már az eddigiek miatt is meglehetősen összetett, hát még akkor, ha hozzátesszük, hogy nemcsak egyszerűen szavak, hanem szóösszetételek, kifejezések, kiejtési és nyelvtani idegenszerűségek is felbukkannak az érintkező nyelvekben. A nyelvhasználók többsége csak az idegen szavakat veszi észre, a további idegenszerűségeket nem.

Az idegen szavakkal kapcsolatban a társadalmi beállítódás általában elutasító, még akkor is, ha mindenki használ idegen szavakat. A kinyilvánított elutasítás föltehetőleg a saját kultúra védelmének – már emlegetett ősi – embertani, antropológiai beállítódásából fakad. Végeredményben a kultúra önvédelmének is tekinthető. Ha ugyanis ez az ösztön nem működne, akkor az emberiség nyilván törekedne egyetlen kultúrát, nyelvet fenntartani, s ahhoz tartozni.

A nyelvek érintkezéséből mindig következett nyelvi adás-vétel. Ez a folyamat korábban kiegyenlítettebb lehetett (annyit adok, amennyit veszek), bár nyilvánvalóan voltak inkább átadó és inkább befogadó nyelvek – a politikai, gazdasági, földrajzi körülmények miatt.

Az anyagi javak és az embercsoportok fölgyorsult vándorlása következtében az idegen szavak megjelenése az egyes nyelvekben egyre nagyobb arányt ölt. A korábbi kiegyenlítettebb adás-vétel felbomlott, s ma már jellemzően egyirányú, a nagy nyelvektől a kis nyelvek felé, a nagyobb kultúráktól a kisebb kultúrák felé tartó átadás figyelhető meg. Ez a folyamat bizonyos szókészlet területen egyfajta nyelvkiegyenlítődéshöz (nyelvi összetartáshoz) vezet – amely ugyancsak természetes és nem példanélküli az emberi nyelvek történetében.

Szempontunkból itt most csak az a kérdés, hogy hogyan viszonyuljunk az idegen szavakhoz. Sokféle válasz létezik: „Kerüljük azokat!”, „Helyettesítsük!”, „Sehogy!” Sőt, újabban már olyan nézet is felbukkant, mint: „Használjunk minél több idegen szót!” Az idegen szavak már nem a magyar nyelv szegénységét, hanem gazdagságát mutatják, változatossá teszik a kifejezést, megkönnyítik az idegen nyelvek tanulását és a fordítást. A nyelvet féltőn szerető embernek jelenleg nem az idegenszó-ellenesség kiüresedett és alapját vesztett szólalmai kell szajkóznia, hanem fel kell készülnie egy soha nem látott idegenszó-áradat okos fogadására.²

Azt tanácsolni, hogy „Használjunk minél több idegen szót!” súlyos felelőtlenség (még akkor is, ha a jeles szerző nyilván ironikusan, gúnyosan fogalmaz). Azzal azonban teljesen egyetértünk, hogy fel kell készülni egy soha nem látott és tapasztalt tömegű „nyelvi idegenszerűség” (nemcsak idegenszó-áradat) fogadására. Oktatással, nyelvi ismerethővitással és persze idegen nyelv-tanulással kell fölvenni ellene a harcot.

Az 1997-ben született győzelem napi *Nyilatkozat* azonban az idegen szavakkal szembeni ellenérzések esetleges következményeit is felvillantja:

Az idegen szavak, kifejezések különleges helyet foglalnak el gondolatvilágunkban: az idegentől való ózkodás alighanem ősi ösztöneinkhez tartozik. Ezt az archaikus ösztönt használják ki a különböző idegengyűlölő és fajgyűlölő ideológiák. Ezért érezzük – ha nem gondolunk bele jobban –, hogy az idegen szavak „furcsák” és „csúnyák”, holott valójában csak idegenek, újdonságok a nyelvünkben.³

Az archaikus ösztön kihasználásából fakadó idegengyűlölő

lettől való félelem a magyar nyelvvel kapcsolatban el-
túlzott. Nyelvvelők nem manipuláltak az idegen szavakból
következő idegengyűlölettel (tudomásom szerint mások sem).
A két világháború közötti korszakban ugyan divatozott a puriz-
mus (a túlzott, sőt, olykor beteges nyelvtisztaság) kívánalma,
és megjelent munka olyan címmel, mint *Jó magyarság, meg
Magyar nyelvvédő könyv*, amelyek címéből talán következhet-
ne a „tisztá anyanyelv = jó magyarság”, „nyelvvédelem = faj-
védelem” gondolata, de ha fellapozzuk ezeket a könyveket, ha-
gyományos (illetve egyes esetekben nyilvánvalóan túlzó)
nyelvvelő és helyesírási tanácsokat találunk bennünk.⁴ A
mai purizmus egyik – barátságos – megnyilvánulása a több ki-
adásban is megjelent *Magyarító könyvecske*, melynek bevezet-
őjéből idézek:

„... ez a könyvecske mindenkinek szól, akit bánt nyelvünk egy-
re gyorsabb romlása és aki elhatározta, hogy ezentúl megvédi,
ápolja és helyreállítja gazdag szókincsünket, nyelvünk átlátszóan
tisztá rendszerét és gondolatmenetét. E nagyméretű, nehéz és egy-
ben sok örömmel járó közös munkát csak úgy kezdhetjük, ha ki-ki
saját nyelvhasználatát fokozottabban figyeli és folyamatosan ja-
vítja. Nincs már időnk latolgatni, hogy melyik jövevényszó jó, me-
lyik nem, melyiket kell megtartanunk és melyiket nem. Szembe
kell szállnunk az áradattal.”⁵

Nem tudom megérteni, hogy miért bánt bárki nyelvész is en-
nek a könyvecskének a szelíd bevezetője. Persze van benne va-
lami bájos naivság, de miért ne csodálkozhatnánk rá bámulattal
a nyelvről, anyanyelvünkről így gondolkodókra. És kinek árta-
nak azzal, ha egyesek fokozottabban figyelik nyelvhasználatu-
kat. Én tisztelni tudom őket.

Ha mértékadó nyelvvelő munkákat ütünk föl az idegen
szavaknál, szinte kizárólag pozitív felhanggal kezdődnek az is-
mertetések. Például így:

„Minden nyelv története azt mutatja, hogy a szókincs növeke-
désének, gazdagodásának egyik módja a más nyelvekből való
kölcsonzés. A mi nyelvünkre is érvényes ez (...). A más nyelvből va-
ló kölcsonszó nélküli „tisztá” nyelv tehát képtelenség, az erre való
törekvés, a már meghonosodott idegen szavaknak, az ún. jöve-
vényszavaknak az üldözése nemcsak hiábavaló, hanem káros is.
(...) A meggyökeresedett, mindenki által ismert és használt, nyel-
vünkbe hangzásában is jól beleillő, idegen eredetű nyelvi elemek
ellen fölösleges, sőt káros küzdeni. Az ilyen szavak és kifejezések
már hasznos és szerves alkotórészei nyelvünknek.”⁶

Nem kell hozzá komoly szövegelemzés, hogy kimutassuk, a
magyar nyelvvelő alapművének tekinthető *Nyelvvelő kézi-
könyv* szerint a meggyökeresedett idegen szavak ellen való küz-
delem káros. A szerzők nem fejtik ki, hogy milyen kárt is okoz-
hat a túlzásba vitt jó szándék, a fölösleges küzdelem, a felhergelt
indulat, de az effajta „károk” felsorolásában élen jár a nyelvvel-
előket diszkriminációval, sőt újabban rasszizmussal (talán he-
lyesebb lenne: xenofóbiával – idegeniszomnyal) vádoló nyelvvel-
velés-kritika, a „károkat” mind-mind a nyelvvelő számlájá-
ra írva. Meglehetősen „szép” teljesítmény ez, az önmérsékletet

sugalló, józan, vállalható gondolatok visszájára fordítása, s e
gondolatok megfogalmazóinak homlokára a „rasszizmus” bélye-
gének sütése.

Mindannyian ismerünk olyan embereket, akik folyamatosan
okoskodnak nyelvi ügyekben. Egyik jellemző módszerük, hogy
kipécézik az egy előadó vagy beszélgetőtársuk mondanivalójá-
ban az idegen vagy annak vélt szavakat. Ebből valóban kommu-
nikációs zavar, a megszólalástól való félelem, s talán személyi-
ségzavar is származhat.

A nyelvvelők azonban nem ilyenek. Felhívják a figyelmet
az idegen szavakra, javasolnak magyar megfelelőket, ám a dön-
tést rábízják a nyelvhasználókra, akik (vagyis mi, így együtt,
kedves társaim a magyar nyelvben) bölcsen eldöntötték, hogy a
szputnyik *űrhajó*, a computer *számítógép* legyen, más esetekben
pedig máshogy döntöttek. Ezért mondunk ma rádiót, televíziót és
metrót. És sok más: teljesen vagy félig idegenül, félig magyarul.

Ezek után aligha ildomos a nyelvvelőt „az idegen szava-
kat diszkriminálóknak” nevezni. A nyelvvelést kritizálók vesz-
szőparipája (vagy inkább: faltörő kosa) a nyelvvelőknek az
idegen szavak elleni küzdelme. Pedig ha átnézünk egy-egy nyelv-
velő munkát, alig néhány százalékban találunk azokban ide-
gen szavakkal kapcsolatos részt. Csak ezekre nyilván könnyebb
odafigyelni, mint a művelődéstörténeti, szótörténeti, stilisztikai,
nyelvtani, helyesírási stb. magyarázatokra, amelyek sokkal in-
kább jellemzik a magyar nyelvvelést.

Az idegen szavakhoz kapcsolódik a nyelvvelés egyik har-
cos ellenzőjének több helyen is hangoztatott gondolata, amely az
egész magyar nyelv idegenszerűvé alakítását, „indoeuropaizálá-
sát” tűzi ki feladatként. Szerinte a nyelvtervezési cél nem egy-
szerűen csak az idegen szavak minél inkább való használata, ha-
nem egyenesen a magyar nyelvnek más indoeurópai (nyilván az
angol) nyelvhez való igazítása:

„További teendő, melynek fontossága még sem a magyar tár-
sadalomban, sem pedig a nyelvészek, nyelvtervezők körében nem
tudatosult kellően, nyelvünk további – és az eddiginél jóval radi-
kálisabb – nemzetköziesülésének (indoeuropaizálódásának) előse-
gítése, ami a jelenlegi helyzetben gyakorlatilag nyelvünk szókész-
letének, sőt részben nyelvtani rendszerének, valamint regisztere-
inek az angol nyelvűihez való hozzáigazítását jelenti annak érde-
kében, hogy a magyar és az angol nyelv viszonylatában könnyeb-
bé váljon a kölcsönös fordíthatóság és a két nyelv elsajátítása egy-
más beszélői számára. Előzményként és követendő példaként áll-
hat előtűnk a 18. század utolsó harmadának, ill. a 19. század el-
ső felének nyelvújító mozgalma, amely ugyanezt a feladatot vé-
gezte el – az akkori idők nyelvpolitikai viszonyainak megfelelően
– elsősorban a német nyelv viszonylatában.”⁷

A magyar nyelvújítás alapos kritikai értékelése még várát
magára. A vele kapcsolatos nézetek „a magyar nyelv korszerűsít-
ésétől” „a magyar nyelv tönkretételéig” terjednek, s igen válto-
zatosak. Ráadásul sokféle nyelvújításról beszélnek. Időről időre
fölvetik azt is, hogy esetleg szükség volna egy újabb nyelvújítás-
ra. Erre a nyelvvelők rendszerint azt szokták mondani, hogy

folyamatos nyelvújításra, nyelvkorszerűsítésre van szükség, nem valamiféle nagy átalakításra. Idézett szerzőnk most „radikális nemzetköziesülést”, „indoeurópaizálódást” hirdet meg. Egy fejtett, a kommunikáció minden szintjén használható, rádásul elég nagyszámú beszélő által használt nyelv esetében ilyen reformötlet – bátran állíthatjuk – agyrém. Vajon a világon mely országban, mely nyelvek kapcsán vetették fel komolyan, tudományosan is alátámasztva, hogy egy élő, virágzó nyelvet az angolhoz igazítsanak? A „kölsönös fordíthatóság” és elsajátíthatóság különösen cinikus érv, hiszen tudjuk, hogy mennyire nem kölsönös a két nyelv kapcsolata. Mivel a szerző az ötletét a magyar nyelv többközpontúságának kapcsán is fölvetette, ott még visszatérek rá.

Most azonban gondoljunk vissza a címre, s próbáljunk meg értékmentesen válaszolni a kérdésre: Használjunk vagy ne használjunk idegen szavakat? Persze, használjunk nyugodtan, ha úgy érezzük, hogy az, akkor, ott fontos. Az idegen szavaknak sajátos stilisztikai értékük lehet. Bizonyos idegen szavak nélkül ma már meg sem tudnánk szólni. Vannak aztán táj- és népjellemző idegen szavak (ezeket *xenizmusok*-nak hívjuk; éppen nincs közük a xenofóbiához!). Azért inkább *kapucsínó*-t igyunk, mint olasz kávé! És menjenek pizzériába, ha megbíznak benne, és ne erőltessék az olaszlepeny-sütődét! És a *spájk*-nak (*spejk*-nek?) is megvan a maga stílusböblete az éléskamrához képest. És – ki-ki ízlése szerint – igyon *whisky*-t, *cujká*-t, *borovicská*-t, egyen *parenycicá*-t vagy *sztrapacska*-t. Elfogadhatjuk azokat a szavakat is, amelyek csak a magyarban létező idegen szavak. Ilyen bizony a farmer (csak a magyarban jelent nadrágot, az angol *jeans*-t mond!), a sztráda (csak a magyarban jelent autópályát) vagy a mobil (csak a magyarban telefon). A fridsider is csak a magyarban *hűtőszekrény*, de az előbbit ma már alig használjuk – itt például győzött a magyar változat!

A legfontosabb, hogy ismerjük meg az idegen szavakat, a tudatosabb nyelvhasználók a tükörfelfejzéseket s használjuk azokat szabályosan, mert ha nem így tesszük, könnyen félreérthető vagy mulatságos helyzetekbe kerülhetünk. Nem minket diszkriminálnak, hanem mi mutatunk rossz képet magunkról, ha ilyesfélét mondunk: „Nem adjuk koncepcióba az autópályáinkat!”, „Ampullálták a lábát.”, „Ma már tudjuk detektálni a sötét órák számát.”, „A rendőr eliminálta a kutyát.”, de hogy saját forrásból is idézzek: *post festam* mondtam egyszer *post festa* helyett, illetve *fixa ideál*-t mondtam egyszer, *fixa idea* helyett. Letagadhatnám, de most már késő. Hogy ideírom, ezzel csak a nyelvhasználat közösségi, próbamegerősítés-jellegét, valamint tanulhatóságának, jobbításának lehetőségét szeretném felvillantani. Remélem, nem *post festa*!

Ha mindezt végiggondoljuk, könnyen rájövünk, hogy nagyon sokszor, többnyire érdemes az új (vagy csak számunkra új) idegen szavakat magyar megfelelőikkel helyettesíteni, sőt gondolkodni a magyar megoldásokon. Ehhez pedig nagyon jó szolgálatot tehetnek például a szómagyarító pályázatok, a Mondd magyarul!, a Keresd a magyart!, a Magyar a megfelelő! (Magyar

Hírlap, 2003–2004) stb. megnevezésű társadalmi, illetve médiamozgalmak.

2.

A laikusoknak a nyelvvel, anyanyelvvel kapcsolatban legtöbbször az idegen szavak jelensége tűnik föl. Az idegen szavak „beáramlását” tartják a nyelvi romlás jelének, és ez ellen sürgős cselekvést szorgalmaznak. A legtöbb nyelvfejlesztési, nyelvújítási mozgalmat az idegen szavak elleni küzdelem indította el.

A magyar nyelv történetében is az idegen szavak érkezésének több hullámát figyelhetjük meg. A magyar nyelvészek annyira kitűnően végezték a dolgukat, hogy szinte minden irányból (szláv–magyar, latin–magyar, francia–magyar, német–magyar stb.) kikutatták a szavak eredetét (a fordított irányt, vagyis a magyar nyelvből a más nyelvekbe „távozott”, „exportált” szavak történetével már kevésbé törődtek. Így, az etimológiai szótárakat böngészve, akár arra a következtetésre is juthatunk, hogy „magyar szó nincs is”, azaz van egy jó adag „ismeretlen eredetű” és nagyon sok török, szláv, német stb. eredetű szó.

Nyelvészeti módszerekkel aligha határozható meg az idegen szavak és a jövevényszavak közötti határ. Ennek meghúzása többnyire az anyanyelvet beszélő érzékétől függ. Amely szónak még „érzi” az idegenségét a nyelvhasználó, az idegen, amelynek nem érzi, az már jövevény. Természetesen ez nem jelenti a kérdés érvénytelenségét, hiszen sok más tudományban sem lehet bizonyos jelenségeket pontosan meghatározni.

Amióta magyar nyelvtudományról beszélünk, mindig fölvetődött az idegen szavak elleni fellépés gondolata. A 16. század első felében az első magyar nyelvésznek tartott Sylvester János latinul írt latin–magyar grammatikájában tudatos nyelvfejlesztő, nyelvújító törekvésekkel találkozunk. Magyar grammatikai terminológiát alkotott, valamint kitalálta a magyar hónapneveket (a latinos hónapnevek helyett). Nyelvtani műszavai kis részben (hónapnevei azonban nem) terjedtek el. Az enciklopédiaíró Apáczai Csere János a magyar szaktudományi nyelvek művelését indította el a 17. században. Az 1772 és 1872 közötti sikeres (bár olykor túlzásokba is bocsátkozó) klasszikus magyar nyelvújítást a magyar nyelv kihalásának (felhagyásának) félelme, valamint a polgárosodás sürgető nyelvbővítési igénye hívta létre. A 20. század elején, de különösen az 1930-as években a magyar nyelv művelésnek kialakult egy túlzott változata, a purizmus, amely különösen a német eredetű szavaknak és kifejezéseknek (*germanizmusok*) üzent hadat. A germanizmusellenesség létrejöttének föltétlenül oka az Osztrák–Magyar Monarchiában fölerősödő német nyelvi hatás, de az 1930-as évekbeli mozgalmat – saját véleményem szerint – a fokozódó fasizálódással szembeni ellenérzés is áthatotta. Idézzük most ezt meg József Attila Hazám (1937) című versével:

*Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,
hogy mi ne legyünk német gyarmat.*

A germanizmusok elleni túlzott föllépés odáig vezetett, hogy a 20. században a magyar értelmiségben szinte „divat” lett germanizmust kiáltani a legkülönfélébb – sokszor nem is német eredetű – szóra, kifejezésre. Még az 1872-ben indult nyelvészeti folyóirat, a Magyar Nyelvőr neve is gyanúba került – tudniillik, hogy a *nyelvőr* németes szóösszetétel.

A német hatás csökkenésével a szovjet rendszerben (1948–1989/1990) egyre ritkábban fenyegették a beszélőket a germanizmus vádjával. Érdekes módon a kötelező iskolai orosznyelv-oktatás, a szovjet irodalom fordítása nem hatott jelentősen a magyar nyelvre. Ma is csak néhány e korszakból eredő russzicizmust ismerünk. Ilyen például az „elnevezett” (ímenyi) melléknévi igeneves szerkesztésmód. (Jó példa erre a *Lomonoszovról elnevezett... mintájára a Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd verseny*. Mivel a helyes magyar beszéd alapítványát az 1960-as években jegyezték be, máig – beszédesen – viseli oroszos nevét.)

1990 után is többször fölvetődött az idegen szavak kérdése, de most már az új világlajosság, az angol szavak „túlzott beáramlása” lett a fő célpont, és sokszor bűnbak. Angol szavak, angolságok is már lassan kétszáz éve érkeznek a magyar nyelvbe. Kiemelt helyen van a sportélet sok szakkifejezése, de a bankélet, a külkereskedelem, valamint a hajózás szókészlete is. Az 1930-as években a Nemzeti Sport című lap még sikerrel indíthatott szópályázatot egyes angol sportkifejezések magyarítására. A 20. században (különösen annak második felében) világlajossággá vált angol nyelvi hatás tulajdonképpen nem is egyszerűen csak angol nyelvi befolyás. A modern tömegtájékoztatói eszközök, majd pedig az informatika, korunkban, a 21. század első napjaiban pedig az informatikai forradalom által létrehozott új nyelvi tájékoztatói világ, új tartalomátviteli közegek jórészt amerikai angol nyelvi alapokon nyugszanak, de jellemzője folytán inkább nemzetközinek nevezhető szókészletéről, illetve talán kommunikációs módjáról van szó ezen nyelvi befolyás esetében. Tehát nem egyszerűen anglicizmusokról, hanem inkább (természetesen főként angol eredetű) nemzetközi (internacionális) kifejezésekről van szó. Ahogy egy repülőtéren sem feltétlenül angolok társalognak „angolul”, úgy ezek a nemzetközi kifejezések is csak részben köthetők az angol nyelvhez.

Az angol alapú nemzetközi kifejezéseknek a terjedését a globalizálódó modern technika (informatika), gazdaság, kereskedelem, politika, valamint az életmódbeli minták (értékek) szorgalmazták. Ha ezt nem ismerjük föl, akkor mindenféle „idegenszó-ellenesség” csak romantikus képzelgés, egyfajta romantikus „antikapitalista” lázadás, amelyet sokan megmosolyognak. Nyugat-Európába a hagyományos amerikai kapcsolatok, és ellentmondásos módon éppen az európai azonosság keresése indította el az amerikanizációt. Mintegy népmesei hasonlatba bújtatva – egyáltalán nem rokonszenvvel – így láttatja napjaink amerikanizálódási folyamatát az egyik szerző:

„Először az angol nyelv a nemzetközi kommunikáció semleges eszközének szürke báránybőrében mutatkozik be. Elvben nincs mö-

götte semmi anglo-amerikanizmus, nem törekszik kizárólagosságára, nem avatkozik be a társadalmak belső, »lokális« életébe sem. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy először az elitet ragadta el, s végül pedig a mindent birtokló és eltartó, kép- és álomalkotó reklámvilág angolosításával a mindennapi élet szomszédságainak falait is olyan nyelvű jelrendszer tapétázta ki, amely az utca embere számára idegen, s amelynek nem ismerését az angol fonokratikus terrorja miatt pirulás nélkül be sem lehet vallani (...). E folyamatnak legperverzebb aspektusa az, hogy e szövegek tényleges megértését az angolszász reklámpar faltörő kosai nem is tartják szükségesnek, sőt még kívánatosnak sem! Ugyanis akár csak a gyógyszerek rejtelmes újlatin neve, a reklámszövegek közvetlen érthetelensége (...) éppen az amerikanizmus misztifikálását szolgálja (...), betudva neki minden urbánus, modern értéket. De a folyamat toxinja megbénítja az óslakos alkotókat. Az anglo-amerikait kivéve, az összes többi kultúrát extradeterminálja (...). Önállóságuk elhomályosul, azonosságuk megkopik (...).”⁸

Vélhetően mióta a világ világ, és mióta van sajtó ismert a jelenség (így tehát az 1990-es években is); a lapok levelezőrovatóiban, a rádiók és a televíziók nyelvművelő műsoraiban egyre gyakrabban jelennek meg olyan olvasói, hallgatói és nézői észrevételek, hogy: érthetetlenek az utcai feliratok, mintha nem is Magyarországon élnénk, elangolosodik a nyelv, sürgető szükség van az angol szavak helyett magyar szavakra. Egyik nyelvészünk szerint: „A magyar nyelv angolkorbán szenved.”⁹

A nyelvészek azonban néhány erőltetett nyelvművelői próbálkozást leszámítva igyekeznek csitítani a lakosságot: mindig érkeztek idegen szavak a nyelvbe, ha csak lehet, mondjuk magyarul, igyekezzünk magyar szavakat kitalálni az angol szavak helyett...

A laikus közönséget gyakran az intoleráns, a hivatásos nyelvművelőket rendszerint a békéltető hangnem jellemezte. Gyakorlatilag bármelyik modern nyelvművelő munkát vesszük elő, az idegen szavakkal kapcsolatban az első megjegyzés mindig pozitív:

„Szókincsünket rendszeresen gazdagítjuk valamely idegen nyelvből való kölcsönzéssel (...). Az idegenszerű szavak, kifejezésmódok megítélésében a kor nyelvi igényeinek és gyakorlatának ismeretében, előítéletek nélkül kell döntenünk.”¹⁰

A nyelvművelők azonban Magyarországon sem alkotnak homogén csoportot, tehát az idegen szavakkal, konkrétan az anglicizmusokkal kapcsolatos véleménynyilvánítás is sokféle. Akadt, aki azt mondta, hogy „néhány száz angol szó nem tesz tönkre egy nyelvet” (elnézést kérek, de ez én voltam egy interjúban), és persze többen fölvetették, hogy a „sajtóban, médiában”, a „reklámokban” törekedni kell az idegen szavak mellőzésére. A magyar nyelvművelők természetesen kivétel nélkül nyelvészek, akik általában a mérsékelt álláspontot képviselik. Vannak azonban nem nyelvész „nyelvvédők” (írók, színészek, szerkesztők, más tudományágak képviselői), akik sokszor a nyelvművelőknél sokkal hangosabban és hangzatosabban képviselik túlzó és tudományosan nem megalapozott véleményüket.

A magyar médiában meglehetősen nagy a nyelvművelés kultusza. A lapok, a közszolgálati rádió és televízió nyelvművelő rovataiban (műsoraiban) általában nyelvészek látnak el nyelvi tanácsadási feladatokat. Ezekon a fórumokon rendszerint tárgyilagos mérlegelés valósul meg, s általában a „ha lehet, mondjuk magyarul” vélemény hangzik el. Az olvasói levelekben azonban szinte kivétel nélkül a „már egyetlen magyar felirat sincs az utcán” vélemény tükröződik.

Magyarországon nem folyik szervezett magyarító tevékenység. A sajtóban, valamint a rádió és a televízió nyelvi műsoraiiban azonban az 1960-as évek óta folyamatosan hangoznak el felhívások szavak magyarítására. Ezt spontán magyarító mozgalomnak tarthatjuk, mert a beérkező – olykor több tucat – javaslatból a nyelvész szakértő vagy a műsorvezető választja ki a legjobb szavakat. Álljon itt néhány sikeres és sikertelen javaslat az elmúlt évtizedekből!

Sikeres szóújítások

szupermarket – *ABC-áruház*, szputnyik – *űrhajó*, lunar mobile – *holdjáró*, disc jockey – *lemezlovas*, *lemezgazda*, talk show – *tóksó*, *telefere*, windsurf – *szélvitorlás*, *széllovas*, biatlon – *sílovész*, walkman – *sétálómagnó*, audiokazetta – *hangkazetta*, videokazetta – *képkazetta*, image – *arculat*, szlogen – *jelszó*, *jelmondat*, budy building – *testépítés*, budy builder – *testépítő*, komputer – *számítógép*, teletext – *képűjság*, printer – *nyomtató* (a szlovákiai magyarban: *nyomda*), telefax – *távmasoló*, marketing – *piacszerzés*, menedzser – *igazgató*, *ügyvezető*, privatizál – *magánosít*, recycling paper – *újrapapír*, *ökopapír*, jet-ski – *víziribogó*, squash – *fallabda*, snow board – *hódeszka*, mountain bike – *hegyikerékpár*, *hegyibicikli*, second hand shop – *böngészde*, *turkáló*, *turi*, peep show – *kukkolda*, internet – *világháló*, e-mail/ímél – *emil*, *villámposta*, *drótposta*, *villanyposta*, skin-head – *bőrféjű*, home page – *honlap*, @ – *kukac*, hand-out – *kiosztmány*, multisport – *naturatlon*, handy – *mobil*, *kézitelefon*, *marokitelefon*, *zsebtelefon*, link – *élőkapocs*, attachment – *csatolmány*, *melléklet*, www – *vévévé*, gofri – *amerikai palacsinta*, Hypophthalmichthys molitrix, nobilis – *busa*, scrabble – *szórákó*, *szókirakó*, média – *hírközeg*, *hírszóró*, akupunktúra – *tűgyógyászat*, brainstorming – *ötletroham*, *ötletbörze*, multiplex – *mozipalota*, ombudsman – *jogőr*, *jogvédő*, *szószóló* stb.

Sikertelen szójavaslatok

metró – mélyvasút, *sci-fi* – fanti (<fantasztikus), *spray* – permet, szóró, *grape-fruit*/grépfrút – kesernye, citrancis, szőlönc, rücskösdinnye, *audiovizuális* – hangos-képes, *kommunikáció* – közösítés, *hot dog* – villi (<virslis kifli), bundás, pornóka, *walkman* – sétafon, *aerobic* – sporttánc, táncorna, *aeroszol* – permelező, szórópalack, *music center* – zenetoronny, zenebarlang, *szolárium* – fényfürdő, műnapozó, *image* – hírkép, közkép, *szlogen* – vívőszó, *know how* – fortély, mithogyan, *file/fájl* – akta, adata, bitmány, programnév, progí, állománynév, *jet-ski* – víziribi, *menedzserkalkulátor* – számítógépes notesz, zsebész, pötttyintő,

city bike – aszfalttaposó, betoncikli, betonkoptató, *diszkont* – polcos, kamrás, raktár(bolt), filléres, *projekt* – folyamatterv, nagyterv, *second hand shop* – másodáruda, cserebere, *e-mail* – e-vél, röplevél, jelposta, *hand-out* – osztmány, kézbevaló, *link* – ugró, dobantó, *kurzor* – mutató, mutacs, helyző, helyőr, *chips* – krumpliszírom, *paint-ball* – festékharc, *online* – távkapcsolat, *insert* – beszűrő, *cash flow* – pénzáramlás, pénzmozgás, *laptop* – lapgép, *pacemaker* – ütemadó, *pozitív diszkrimináció* – esélytöbblet, lehetőség-többlet, *single/szingli* – egyedülálló, szóló (fiú, lány), *spin-doctor* – arculatkovács, imázstakács, *website* – hálólap, *CD* – sugárlemez, *outlet-store* – gyáruháza stb.

Ez a szólista tehát a sajtó- és médiabeli nyelvművelés egyik sikerének tekinthető (már ha siker az, ha az áradatként érkező nemzetközi kifejezések közül néhány tucatra sikerült így-úgy magyar formát kitalálni és elterjeszteni). Bár csak néhány tucat szóról van szó, ezeket a szavakat azonban a legszélesebb körben használják. A szavakat többnyire különböző felhívásokra küldték be, azután elkezdték őket használni, s mára néhányójuk elfogadottá vált. Folyik azonban egy minden eddiginél tervezetebb és nagyobb szabású magyarítás, az ún. honosítás is. A számítógépes programok honosítását a nagy világcégek fontosnak tartják, ezért a nagyobb programok magyar változatai viszonylag hamar elkészülnek (természetesen vita van arról, hogy a magyarítás során minden kellően világos-e, avagy ismét meg kell nézni az eredeti, angol formát). A két nagy világcég külön honosítást végez, ezért az egyes számítógépes programok terminológiája (kifejezés-, szó-, szakszóhasználat) nem egyezik. S akadnak rossz, ügyetlen átültetések is. Az egyik számítógépes programban például az *ábécérend* vagy *betűrend* helyett az angolnak megfelelő *sorrend* szó szerepel. Egy magyar számítógép-használó aligha gondol a *sorrend* parancsnál arra, hogy azzal *ábécé*-vagy *betűrend*-be sorolhatja adatait...

Az anglicizmusok az élet következő jellemző területeire terjednek ki

Számítástechnika: *fájl*, *csip* (integrált áramkör, *lapka*)

Vállalkozás, kereskedelem, reklám: *menedzser* (*manager* formában is, pl. *sales manager*), *menedzsmen*, *projekt*, *design*, *lízing*, *green power*, *shop*, *city light*, *hosztesz*

Minőségbiztosítás: *auditálás*, *auditor*

Euronyelv: *derogáció*, *reorganizáció*, *konzultatív*, *koordinátor*, *monitoring*

Könnyűzene: *techno*, *gangsta-rap*, *house* (*house-osok*), *rave*

Szabadidős tevékenységek: *víkend*, *garden party*, *party grill*

Öltözködés: *shirt*, *sztreccs*, *boxer*, *top*, *dzsogging*

Szórakoztató- és kalandipar: *top*, *DJ*, *diszkós*, *chips*, *popcorn*, *bungee jumping*

Sport: *aerobic*, *stretching*, *windsurf*, *snowboard*, *rali*, *autokrossz*, *mountain bike*, *jogging*

Távol-keleti (harci) sportok elnevezései, kifejezései: *jiu-jitsu*, *ippon*, *nuncsaku*, *karate*, *nindzsa*

Mint látható, egyes kifejezéseket csak angolul használunk (*garden party, shop, chips*), másokat már magyarul is írunk, de még nagy a keveredés (*hostess – hosztesz, jogging – dzsogging*), a harmadik csoportot pedig egészen magyarnak tekintjük (*vikend, lízing, presszó*). Bizonyos esetekben azonban elindult a helyesírásban egy ún. visszaangoloztató (visszaidegenesítési) folyamat, amelynek terméke gyakran egy kevert, angol–magyar helyesírás (pl. *discó*).

Nemcsak a helyesírásban, hanem a beszédben is kialakulóban van egy keverékbeszéd, gyakorlatilag makarónnyelv, amelyet hunglish-nak (Hungarian és English) vagy magyol-nak (magyar angol) neveznek.

Példák:

Van egy meszidzsed. (Üzeneted van.)

Soppingolunk délután? (Vásárolunk délután?)

Kóllod van a kettesen. (A kettes vonalon hívásod van.)

Mikor lesz a míting? (Mikor lesz az összejövetel?)

Áruházunk shoprendszerben üzemel. (Több kis üzlet van áruházunkban.)

És milyen filingje van ennek a zenének? (Milyen ez a zene?)

A boyok és a girlök dance-elnek a diszkóban. (A fiúk és a lányok táncolnak a diszkóban.)

Mire kellene összpontosítania a magyar nyelvművelésnek az idegenszerűségekkel kapcsolatban?

Elsősorban az idegenszerűségek nyelvi megjelenését kell tudatosítani (hiszen az idegen szavak nem csak „önmagukban” állnak).

Idegen szavak szóösszetételekben: *beruházásfinanszírozás, ekvivalenciamegállapodás, vámkontingens, technológiatranszfer, konvergenciakritérium*

Idegen mozaikszavak, betűszavak, újfajta „titkosítások” (általában megértési és kiejtési zavart okoznak, meghonosításukkor kérdés, hogy hogyan, eredeti vagy lefordított alakban használjuk-e): *PHARE, CNN, BBC, NATO, EBEÉ, ET*.

A tükröfordítások rejtett idegenszerűségek (*nyitott tanulás – open learning*), s egységesítés, fordítói „norma” híján sokféle fordítás vonatkozhat ugyanarra (*élet-hosszig/életfogytig/egész életen át tartó/holtig tanulás – long life learning*).

A legjobban elbűvő jelenségek a grammatikai változások, pl. az angol határozatlan névelőnek a magyarba átültetése (Ez nem annyira egy jogi keret...)

Az indoeurópai szórend (Ford Népliget, Cafe Babel, Foto Haber – a magyar nyelvben ezt hagyományosan fordítva használjuk.)

Végül bizonyos idegen szavak egyszerűen érthetetlenek a magyar állampolgárok számára: „A rendőr *eliminálta* a kutyát.” (középiskolások nem tudták megmondani, hogy mit jelent, sokan népetimológiával arra a következtetésre jutottak, hogy *elinvítálta*, azaz elcsalogatta); „A gépkocsi *prostart* ajánlattal kerül a vásárlóhoz.” (Mi az a *prostart*?); „Magyarország első *auditált* lapja” (az olvasóknak fogalmuk sem volt arról, hogy mi az az

auditált); „Nem adjuk koncepcióba az autópályáinkat!” (mondta egy politikus a parlamentben – föltehetőleg a *koncessziós* autópályákra gondolt).

Különösen az olyan területeken van szükség stratégiára, amelyek széles körben hatnak: pl. informatika, szórakoztatóipar, euronyelv stb.

Idegenszerűségek szempontjából kiemelendők a szaknyelvek, s mivel a magyarul beszélők mintegy egyharmada él Magyarország határain túl, fokozott probléma a határon túli nyelv-változatok szaknyelveinek a helyzete. Úgy vélem, hogy a „szaknyelveken” nyugszik végül is az egész magyar nyelv és ha a szaknyelvek magyarsága megszűnik, akkor a „magyarságtalánodott” szaknyelvek magukkal rántják a köznyelvet is ebbe a torz nyelvi világba.

A magyar nyelvi kultúrában az idegen szavak kérdése az 1990-es években ismét fő vitatémává vált. Társadalmi szervezetek vetették föl az igényét egy nyelvtörvénynek, amely heves sajtóviták után 2001-ben meg is született.

Az 1990-es években az idegen szavakkal kapcsolatos fellépést a következőképpen szemléltethetjük:

- a) törvénykezést sürgetők (rendelet, nyelvtörvény),
- b) ismeretterjesztést szorgalmazók (tudományos nyelvművelés, népszerűsítés, tömegkommunikáció),
- c) nyelvművelést elvetők/ellennyelvművelők (semmit sem kell tenni),
- d) idegen szavakat és szerkezeteket támogatók („indoeurópaizálni kell a magyar nyelvet”).

A kelet-közép-európai térségben az 1990-es években több helyen is fölvetették a nyelvtörvények gondolatát. Leghamarabb a Cseh és a Szlovák Köztársaság lépett 1990-es nyelvtörvényével. Magyarországon is többször fölvetődött a nyelvtörvény gondolata. Ez utóbbit azonban nem államnyelvtörvénynek szánták, hanem francia mintára „nyelvvédelmi” törvénynek.

A franciák 1975-ben fogadták el az első nyelvtörvényt, amelyet az 1994-es, előkészítőjéről, az újgaulle-ista kulturális miniszterről csak Toubon-törvénynek nevezett törvény követett (1994. aug. 4.). Ma ez van érvényben. Lényege: a francia nyelv az oktatásnak, a munkának, a kereskedelemnek és a közszolgáltatnak a nyelve. Privilegizált összekötő kapocs a frankofón államok között (1. törvénycikk). Minden megjelölésben, üzleti ajánlatban, használati utasításban, az áruféleségek, termékek vagy szolgáltatások garanciafeltételeinek leírásában, továbbá számlák és nyugták adásánál kötelező a használata (2. törvénycikk). A közvélemény tájékoztatását szolgáló feliratok és hirdetések csak francia nyelven írandók (3. törvénycikk). Amennyiben külföldi termékről vagy szolgáltatásról van szó, az idegen nyelvű szöveget francia fordításnak kell kiegészítenie, amelynek ugyanolyan jól „láthatónak, hallhatónak és értelmesnek” kell lennie, mint az eredetinek. A közszolgálatot képviselő személyek a szerződések csak franciául írhatják, ezek a szövegek nem tartalmazhatnak olyan idegen kifejezéseket, amelyeknek van francia

megfelelőjük (5. törvénycikk). A francia állampolgárok vagy szervezetek által Franciaországban szervezett rendezvényeken mindenkinek joga van franciául beszélni, az összejövetel programját, dokumentumait franciául kell közzétenni, amennyiben idegen nyelvű a rendezvény, fordítással vagy francia nyelvi összefoglalóval kell kiegészíteni. Az oktatás, a vizsgák, a dolgozatok, disszertációk nyelve francia – kivéve az idegen vagy regionális nyelvek oktatási intézményeit (11. törvénycikk). A törvény létrehozta a Francia Nyelv Tanácsát, amelynek vezetője miniszteri rangban közvetlenül a miniszterelnöknek van alárendelve. Felsorolja a felügyelő szervezetet, a büntetéseket (támogatás- és kedvezménymegvonásokat). A törvények, csakúgy mint a francia nyelvnek 1992-beni alkotmányba foglalása vitát váltott ki. Az 1975. évi törvény több ponton betarthatatlannak bizonyult. A törvény érvényességének utolsó évében, 1993-ban 356 jogsértést észleltek, de mindössze 15 elmarasztalás történt. Az 1994. évi nyelvtörvényben a vita során módosították a megjelölések, feliratok, használati utasítások szabályát – ezeket más nyelveken is közzé lehet tenni – persze a francia mellett! Külön program indult az ún. regionális nyelvek felélesztésére, művelésére.

A nyelvtörvény vitájakor végzett felmérés szerint a franciák 65%-a egyetértett a nyelv jogszabályi védelmének szükségességével.

A törvény ironikus tudományos és sajtóvita közben született meg. De a törvény kiállta az idő próbáját. Nincs ellentétben az EU piacegyesítési törekvéseivel sem, hiszen az EU-jogszabályok mindig leszögezik a többnyelvűséget mint értéket, valamint azt, hogy a fogyasztónak szóló tájékoztatások mindig anyanyelven is megszülessenek.

A jogszabály minden előzetes kételkedést cáfolva működőképesnek bizonyult: eredményesen szorítja vissza a közterületeken burjánzó angol feliratokat, reklámokat, elnevezéseket.¹¹

A francia nyelvtörvényekre nagyon hasonlít a lengyel nyelvtörvény.¹² Magyarországon elsősorban laikusok és civil nyelvvédő vagy kultúraápoló szervezetek vetették föl a nyelv törvényi szabályozásának elképzelését. Ennek következtében hivatalosan először 1996. május 3-án a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága foglalkozott a kérdéssel (*Van-e szükség Magyarországon nyelvédelmi törvényre?*). A bizottság állásfoglalását tömören így fogalmazta meg:

„Általában a nyelvtörvények monopolisztikus szándékúak és kizáróak vagy legalábbis korlátozó hatásúak. Ebben semmiképpen sem volna kívánatos követni őket. Nem nyelvtörvényre van tehát szükség (az kimondottan káros lenne), hanem egy olyan, az alkotmányba foglalt elvi útmutatásra, amely az országunkbeli összes nyelv használatáról egységesen rendelkezik, s amely esetleg egy későbbi, akár csupán egy-egy területre – például a tömegtájékoztató eszközök nyelvhasználatára stb. – kiterjedő szabályozáshoz kiindulópontul vehető.”¹³

A civil szervezetek folytatták küzdelmüket az idegen szavak ellen s az akadémiai álláspont ellenére újlag fölvetették a törvé-

nyi szabályozás szükségességét. 1997. novemberében Nyíregyházán a Magyar Professzorok Világtanácsa újabb javaslatot tett egy nyelvtörvény alkotására. Ezt már a politika is felkarolta, és 2000-ben társadalmi vitára is bocsátották a tervezetet, amelyet azután 2001. november 29-én kisebb módosításokkal, csaknem kétharmados parlamenti többséggel el is fogadtak. A megszületett törvény gyakorlatilag nem tekinthető „nyelvtörvénynek”, ezért a nyelvművelők javasolták, hogy inkább „reklám- vagy felirattörvénynek” hívják. A törvény teljes neve, amely tükrözi a teljes kiterjedési területét:

2001. évi 4899/70. számú törvény a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről.

A „reklámnyelvtörvény” tehát három területre terjed ki: reklám, üzletfelirat, közérdekű közlemény. A magyar „reklámtörvény” szinte egyedülállóan „megengedő” és nem kirekesztő, hanem additív (azaz hozzátoldó jellegű). Először is mindent megenged továbbra is idegen nyelveken, csak kéri, hogy a feliratot, közleményt *magyarul is* tegyék közzé. A reklámok és üzletfeliratok esetében a vállalkozásnév, az ún. vezérszó, árujelző, védjegy (márkanév) stb. eredetiben megmaradhat. A közérdekű közlemények esetében csak azokat kell magyarul is közölni, amelyek kívül esnek a gazdasági tevékenység körén (gyakorlatilag ilyen hirdetést eddig is csak magyarul tettek közzé). Nem kell lefordítani a „meghonosodott idegen nyelvű kifejezéseket”, nem vonatkozik a törvény a kisebbségi önkormányzatokkal rendelkező területekre, valamint a kulturális örökség védelme alá tartozó területekre (tehát nem kell magyarra fordítani a Bazilika latin jelmondatát: *Ego sum veritas et vita*).

Kellő távolságtartással azt mondhatjuk, hogy ez a „reklámnyelvtörvény” az összes ismert nyelvtörvélynél enyhébb, gyakorlatilag a reklámtörvény (1997) alfejezeteként is elképzelhető lenne. Semmit nem korlátoz, nem tilt, csak (megszorításokkal) kétnyelvűséget (magyar és más nyelv) ír elő. Lehetséges hatása, hogy nyelvileg is színesebb, változatosabb lehet az utcakép (aminek a külföldiek is örülnek, hiszen a magyar sajátosságok közé tartozik a páratlanul érdekes írásmódú magyar nyelv), és szorgalmazza a magyarnyelvűséget (a reklámozók, feliratkészítők inkább fognak törekedni az anyanyelvűségre). E célból egyébként spontán – társadalmi – mozgalom is indult a reklámnyelvtörvénytől függetlenül.

2000-től Az én cégérem címmel az EU-33 Közösségfejlesztő Egyesület az Anyanyelvápolók Szövetségével karöltve országos cég- és üzletnévpályázatot hirdet ötletes és magyaros elnevezésekre. Az eddigi díjazottakat és dicséretben részesülteket itt tekinthetjük át:

Árgus-szem (biztonsági és magánnyomozó), *Barangoló* (távközlési szolgáltatás), *Csirke-fogó* (baromfitermékek boltja), *De-ákné vászna* (rövidáru, méteráru szaküzlet), *El-hordó Gábor Bor-boltja* (bornagykereskedés), *Foxi Taxi* (kisállatszállító), *Hideg Burkoló* (szendvics- és salátabár), *Jég-pék* (fagyasztott élelmiszer), *Megcsi-pi-pi* (gyorsítkező), *Rézkatlan Kft.* (szeszfőzde)

*Anti-nyelvtörvény-tervezet*¹⁵

- TILOS a nyelvhasználata miatt bárkit megbélyegezni!
- TILOS a nyelvhasználatában bárkit háborgatni, kijavítani!
- TILOS az egyik nyelvváltozatot a többivel szemben előnyben részesíteni, szebbnek tartani!
- TILOS észrevenni, ha valaki dialektusban beszél: hozzá képest mi beszélünk egy másik dialektust!
- TILOS a magyar nyelv kifejező erejéről, szépségeiről értekezni, és ezzel más nyelveket kirekeszteni!
- TILOS a dialektusok szépségéről, kifejező erejéről értekezni!
- TILOS a magyar nyelv tipológiai sajátosságairól értekezni!
- TILOS mások nyelvboltlásait kijavítani!
- TILOS saját nyelvboltlásainkat kijavítani!
- TILOS egyszer már leírt szöveget átfogalmazni, „kijavítani”!
- TILOS a trágár beszédet tiltani!
- TILOS a trágárul beszélőket diszkriminálni!
- TILOS embertársainkat arra kérni, hogy beszéljenek érthetően!
- TILOS arra a szövegre, amelyet nem értünk, azt mondani, hogy érthetetlen!
- TILOS a fordítási hibákat szóvá tenni vagy kijavítani; Leiter Jakab kirekesztését meg kell szüntetni!
- TILOS a tükörfordítást kritizálni: ez minden esetben gazdagítja a nyelvet!
- TILOS az idegen szavakat nem szeretni!
- TILOS a sportriporterek nyelvhasználatát bírálni!
- TILOS a parlamentben káromkodókat bírálni!
- TILOS a választékos nyelvhasználatra törekedni, azt propagálni, tanítani, az arra nem hajlandókat lenézni, diszkriminálni!
- TILOS az iskolában magyar nyelvtant tanítani!
- TILOS bármely szóra, kifejezésre vagy nyelvtani szerkezetre azt mondani, hogy helytelen!
- TILOS azt mondani, hogy „ez nem magyarul van”, „nem magyaros”, „nem felel meg a magyar nyelv normáinak”!
- TILOS a *norma*, a *helyes* és a *helytelen* szavakat használni!
- TILOS a tiltások ellen tiltakozni!

(2000), *Ama-tőr* (vívóklub), *Bábel* (idegen nyelvű könyvesbolt), *Batiszt* (vegytisztító üzlet), *Csigavér* (autósiskola), *Hajtás-Pajtás* (biciklis futárszolgálat), *Hörpince* (borozó), *101 Kisruha* (gyermekdivat szaküzlet), *TopRongy* (használatruha-szaküzlet), *TörPék* (minipékség), *Vasi Füstfaragók* (kéményseprő vállalat) (2002), *Angolra-hangolva* (nyelviskola), *Ide Süss* (látványpekéség), *Írókéz* (írószer, papírbolt), *Kistorkos* (vendéglátó szakbolt), *KopaszTom* (hajvágó szalon), *RakpArt* (galéria), *Telebendő* (étterem-büfék) (2002), *Bi-Bor* (szőlész-kertész szakbolt), *Emelem* (targoncajavító), *Épkézláb Bt.* (munkavédelmi szakkereskedés), *Gondoldó Kft.* (adótanácsadás), *Háló-terem* (internet-kávézó), *Naplopó Kft.* (napenergia-hasznosítás), *X-elde* (lottózó) (2003), *GyöngyHáz Bt.* (ékszerbolt), *Kutyabaj Bt.* (állatorvosi rendelő), *Karavándor Kft.* (lakókocsi kölcsönzés), *Lesz Vigasz* (italbolt), *Netmester – a honlaptervező* (internet-tervezés, szolgáltatás), *Zamatház* (élelmiszer-feldolgozás), *Zár-Ba-Zár* (zár-, lakat-, vasalatszakküzlet) (2004).

A reklámanyelvtörvénynek természetesen lehet bumeránga-tása is. Elképzelhető, hogy az enyhe és végrehajthatatlan törvények sorsára jut, és a „szimbolikus törvények” sorát gazdagítja. A lehetetlen fordítási helyzetek döntésképtelenséghez vezethetnek. Megnőhet a magyartalan tükörfordítások száma.

A legnagyobb negatív következménye a törvénynek azonban már megszületett: a nyelv ügye pártpolitikai téma lett. A „reklámanyelvtörvény” vitájában sokféle torzított és sarkos vélemény hangzott el, így többek között a következő is:

„A nyelvtörvény arról szól, hogyan talált újból egymásra az, ami mindig is összetartozott: a politika és a nyelv művelés. Az új jogszabály támogatja az emberek nyelvhasználat szerinti diszkriminációját és annak intézményesült terjesztőit, a szellemi alvilág álnyelvész szélhámosait.”¹⁴

Az egyébként igen kiváló szlengkutató nyelvész kollégám, ha véleményét nem is, de talán ezt a minősítését megbánta.

Az idegen szavakkal való foglalkozás mellett azonban soha nem feledhetjük, hogy még az idegenszerűségeknel is nagyobb gondot jelentenek az anyanyelven, magyarul rosszul megfogalmazott mondatok, szövegek. Ilyenkor a „magyarról magyarrá” való fordítás is fontos lehet – s erre is kell tanítani az embereket, mert egyre több a „rossz szöveg”, amely homályban hagyja a gondolatot, zavarhoz, félreértéshez vezet. Ebben csak részben ludasak az idegen szavak, az idegenszerűségek.

Jegyzetek

1. Részlet a szerzőnek „A magyar nyelv élé mozdtításáról...” Vitairat a nyelv művelésért címmel az Akadémiai Kiadónál 2005-ben megjelenő kötetéből.
2. Nádasdy Ádám: *Ízlések és szabályok*. Magvető, Budapest, 2003. 234, 236.
3. Nyilatkozat. *Élet és Irodalom*, 1997. május 9. 4.
4. Pl. Kelemen Béla: *Jó magyarság* (Athenaeum, 1906., 1., 1935. 4. ki-

adás), Pintér Jenő és munkatársai: Magyar nyelvvédő könyv (Budapest, 1938.)

5. Molnos Angéla: Magyarító könyvecske. A magyar nyelvvisztaújítás kis szójegyzéke. Debrecen, 1998. (több kiadásban is)

6. NymKkv. 1/926. (Akadémiai, Budapest, 1980.)

7. Lanstyák István: Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. Kézirat, 14.

8. Ankerl Géza: Nyugat van, kelet nincs. Osiris, Budapest, 2000. 119.

9. Szűts László mondása. Köszönöm a nyelvi leleményt!

10. Nyelvművelő kézisztár. Auktor, Budapest, 1996. 255, 257.

11. Magyar Péter, Heti Világgazdaság, 2001. augusztus 18.

12. A kérdésről bővebben lásd: Banczerowski Janusz: A lengyel nyelv törvényi védelméről. Magyar Nyelvőr, 2001. 152–158.

13. Keszler Borbála, 1997. Jelentés a Magyar Nyelvi Bizottság 1996. évi munkájáról. Magyar Nyelvőr, 1997. 365.

14. Kis Tamás: Kinek kell nyelvtörvény? Heti Világgazdaság, 2001. november 17.

15. Ezt az Anti-nyelvtörvény-tervezetet a nyelvtörvényvita hatására készítette el egy nyelvész, aki elküldte nekem közzététel céljából, ám névének közléséhez nem járult hozzá.

BERÉNYI MIHÁLY

Gyomlálás (nemcsak) az urológia szakkifejezései között

Anyanyelvünknek – az urológiában is – írásban és szóban hódolhatunk. Mélyes tiszteletünket a szabályoknak megfelelő hétköznapi (vagy akár irodalmi színvonalú) nyelvben, illetve az argóban (szleng) egyaránt kifejezhetjük. Gyomlálni viszont mindkét területen lehet. Kéziratokból, folyóiratokból, beszélgetésekből és előadásokból hamar összeállíthatjuk a kigyomlálandó szavak és kifejezések listáját. A továbbiakban a bekezdéseken belül

„*időzőjelek között, dőlt betűkkel*” fogom írni ezeket, míg az általam javasolt írásmódot *csak dőlten*.

Az orvosi folyóiratok közül nem mindegyik anyagi helyzete engedi meg nyelvi lektor, korrektor alkalmazását. Ez rendkívül sajnálatos és elfogadhatatlan! Ilyenkor az író stílusától függ a közlemény nyelvi színvonala. Olykor a folyóirat új szerkesztőjének ízlése és tudása észrevehető változást okoz a lapban, pl. megjelennek a következetesen elkövetett helyesírási hibák, és – nem feltétlenül előnyösen – megkétszereződik a fonetikus írt szavak aránya.

Megalapításakor a Magyar Orvosi Nyelv – óriási hittel és lelkesedéssel – országos feladatkört vállalt magára. Példányainak megjelenése ünnep mindazoknak, akik magyarul szeretnék beszélni a magyar orvosi nyelvet.

Mégsem vagyok derűlátó: mindig eszembe jut, hogy az országhoz képest picike munkahelyemen hat év alatt sem tudtam elérni az erőszakosan divatos angol **DJ** helyes kiejtését. (Olyan katéterről van szó, amelynek mindkét vége J alakú, visszakunkorodik, ahogy a J betű alsó része is.) Angol nyelvű előadásban természetesen a *dí-dzsej* kiejtés volna helyes – ahogy a lemezlovas is nevezik –, kollégáim többsége mégis *dabl-dzsi-t* mond helyette, amely forma DG-nek vagy két *g*-nek felel meg. Miért nem mondunk *dé-jé-t*? Írásban „*dupla J-szent*”, „*kettős J-katéter*” stb. változatban fordul elő, néha helyesen is. Az urológiában járatanak a dupla J-katéter alatt rendre két katétert értenek. Helyesebb volna a *kettős-J katéter*. Ez a katéter valójában az S-re hasonlít. Sajnos, az angol nyelvterületről származó neve nem *S-katéter*. Egyébként van csak az egyik végén kunkori katéter is. Ezt a malacfarokról (*pig tail*) nevezték el, nem a J-ről. Mennyivel egyszerűbb lett volna S-katéternek (JJ-katéternek) vagy J-katéternek nevezni ezt a két fontos urológiai eszközt!

Más rövidítésekben még kongresszusokon is hallhatóan keveredik a magyar és az angol kiejtés, pl. az MRI-t a helyes *em-ár-áj* helyett hibásan „*em-er-áj*”-nak mondják. Teljesen fölösle-

ges némelyik rövidítés angol vagy keverten magyar–angol kiejtése, hiszen az urológiai rövidítések többségét (ESWL, PCNL stb.) magyarul betűzzük (e-es-dupla vé-el, pé-cé-en-el), sőt, bizonyos esetekben (TUR, VUR, VEA) a rövidítést szóként olvasuk (tur, vur, vea). Ideje volna kizárólag magyarosan kiejteni e rövidítéseket! Úgyis túl sok az új idegen szó, rövidítés. Szakönyveink tárgymutatójából egyre inkább eltűnnek a magyar szavak. A fejezetcímekből (anatómia, kórisme, kórélettan) hiányzik a magyar elnevezés, némelyik cikket nem is lehet érteni a rövidítések sokasága miatt.

Először – nem nyelvészként – néhány közönséges nyelvi hibát pellengérezek ki, aztán következhetnek a szigorúan szakmai részletek. A sajnálatosan bőséges választékból csak néhányat választok ki.

Fölsőleges igekötők. Művelt emberek között is járványszerűen terjedt el a „*bevállal, fölállal, lerendez*” stb., a *vállal, elintéz* helyett. Gyakran láthatjuk, hallhatjuk az „*elszeparál*”, „*kikalkulál*”, „*beinjektál*”, „*kireszekál*” állítmányokat, holott az igekötő már benne van az alapszóban (szeparál = *elkülönyt*). Karinthy mondata jutott eszembe: „*Hát maga megbolondult, hogy mindent kétszer mond, kétszer mond?*” Ez a csipkelődés azokra is vonatkozik, akik „*pszichogén eredetű*” betegségről írnak, hiszen a *pszichogén* jelentése: lelki *eredetű*, vagy akik „*intravénás urográfíát*” kérnek, mivel az urográfia mindig intravénás.

Ami, amely. A vonatkozó névmások helytelen használata nemcsak egyes újságírókra, riporterekre, szónokló miniszterekre jellemző, hanem orvosokra is. Professzor tollából származik ez a mondat: „*A patológus halomba sok apró szövetet kap, amely egy olyan dominókocka, ami közül csak minden tizediken van jelölés*”. Az elkövetett hiba a mondat jelentését is megváltoztathatja. *Leégett a ház, ami nekem tetszett* – mondta örömmel a magyarul helyesen beszélő piromániás. *Leégett a ház, amely nekem tetszett* – sajnálkozott az építész.

Többes szám. „*A másik kettő ileus és köhögés voltak.*” Azért, mert az angolok így szerkesztik a mondataikat, és egy-két sportriporter is azt mondja, hogy „*Kiss és Nagy rúgták a gólokat*”, nem kellene rászoknunk ilyen esetekben a többes számú állítmányra. Az első mondatban a mellékhatásokat én így soroltam volna fel: *A másik kettő: ileus és köhögés.*

Jobboldali vese. Íme a bizonyíték arra, hogy a politika a bentsőnket is átjárja, behatol még a retroperitoneumba is. Még a *jobb oldali* vesénkbe is. Milye lehetett annak a lánynak, akinek „*jobb oldali PUS-ja volt*”? A „*jobb oldali*” jelzőt használóknak

mentségére szolgál, hogy az *egyoldali* és a *kétoldali* szavak valóban egybeírandóak. Van „*baloldali*” vese is!

Eredményez, okoz. Eredmény az, aminek örülünk, aminek elérésére törekszünk. Nem volna szabad azt kijelenteni, hogy „*az ureter lekötése vesepusztulást eredményezett*”, „*a műtét a beteg halálát eredményezte*”, „*a gyógyszer impotenciát eredményezett*”. Ha majd a szatírokat ilyen kezelésre lehet ítélni, akkor eredménynek tekinthetjük az impotenciát. Egy bőrgyógyásztól hallottam, hogy „*a syphilis szívmegeállást eredményezhet*”. Milyen orvos az, akinek a szándéka ellenére bekövetkezett szívmegeállás „eredmény”?! A kórokozók pártján álló orvos győzelemittasan jelentheti ki, hogy „*a bakteriális gyulladás szövethárosodást eredményezett*”. Aki elkezdte terjeszteni az eredmény szó ilyen ellentétes jelentését, az valószínűleg angolból fordította a „*resulted in*”-t „eredményezte” szónak. Soha ne mondjuk semmiféle káros mellékhatásra, nem kívánt történésre, hogy azt valami „eredményezte”?! Használjuk helyette az *okozta, idézte elő, váltotta ki, végződött* stb. állítmányok valamelyikét.

Törpepálma-termés kivonat. A többszörös szóösszetétel gyakran és sokakat állít megoldhatatlan feladat elé, mint ennek a gyógyszerhatóanyagának esetében is. Kevés urológus ismeri a mozgós szabályt. Érdekes, hogy a szabályos *törpepálmatermés kivonata* vagy a *törpepálma terméséből készült kivonat* típusú írásmódot a többség nem szereti. Lehetsz *kivonat a törpepálma terméséből* is. Hasonló a baj ebben a címben: „*Rutinszerűen elvégzett Y-kromoszóma mikrodéléció vizsgálat*”. Így jobb lett volna: *Az Y-kromoszóma mikrodéléciójának rutinszerűen elvégzett vizsgálata*. Kevés fáradtsággal tömkelegnyi hasonló példát találhatunk.

Hogy ne legyen nagyon unalmas ez az iromány, vizsgáljuk meg ezt a mondatot: „*A kérdőív kitöltési hajlandósága elérte a 30%-ot.*” Aki tudja, miről van szó, az ebben a formában is megérti, de aki nem, az megkérdezi: Mióta van a kérdőíveknek kitöltési hajlandósága? *A betegek kérdőív-kitöltési hajlandósága elérte a 30%-ot.* – így kellett volna írni.

Szérum tesztoszteron szint. Mivel beszélhetünk szérumtesztoszteronról és tesztoszteronszintről is, az ilyen összetételek írásmódja, kötőjelezése nagyon gyakran hibás. Pedig több jó megoldás is van: *a tesztoszteron szérumbeli szintje, a szérum tesztoszteronszintje, a szérumtesztoszteron-szint*. Megjegyzem, hogy kémiai szempontból valamennyi kifejezés csak akkor volna helyes, ha a tesztoszteron helyén tesztoszterol lenne – ahogy az angol szakirodalomban is –, mivel ez a hormon nem keton, hanem alkohol.

Pyeloureteralis-határ szűkület. Ha a főlöszleges kötőjelet *e* betűre cserélte volna az író, jól is leírhatta volna: *A pyeloureteralis határ szűkülete*.

Egy (ein). Mára annyira elárasztotta a mindennapi anyanyelvünket az angol, hogy az ifjúságunk idején még üldözött germanizmusok nem is számítanak ellenségnek. Vészesen terjed a főlöszleges „egy”. „*Te egy okos ember vagy.*” – szokás dicsérni valakit. „*A pénisz egy ritka betegsége: a szklerotizáló lymphangitis.*” Ebben a mondatban a pénisz helyett jobb lett volna a hímvessző

(vagy penis), a nyirokérgyulladást pedig én még két i-vel tanul-tam (lymphangitis), igaz, a közleményekben mindkét változat látható. Így is lehetett volna: *A hímvessző ritka betegsége a szklerotizáló nyirokérgyulladás*. Néha az „egy”-ből kettő is van: „*A mikrocirkulációt egy videokamerán keresztül egy monitoron figyeltük.*” A főlöszleges „egy” miatti kötekedéseim jogosságának igazolására egyetlen mondatot idézek, méghozzá egyik nyelvűvelő lapunkból: „*Ezek csokorba gyűjtése ... egy külön cikknek lehetne témája*”. Mikor kell ide az „egy”? Akkor, ha nyomatékosan csak egy cikkről lehet szó és nem kettőről.

Megbetegedés, betegség. (Erkrankung és Krankheit). A megbetegedés átmenet az egészséges állapotból a betegségbe. A megbetegedés veszélye fertőzött környezetben nagy. Aki megbetegedett, a betegség kezdetén van, már nem egészséges, pl. elkapta a szomszéd betegségét (nem pedig megbetegedését). „*A vese megbetegedéseinek műtősnői teendői*”. A megbetegedés nem a betegség szinonimája! „*A köves megbetegedés ma már népbetegség.*” Ez a mondat azért is rossz, mert csak betegségből lehet népbetegség. Van népbetegség, de nincs népmegbetegedés. A köbetegegről mondhatjuk, hogy népbetegség. Van cukorbetegség, nincs cukormegbetegedés. Idült, tartós vagy régóta fennálló megbetegedés sincs! A veseelégtelenség sem megbetegedés, hanem betegség. „*Anamnézisében komolyabb megbetegedés nem szerepel*” – írta egyik andrológus, a *súlyos betegsége nem volt* helyett. Van foglalkozási, mozgásszervi, urológiai betegség; a tan-könyvek ezeket ismertetik.

A beteg indikátorpapír. A teljes mondatból („*A beteg indikátorpapírral méri a pH-t*”) kitalálhatjuk, hogy a „*beteg*” a mondat alánya, nem pedig az indikátor jelzője, mégis jobb lett volna így: *A pH-t indikátorpapírral méri a beteg*. A jó pedagógus ne írja azt, hogy „*A vizelet citológiai értéke az, hogy olcsó, könnyen elvégezhető.*” A vizelet értékéről van szó? Az érték az olcsó? Hogy a tanulni vágyóban ezek az indokolt kérdések ne vetődjenek fel, így helyesebb lett volna ez a mondat: *A vizeletcitológia értéke az, hogy olcsó és könnyen elvégezhető.*

Férfi betegség. Egybe- vagy különírás szempontjából sok nehézség forrása a *férfi* szavunk, főnévként és jelzőként egyaránt. Ha külön írjuk, az illető nemét fejezzük ki (*férfi beteg*), az egybeírás birtokos összetétel (*férfibetegség, férfimeddség, férfiklimax*). A *férfi orvos* tehát doktor urat jelent, a *férfiorvos* andrológust (doktor urat vagy doktornőt) Derülnünk kellene a két szóba írt „*férfi meddség*”-en, a kórházi „*férfi osztály*”-on. A különírásból itt az következik, hogy heréi vannak a meddségnek és az osztálynak! Ugyanez vonatkozik a „*Férfi szexuális zavarok*” fejezet címre is. Viszont kevesen akadnak meg a *doktor úr és doktor-nő* – egyébként helyes – írásmódján.

Nem ide tartozik a „*kasztrált here*” kifejezés, mégis itt említtem meg, mert azt jelenti, hogy a herének heréje van, azt eltávolították, de – szégyenszemre – a daganatos here bennmaradt a herezacskóban. Kiherélt here! A beteg kellett volna kasztrálni.

Még nagyobb a zavar a hármas összetételeknél. Férfiak esetében is van fogamzásgátlás. Egyes folyóiratok, kongresszusi meghívók makacsul ragaszkodnak a hibás „*férfi fogamzásgát-*

lás”-hoz, esetleg „*férfifogamzástáplás*”-hoz. Elkerülhetnének a helyesírási buktatókat a *férfiak fogamzástáplása* írásmóddal. Mivel a *férfifogamzástáplás* mást jelent (férfi ne foganjon), a *férfi-fogamzástáplás* is elfogadható volna. Hibásak ezek a fejezetcímek is: „*Férfi szexuális betegségek*”, „*A férfi hypothalamus-hypophysis-gonád rendszer szabályozása*”. Az első cím így jobb lett volna: *Férfiak szexuális betegségei*. A második: *A hypothalamus-hypophysis-gonád-rendszer szabályozása férfiakban*.

Lehetőség vagy veszély. A lehetőség pozitív fogalom: akkor használjuk, amikor valamilyen esemény bekövetkezését kívánatosnak, sikernek, tartjuk, I a *gyógyulás lehetősége, a vese megmentésének lehetősége*. Ne használjunk ilyen kifejezéseket: „*az ureter átvágásának lehetősége*”, „*a vese elvesztésének lehetősége*”! Bajra, káros mellékhatásra a *veszély* szóval hívjuk fel a figyelmet: *az ureter átvágásának veszélye, a vese elvesztésének veszélye*. Ha az előadó valamilyen enzimmel kapcsolatban az „*aktivitáscsökkenés lehetőségéről*” beszél, nem tudjuk, hogy most aggódjunk vagy örvendezzünk. Egy pillanatra se hagyjuk hallgatóinkat bizonytalanságban, legyen világos, hogy mit tekintünk eredménynek!

Tapintat. Tapintás: érintéssel érzékelünk, és amit ekkor érzünk, az is tapintás (nem tapintat). Az urológusok mégis „*kemény tapintatú gób*”-ról beszélnek. Szerintük a prostatának „*tapintata*” van. Érdemes volna utánajárni, hogy mikor jelent meg ilyen értelemben a tapintat. Gyanítom, hogy valamelyik régi, tanítással is foglalkozott urológus szerint a *tojás* folyamat, amelynek terméke a *tojt*.

Idegentest. Nagy nyomás nehezedik nyelvészeinkre a testidegen anyag nevének sokak által óhajtott egybeírása érdekében. Jelenleg kötelező a különírás: *idegen test*.

Csontáttétellel rendelkező beteg. Ha szegény beteg csakugyan szabadon rendelkezne az áttétével, attól már régen megszabadult volna. Az én javaslatom: *csontáttétes beteg*.

Labor. A *laboratórium* neve bizalmas szóhasználatban, de még nem nyert irodalmi rangot. A „*laborvizsgálat*” sem. Ironizáló jókedvemben további két ilyen képzésű szóval bővíttem szókincsünket: „*purg*”, „*krem*”.

Gyakoribb a komplikációs ráta. Vezető szaklapunk egyik szerzője szerint. Azt is írta, hogy „*kevesebb a szövődményráta*”. Mivel ráta mindig van, egyszerűbben is kifejezhető volna magát, pl. így: *több vagy kevesebb a szövődmény*. Másik szerző közleményében van a „*szabad és teljes PSA-ráta*”. Minden bizonnyal nem a ráta szabadságáról és teljességéről akart írni, hanem a *szabad és összes PSA viszonyáról*. Orvosi szemszögből érthető lehet a „*teljes PSA-szint*”, a tanulni vágyó viszont azon töpreng, hogy mikor teljes vagy hiányos az a szint. Valójában itt is az *összes PSA szintje* az alany.

Fehérvérsejtszám. Nem a szót kifogásolom, hanem a hozzá-tett számot. Az orvostársadalom nagyon nehezen fogadja el az SI-mértérendszer A zárójelentésbe nagyon helyesen még 12 G/l-t írnak, de „*tizenkétezer*”-t mondanak, vagyis a hagyományos, elavult értéket. Mintha a G/l ezret jelentene.

Chlamydia. Nem keveseknek okoz gondot a Chlamydia, ke-

zelési és helyesírási szempontból egyaránt. A kéziratbeli hibás „*Chlamydia*” képes nyomtatásban is előfordulni.

Resectio, reszekció, reszekátum. A főneveken kívül a rese-cál, rezekeál, reszekál, kirezekeál stb. változik. *Kimetszés* vagy *kivágás* alakban elismerésre méltó különlegesség, ritkaság. A reszekció és a reszekátum mást jelent.

Biopsia, bioptatum. A biopsia szövetminta kimetszését jelenti, vagyis műveletet, fogalmat. Amit ilyenkor kimetszenek, az a szemmel látható és kézzel megfogható bioptatum, vagyis tárgy. Mégis sok urológus „*vesz biopsiát*”, majd elküldi szövettanra, holott a bioptatumot kellett volna. A lehetlenségek közé tartozik „*a herebiopsia szövettani vizsgálata*”. A barkochba élesen megkülönbözteti a fogalmat és a tárgyat! Egyébként mindkét szót írhatnánk már *biopszia, bioptátum* formában.

Nephrostomia, nephrostoma. Nem értheti a barkochbát az, aki „*nephrostomiát helyez be*”, aki „*nephrostomiát létesít*”! A nephrostomia fogalom, nem tárgy. Amikor az orvos szerint nephrostomia segítene a betegnek, akkor *nephrostomát készít*.

Pyelographiát készítettünk. Gyakoribb hiba, mint az előző. „*Mit mutat a pyelographia?*” – kérdezi az urológus. Semmit, hiszen az művelet. A látható pyelogramot nézzük, az mutathat valamit.

Ultrahang. Az ultrahang fizikai fogalom, rezgés. Sokan mégis „*módszer*” értelemben használják és UH-nak rövidítik: „*... diagnosízára legjobb az ultrahang*”. Módszer az *ultraszono-gráfia*, amelyet US-nek lehetne rövidíteni.

Vesefunctiója emelkedett, magas a vesefunctió. A laikusok értelmezése szerint ilyenkor javul a vese működése, holott az urológus a kreatininszint emelkedésére gondol, vagyis romlott veseműködésre. Aki tudja, miről van szó, annak így is jó, de aki tanulni szeretne?

Pusztult vese. Időnként baj van az igekötőkkel. Helyesen különböztetünk meg *pusztuló* vesét (működőképessége csökken) és *elpusztult* (működésképtelen) vesét. A pusztulás folyamat, amely valamikor elkezdődött, tartott és végül befejeződött, nem pedig fejeződött. Nem volna szabad a végleg tönkrement vesét „*pusztult vesé*”-nek nevezni. Nincs „*aludt beteg*” és „*írt zárójelentés*” (az elaludt beteg és megírt zárójelentés helyett). Ha melléknévként vagy jelzőként szeretnénk használni a „*pusztult*” szót, akkor mindig tartozik hozzá igekötő is: *lepusztult talaj, kipusztult madár, elpusztult vese*.

Antibiotikus. Ilyen hatású vegyületeket, vagyis antibiotikumokat pl. bizonyos gombák termelnek. Nincs „*antibiotikus terápia*”, de a penicillin ilyen hatású vegyület! A beteg *antibiotikumterápiától* gyógyul meg. Ha a kezünkre antibiotikum cseppen, a bőrünk *antibiotikumos* lesz, ha a betegünk antibiotikumot szed, akkor *antibiotikumterápiában* részesül.

Lelázatlanodott. Nem ismerek ilyen magyar szót. Mondjuk helyette azt, hogy *lázatlan lett*, vagy *ma reggel már nem volt láza*!

Tumoros nephrectomia. Megtévesztően azt sugallja, hogy a veseeltávolítás tumoros. Ahogy a már megbírált „*köves megbetegedés*”-ben sem a megbetegedés köves. Jobb volna így: *tumor miatti nephrectomia, kőbetetés*.

Nephrectomisált. Állítmány és jelző. Magyar változata is hibás és csúnyán hangzik: „*veseeltávolított*” beteg (akinek kivették a veséjét). Elképzelem, ahogy a „*felkarbegipszelt beteg*” jön hozzá látogatóba, a „*vesekőkiszedett*” pedig megy a zárójelentéséért. Hasonló stílusban a katéteres beteget „*katéterbehelyezett beteg*”-nek, néha „*dupla-J-felhelyezett beteg*”-nek, a lekötött vénáját „*vénalekötött beteg*”-nek, a zúzott kövest „*kőzúzott beteg*”-nek mondják. Ne használjunk még jókedvünkben sem ilyen betegjelzőket! Azt se, hogy „*Nephrectomisáltam a beteget*”.

Lithotripsiat. Vannak, akik helyesírási szabályzatunk előírása ellenére sem engedik toldalékoláskor az utolsó magánhangzó megnyúlását: *lithotripsiat*.

Uréter. Magyar neve húgyvezeték volna, ha a *húgy* és az abból képezett népies vagy durva származékai a mai trágár médiában nem tartoznának a kerülendő szavak közé. Valószínűleg ezért bukkan fel egyre gyakrabban a fonetikus uréter. Valódi helyesírási hibát az követ el, aki az uréterből képezett jelzőt nem hajlandó a klasszikus formára emlékeztető *ureterális* alakban leírni, következetességet színélve ragaszkodik az „*uréteralis*” hibridhez. Megjegyzem, hogy a *húgy* két szóban (húgyhólyag, húgysav) még nagyon keményen tartja magát. Kerülő hibrid a „*hematuria*” és pl. a „*prevesicalis*” is.

ESWL-zúzás. Az L (lithotripsia) kőzúzást jelent ebben a rövidítésben. Miért kell a zúzás kétszer, ha egyszer is elég volna? Hasonlóan ügyetlen kifejezés a „*kemoterápiás kezelés*” az egyszerűbb *kemoterápia* helyett.

Korálkő–korállkő. A korál egyházzenei műfaj, míg aki koráll, az valamit korainak vél. A vese üregrendszerét kitöltő kő *korallkő*. A tengerekben is korallkövek vannak.

Urátkő. Nem azonos a húgysavból álló kővel. Urológiai közleményekben ma már nem, de más szakmákban még időnként urátnak nevezik a húgysavat, pedig akkora a különbség e két vegyület között, mint a konyhasó és a sósav között.

Alsószakaszok. A kezelés szempontjából nem mindegy, hogy az ureter melyik részén (felső, középső vagy alsó) van pl. kő. A felső harmadban levőt tömören „*felsőszakaszok*”-nek mondják. Van, aki „*felsőszakaszureterkő*” miatt kezeli a betegét. Akkor pedig *középsőszakaszok* is van. Ezen az alapon a Dunán felsőszakaszárvíznek kellene lenni. Olyan összetett szavakat is alkothoznánk, mint *felsőszakaszureterkőzúzás*, itt-ott kötőjellel. Előadásban és írásban jobb volna tartózkodni ettől a szakmai zsargontól.

Nemzetközi gyógyszernevek. Hiába írta elő az Akadémia a vegyszernevek magyaros írásmódját, a gyógyszerek hatóanyagai

kibújnak a szabály alól, lévén nemzetközi nevek. (A zavar kedvéért ez sem mindig sikerül.) „*A sildenafil citrát dózis*” helyesen így lenne: *A sildenafil-citrát dózisa*.

Kalcium. Helyesen kalcium volna, de beszédben szinte mindenki „*kalcium*”-ot mond. Írásban sem ritkaság. Érdekes, hogy a Ca-mal rokon elemek közül az Mg-ot magnéziumnak hívjuk, a Ba-t viszont báriumnak. Itt jegyzem meg, hogy a vegyületnevek kötőjeles tagolására (pl. ezüst-nitrát) a többség a szabályok ellenére sem hajlandó.

Karbamid-N. Hagyományörző írásmód (lásd maradéknitrogén). Teljesen fölösleges az N toldalék. Ezen az alapon beszélhetnénk húgysav-N-ről, kreatinin-N-ről, de szerencsére nem tesszük.

Prostata carcinoma. Az ilyen betegségnevek – *carcinoma prostatae* helyett – a kezdődő magyarosodás jelei. Egybe írva és külön, félig-meddig magyarítva több változata van: *prostatocarcinoma*, *prostatocarcinóma*, *prostatocarcinóma* (dűlmirigyak helyett). Ha valaki a magyaros írásmód mellett döntött, ne írja két szóban, hogy „*prostata rezekció*”! A „*follikulus aspiráció*” nemcsak a különírás miatt hibás, hanem a folliculus félig sikerült magyaros írásmódja miatt is. Hasonló példa az „*ureter prolapsus*” is (*prolapsus ureteris* helyett).

A prognózis szegényes. Az író feltehetően a *prognóza* rossz kifejezésre gondolt. Neki „*a prognózis gazdag*” jelentené a *prognóza* jó-t?

Prof. Akiből professzor lett, a ranglétrán gyakran megelőzi a hajdani bárókat, grófokat. A nevük elé tett „*Prof.*” összenő a családnevükkel, a mondat belsejében is megmarad a nagy „*P*”. A legnagyobb magyar: *gróf Széchenyi István*, kis *g*-vel.

Befejezésül felsorolok néhány szópárt, jelezve azt, hogy *egy* közlemény szűk terjedelmében nem fér el valamennyi urológiai szaknyelvi hiba: *genitale–genitaliák*, *team–csoport*, *trend–irányzat*, *sztentelés–sínezés*, *sebészi–sebészeti*, *abszolút–abszolúte*, *őket–azokat*.

Amerre járunk, nézünk – cégtáblákon („*Cím és táblafestő*”), közlekedési táblákon („*Forgalmi rend változás*”) – tömegével láthatjuk a hibás szavakat, mintha az az írásmódjuk volna a helyes, mintha a címfestőket senki nem ellenőrizné. A számítógépek szinte mindenkit feljogosítanak arra, hogy levelezésben szavainkat megfosszák az ékezetektől, azokat olvashatatlanná torzítsák. Hosszasan folytathatnám a kifogásolható szavak, kifejezések listáját, hiszen gyomok mindig keletkeznek. Bizonyára belopakodtak ebbe az írásba is.

GRABARITS ISTVÁN – W. NAGY ÁGOTA

Reformkori följegyzések betegségről, gyógyításról Szeder Fábián Benedek-rendi szerzetes naplójából

Szeder Fábián 1784-ben a Hont megyei Csábon született, és 1859-ben a csallóközi Füssön (ma Čebovce, illetve Travnik, Szlovákia) halt meg. A füssi plébánia bejáratánál elhelyezett emléktábla tanúsága szerint „a bencés rend komáromfüssi jószágkormányzója, kora egyetemes kultúrájának munkálója: tanár és nevelő, irodalmár és gazdász, a magyar nyelv művelője, a palócság

Szeder Fábián portréja a Pannonhalmi főapátság gyűjteményéből

első szakavatott kutatója, az evangélium szerinti emberiség terjesztője” volt. Kertészeti naplójának, valamint a vele párhuzamosan vezetett „jegyzőkönyveknek” írásába 1831-ben fogott. A napló kizárólag kertészeti följegyzéseket tartalmaz, a négy kötetnyi jegyzőkönyv – kiváló kordokumentumként – időjárási megfigyeléseket, fontosabb eseményeket, apróbb történéseket, utazásokat, vendégeskedéseket tüntet föl.

Szeder éveken keresztül a rend pannonhalmi – az idő tájt Szent Márton hegyi – központjában munkálkodott. Kézirataiban néhány olyan adat is akad, amely különféle betegségekre, azok megnevezésére és gyógyítására utal. Az itt következő idézetek is ebből a korból származnak.

1831-ben kolerajárvány pusztított hazánkban. Mivel jegyzőkönyveit is ez évtől vezette, a mindenre kiterjedő figyelme szerzetes természetesen ezt is nyomon követte, s így ma egy „naprakész tudósítás” olvasói lehetünk:

1831. július 28.: „A Choléráról többféle beszéd van. A' Duna mentében Cordont huztak ellene. A' ki a Dunán tuli részről jön Győr Vmegyébe, 10 napi Contumáciát kell kiállnia. Igy járt ama hajó is, melly Sósuti követ hoz Sz. Márton számára; mintegy tegnap telt ki a veszteglés ideje.”

Július 29.: „A' Cholera a' Dunán innen is terjed.”

Július 31.: „A Győri Uj-Városban két nap alatt 18-an haltak meg; de nem Cholérában... noha eddig hat hét alatt is alig halt meg három-négy.”

Augusztus 1.: „Győr rettegni kezd a' Cholérától. Ravazdon kész a Contumacia ház, fala s teteje nádból. Vasas katonák vannak nálunk s körülöttünk.”

Augusztus 3.: „Győrben a Cholera uralkodik.”

Augusztus 4.: „Ménfőn is kezdődik a Cholera.”

Augusztus 6.: „A' Cholera javában dühösködik Győrött s másutt.”

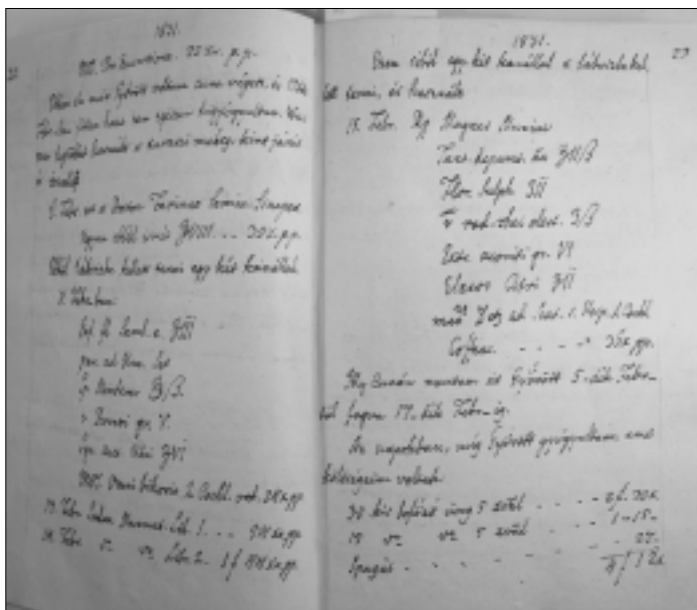
Augusztus 9.: „30 Vármegyében a' cholera már eddig 11 ezer embert ragadott el, s Győr Vmegye pedig nincs köztök; mert Győrött halállal fenyegetik az orvosokat, ha az otlévó mirigyet Cholérának mondanák. Mi Sz. Mártonban praeservativummal élünk ezen betegség ellen. Ma hirdetik, hogy Poson és Nszombat is megkapta a' Cholérát. A' Duna mentében s Győr Vmegyében a' Cordonok megszüntek. Veszprém Vmegyében pedig erős a' Cordonozás.”

Augusztus 12.: „... Consensus a' Cholera iránt, mint magunkra mint jobbágyainkra nézve a' Fő-Apát előlüllése alatt.”

Augusztus 13.: „A' Cholera egyre hatalmasodik az országban.”

Augusztus 14.: „... a' Magyar Tudós Társaság Közgyűlése a' Cholera miatt boldogabb időre halasztott.”

Augusztus 15.: „Veszprém Vmegyébe is beütött két három nap előtt a' Cholera.”

Augusztus 16.: „Mondták, hogy az aratásból hazajött Sz. Mártoniak közül két asszony choleras, kiket is tegnap elzárva dörgöltek. Ma kezdik a kertben a' harmadik kaszálast. Délután tisztá idő, a' miért is Ravazdon fürdék a' Fő Apáttal. Ott aznap 7 haltolt volt. Győrött eddig közel 400 halt meg a' Choleraiban.”

Augusztus 19.: „Már Győrött 650 halt meg Choleraiban.”

Augusztus 24.: „Tegnap Győrött a' holtak száma 860 volt 24dik Juliustól fogva. Pécsen is van Cholera.”

Augusztus 28.: „Csanakra is beütött a Cholera. Igen derék dinnye, ősi barack terem; de a fügének még nincs igazi édessége.”

Augusztus 31.: „A' Cordonok szűnnek, járni kezdenek az emberek. Győrött és Fejérvárott csillapodik a' Cholera.”

Szeptember 3.: „Ma kezdik az első Choleras embert Sz. Mártonban gyógyítani. Ma jött híre Kazinczy halálának, mely 22. Aug. történt.”*

Szeptember 6.: „A' Cholera mindenhol alább hágy. Pécsen még dühös. Bőnyön, s Banán is sok a' beteg. ... NSzombatba egy nap 75en haltak meg Choleraiban.”

Szeptember 13.: „Eddig 6 choleras volt Sz. Mártonban. Négy felgyógyult. Ma halt meg Card. Rudnay Orsz. Primása.”

Szeptember 18.: „Bécsben kiütött a' Cholera.”

Szeptember 19.: „Eddig a' Cholera miatt, melly Győrött szűnik, nem jöttek az odavalók hozzánk.”

Szeptember 20.: „Éjjelre Győrbe mentünk. Itt már megszűnt a' Cholera.”

Szeptember 25.: „Sz. Mártonban és Ravazdon tart a' Cholera. Itt eddig 36, ott 13 halt meg benne.”

Szeptember 27.: „Pesten is megszűnt a' Cholera; de Sz. Mártonban még tart, Nyalkán is.”

Október 2.: Pápán a' Cholera mintegy 7 nap alatt hat százat vitt el. Most 50 hal napjában. ...Tegnap jelentették, hogy egy Pásztor Sz. Mihályra változván, Lázira is elvitte a' Cholera, mellyben meghalt.”

Október 7.: „Mondják, hogy Pápán 7-dik Septembertől fogva 2500-an haltak meg a' Choleraiban.”

Október 8.: „Rákóczy Exactorunk Cholera forma betegségbe esett.”

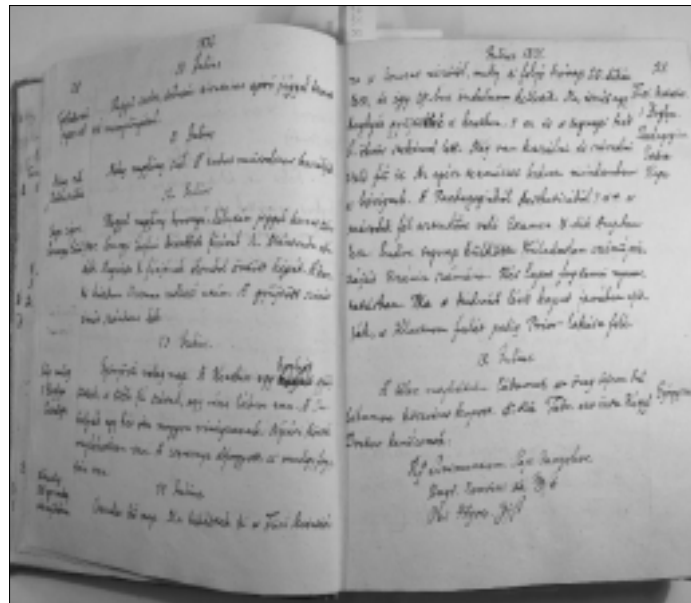
Október 9.: „Az Exactor jobban van, nem Choleras.”

Bájos az a békés párhuzam, amely a rettenetes kór és az „egyéb” dolgok között megfigyelhető. Bár dühöng a betegség, a halottak száma nőttön-nő, az élet nem áll meg. Jó idő esetén bejegyzésre méltó esemény a fürdés a főapáttal Ravazdon, vagy a dinnye, a barack és a még nem igazán édes füge érésének állapota.

Úgy látszik, Szeder Fábián olykor maga is küszködött különféle betegségekkel: „... talán a' sok illés volt az oka, hogy ebédnél a' húshoz evett zöld foghagyma gyomromat felkeverné.” – írta még ugyanez év májusában. Többször is gyötörte a kólíka:

* Kazinczy 1831. áprilisában hosszú útra indult, útleírásain dolgozott. Közvetlenül a terület koleraveszély miatti lezárása előtt érkezett haza, Széphalomra, ahol augusztus 23-án lett a járvány áldozata. Szeder egy napot tévedett, amikor halálát feljegyezte.

„Egész nap kólíka bánt” (1834. július 23.). 1831 nyarán, talán azért, hogy ha a jövőben még szüksége lenne rá, megtalálja, feljegyezte mindazon recepteket, melyet a tél folyamán fájós lábára kapott. A zárójeles kiegészítések és magyarázatok a XIX. századi receptek XXI. századi értelmezését segítik.

„A' télen meghűtvén lábamat, az öreg újam bal lábamon köszvént kapott. 5-ik Febr. ezt írta ... Doctor kenőcsnek:”

Rp. (=recipe) Linimentum Sap(onati) Camphor(ati)

Ungt. (unguenti) Nervini ââ (ana [partes]) (uncia semis)

Olei Hyosc(iami) (drachmam unam et semis)

MDS. (misce detur signetur) pro Iunctione. 22 xr. p.p.

(Linimentum saponatum camphoratum: Paracelsus – XVI. sz. – óta máig használt kámforos szappangél, az Opodeldok készítmény tartalmazta. Néhány éve szűnt meg a gyártása.

Unguentum nervinum: évszázadokon át ismert, babér-, boróka-, menta-, rozmaryn- és levendulaolajokat tartalmazó kenőcs. A XVIII. században „inakat erősítő ír” volt a hivatalos magyar neve.

Oleum hyoscyami: az erősen mérgező beléndek leveléből olívaolajjal főzött olaj.

MDS.: az orvos rövidítetten írt utasításai a gyógyszerész számára: keverd, add, szignáld (írd rá/mondd el) a használati utasítást.

Pro Iunctione.: kenőcsként kell használni..

xi. pp.: a krajcár pénz rövidítései. Minden további receptnél feltünteteti Szeder Fábián, hogy mennyit fizetett érte.)

6. Febr. irt a Doctor: Farinae Semin(is) Sinapeos(i)

ugyan ebből ismét VIII. (unciát) 30 x. p.p.

Ebből lábúvzbe kellett tenni egy két kanállal.

(Farina sinapis seminum: mustármagliszt. Pépet is csináltak belőle, borogatáshoz.)

11. Febr(uár)ban:

Inf(usi) fl(ores) Samb(uci) e(x) (drachmarum) III (tres)

par(tes) ad Unc(iam) sex

Sp(ecies) Minderer(i) (unciam semis)

r [Pulvis] Doweri gr(anum) V (quinque)

Syr(upi) acet(i) Citri (drachmarum) VI (sex)

MDS. Omni bihorio 2 Cochl(eariae) ord(inari) 24 x.pp.

(Három drachma súlyú bodzavirágból – Sambuci flos – hat uncia vizes kivonatot – infúzumot – kellett készítenie a gyógyszerésznek. Ehhez adott az évszázadok óta ismert Minderer-féle tea-keverékből – összetételét a gyógyszerkönyvek tartalmazták – fél unciát, a Dower-féle porból – ópium- és ipekakuánakivonatot tartalmaz, ma is használják – 5 gránumot és citrom levéből készített szirupból hat drachmát. A gyógyszerből minden két órában két közönséges kanállal kellett bevenni.)

13. Febr. Sodae marmat(igonis) libr(a) I. (unam) 54 x.pp.

14. Febr. (Sodae marmat) Libr(i) 2. 1 f.(orint) 44.xr.pp.

Ezen sóból egy-két kanállal a lábvízbe kellett tenni, és használt.

(Kristályos sóda, vagyis nátrium-karbonát egy, illetve két font mennyiségben.)

15. Febr. Rp (recipe) Magnes Muriae

Tart(ari) Depurat(i) ââ (ana) (drachmarum duas et semis)

Flor(es) Sulph(uris) (scrupuli) II (duas)

r [Pulvis] rad(icis) rhei elect(i) (scrupuli semis)

Extr(acti) Aconiti gr(ani) VI.

Elaeos(acchari) Citri (drachmarum) II (duas)

mis(ce) Detur ad Scat(ulam) S(ignetur) vesp(era) I. Cochl(eariae) Coffeae. 36 x.pp.

(Magnes Muriae: szénsavas magnézium-hidroxid. Korábbi neve: Panacea Nitri.

Tartarus depuratus: tisztított borkő, kálium-hidrotartarát.

Flores Sulphuris: szublimációval tisztított kén.

Radix rhei electi: Kínából származó igazi rebarbara gyökér.

Extractum Aconitum: az igen mérgező sisakvirágból készült beszárított kivonat.

Elaeosaccharum Citri készítése: frissen reszelt citromhéjat cukorral mozsárban összetörik, majd levegőn enyhén szárítják. Illóolajból is készítették, cukorral.

A felsorolt porokat összekeverték. Az orvos utasítása: dobozban kiadni, este egy kávékanállal bevenni.)

A receptekben szereplő súlyegységek (pondera medicinalia) korabeli hivatalos váltószámai:

Granum (szemer)	1 granum = 0,0729188 gramm
Scrupulus semis	10 granum
Scrupulus (terecs)	20 granum
Drachma semis	30 granum
Drachma (nehezék)	60 granum
Uncia semis	240 granum
Uncia (obon)	480 granum
Libra semis	2880 granum
Libra (font)	5760 granum

Szeder jegyzőkönyvei több szempontból is értékesek. Gazdag tartalmukon túlmenően nyelvezetük is figyelemre méltó, hiszen nyelvtörténetünk fontos szakaszában, a nyelvújítás korában születtek. Elárulják, mutatják, milyen kifejezéseket, helyesírást használtunk és követtünk akkoriban. Nem akárkitől származnak e bejegyzések, hiszen ő maga, Szeder is részt vett a szógyűjtő munkában, melynek eredményeképpen 1862 és 1874 között létrejött a hatkötetes mű, A magyar nyelv szótára. Legnagyobb terjedelmű nyelvészeti munkája, a 360 oldalas Magyar Grammatika (sajnos befejezetlenül), kéziratban maradt. A napló és a jegyzőkönyvek keletkezésekor alig néhány év telt el csak azóta, hogy az addig hivatalos nyelvként általánosan használt latint Európa-szerte kezdte kiszorítani a nemzeti nyelv. Így feljegyzéseiben a latin kifejezések sűrűn előfordulnak még, a koleráról szólók között például ilyeneket láthatunk: Contumatia (vesztelő hely), praeservativum (megelőző szer), consessus (gyűlés). A különféle betegségek megnevezésében régies magyar (szélütés, vizi betegség, köszvén), valamint kevert latin-magyar (catharalis [hurutos] hideglelés) és máig is használt latin név (kólíka) bukkan fel.

A Magyar Grammatikában általa meghatározott helyesírási szabályok közül a legtöbbet ma is érdemes megfogadnunk. Íme, egyik józan tanácsa: „*Elegendő ok nélkül sem az óságon, sem az újságon nem tanácsos kapkodnunk.*”

Irodalom

Pannonhalmi bencés Főapátsági Főkönyvtár. Bencés Kézirattár. BK 80/VIII. 2. 1831–1843. Szeder Fábián jegyzőkönyve
W. Nagy Ágota: „... Az időt okosan használni...” Szeder Fábián OSB 1784–1859. 2000. Budapest

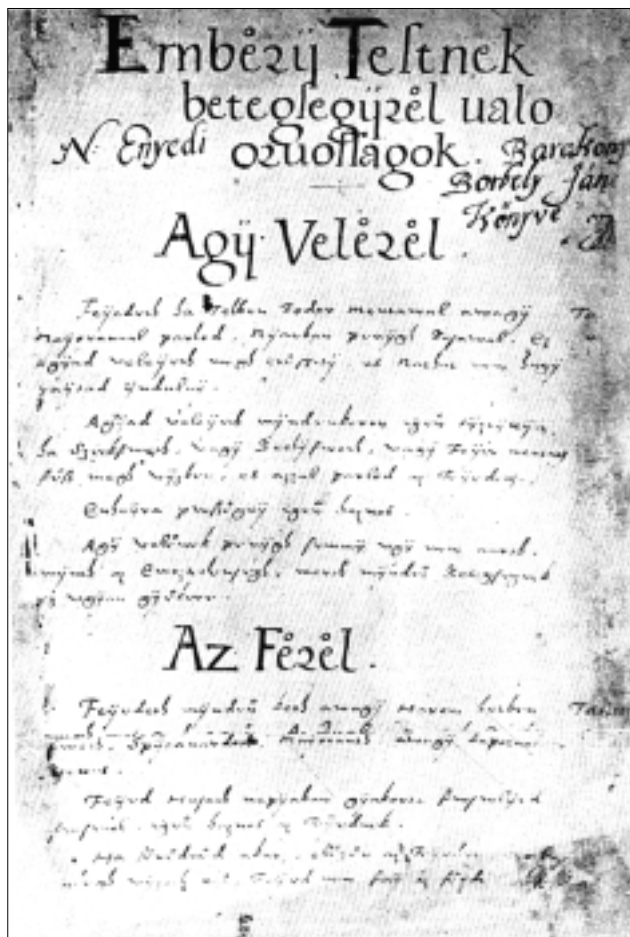
A régi magyar orvosi nyelv forrásai és szótípusai

1. Mit értünk régi magyar orvosi nyelven?

Réginek az orvosi nyelvnek a XVII. század végéig, XVIII. század elejéig keletkezett szókészletét tekintjük. A XVIII. század közepén ugyanis már kezdtek mozgalommá válni olyan kezdeményezések, melyek a szaktudás anyanyelvi terjesztését segítették, s melyek ezáltal már a nyelvújító mozgalom előzményeinek számíthatnak.

2. Milyen források alapján tanulmányozhatjuk a régi magyar orvosi nyelvet?

A régi magyar orvosi nyelv vizsgálatakor támaszkodhatunk a szójegyzékekre (azaz a témakörök szerint csoportosított szótárakra)

A XVI. századi orvosi könyv első lapja

és a szótárakra, ilyenek például a Besztercei Szójegyzék (1395 k.), a Schlägli Szójegyzék (1405 k.), a Murelius-féle szójegyzék (1533), Pesti Gábor Nomenclatura sex lingvarum című munkája (1538), Calepinus Latin–magyar szótára (1585), Szikszai Fabricius Balázs Nomenclatura Dictionarium Latino-vngaricum című szótára (1590), Verancsics Faustus Dictionarium quinqve... lingvarum...-a (1595) stb.; valamint a régi levelekre, kódexekre és füveskönyvekre például Beythe András Füves könyve (1582),

50	MELICH JÁNOS.
Vagina — Alkinek szőmaren testek bőre et meczstót	Digitus pedis, — Lab. iii.
Testes, testiculi, coloi, — Mogyonak golyóssa	Vena — Eer
Serotum — Mogyonak tóli	Vauula — Kis eer
Femina — Asszony	Porl, orum, — Vereitek iaro apró likak
Femella — Kis asszony	Arteria, vena vitalis seu semita cui inest vitalis spiritus.
Famineus — Asszonyi doloy	Baga, indicium oculis notatis, — Szőmörpájt oras
Canna, cannula est mulierum pudendum, quod et intermedium dicitur et interfemineum, vulgo, — Asszony embernek szemermes teste	Sodor, — Vereitek
Vulua inter femineu, — Idem.	Anhalites — Lelegzet
Vierus mulierum — Asszony al-lat mehe	Sanguis — Ver
Sacra, aru, — Burok, jermek tarto lastoraa	93. Tabes, sanguis corruptus, — Tórt ver.
Hymen est folliculus ille in virginis vulua, qui primo statim coitu rumpitur.	Crucor — Alut ver
Coxa, coxandix, — Fergo cast, raj, forozion*)	Pituita, muco, phlegma — Takovoy
Pes — Lab	Banios — Ondokoz
92. Genu — Térd	Fus, succus sanguineus ex vlcero promaneus et ex matritate crassa iam effecta, et albida, — Genetoz.
Poples — Térd háttas	Purulentus — Enal tallas**)
Crus — Szar, tetov	Putredo — Rotkodag
Tibia — Szar	Laoryma — Köcskullatas
Sura — Lab ikra	Emachus — Hérét ember
Varus, vacia — Horgas szaru	Collustrum, est lac imperfectum veniens matribz ante partu, — Idetlen tej, eretlen tej.
Vacia, — Alkinek ki haplot az szaru	Tuber, quodam infirmitas vel qualiscunq; tumor, — Akar sei kaleny, keles.
Pansa — Sydes laba	Fibra, vena subtilis — Genge er
Planta, tota inferior pars pedis, — Talp	Cicatrix — Seb hely, rak seb
Pedo, onis — Nagy talpas	Norma — Minden testen valo icgy
Talus — Boka	Nannosus — Legyes
Calc, calcaneu, malleolus, pes imus, — Sark	Lentigo — Zeplo
Vola, pars media pedis concaua, — Embernek talpa haitas	Lentiginosus — Zeplos
Connexum pedis, pars superior, — Az labnak az fele	Verruca, tuberculus — Szőmörpá
	Verrucula — Kis szőmörpá
	Gibbus — Görbe, horgas hát
	Acephalus — Fejtelk lab
	94. Callus, durities, que fit in manibus laborantium, — Tengernek kevessege
	Truncus in homino dicitur modis

Részlet Szikszai Fabricius szójegyzékének Melich-féle kiadásából

HERBARIUM. AZ FAKNAC FVV EKNEC NEVEKRŐL, TERMÉSETEK- RŐL, ÉS HASZNÁIRÓL, Magyar nyelvre, és ez rendre hozta az Doctoroc Könyveiből az Horthi Melius Peter.

Nyomtattot Colofuárat Helai Gaspárne
Műhelyébé, a. 5. 78. Eften. 1668.

Melius Herbariumának címlapja

Melius Herbariuma (1578), Frankovich Gergely Hasznos és föltöttebb szükséges könyve (1582), Peechi Lukács Füves kertje (1591).

Fontos forrása a régi magyar orvosi nyelv kutatásának az első magyar nyelvű, tudományos igényű orvosi könyv, mely 1577-ben keletkezett Erdélyben; ezt XVI. századi orvosi könyvként vagy régi magyar orvosi könyvként (rövidítése: OrvK.) szokás emlegetni. Ennek szóanyaga igen gazdag. S több orvosi szakszó itt fordul elő először, például: *árpa* 'szembetegség', *béka* 'daganat', *bibircsó*, *böffent*, *cella* 'sejt', *csap* 'végbélkúp', *evesség* 'gennyedtség', *farkashályog*, *flegma* 'nyúlós nedv az emberi testben', *ful-ladozik*, *gargalizál*, *gémberedik*, *hány*, *húgyik*, *íz* 'izület, ideg', *iz-zaszt*, *klistély* 'beöntés', *korog*, *kordul*, *köp*, *lebeny*, *mása* 'méhlepény', *melankólia*, *múmia*, *ópium*, *palackféreg*, *pattanás*, *purgál* 'tisztít, meghajt', *rottyog* 'a széklet ürítése közben jellegzetes hangot ad', *sömör*, *szoptatós*, *süketedik*, *szirup*, *turha* 'takony, nyálka' stb.

A XVII. században már sok kéziratot orvosságos és recept-könyv keletkezett. Ezek közül Radvánszky Béla gyűjtéséből Hoffmann Gizella 15 munkát jelentetett meg Medicusi és borbélyi mesterség címen (Budapest, 1989). Ezek a következők: *Medicinae Variae*. Melius Péter Herbariumához kötött recipék. 1603 k.

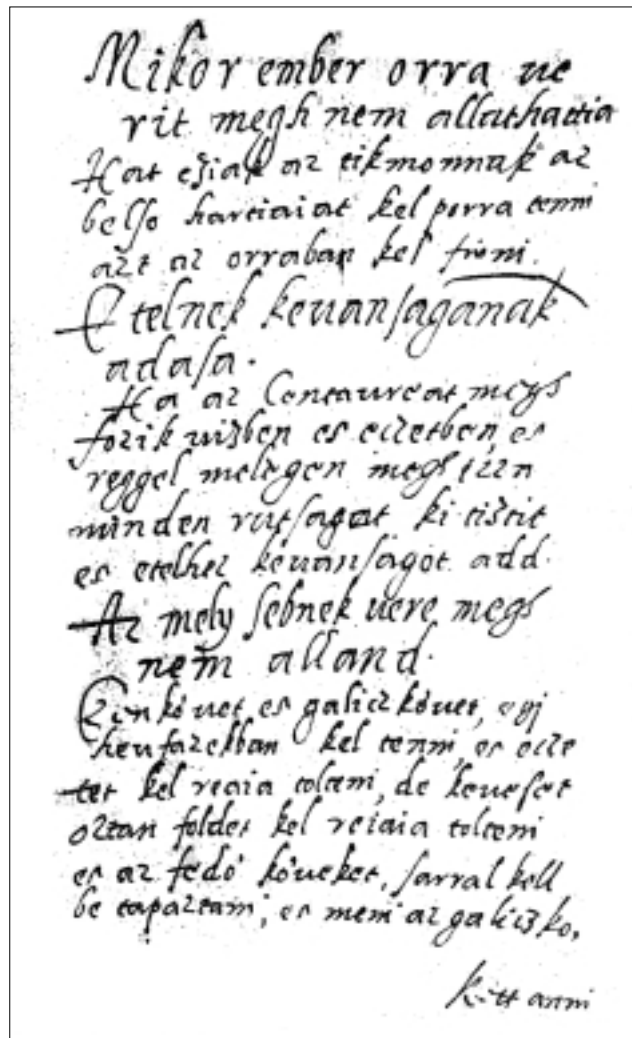
33 otolról. Rosa máj, fa hóly, giombor fű, 37
 30. kékű virága, pallia, utifű, mind tömörül.
 Kéjsz trágya, fogiasz fának az levele, okokat fűsz
 borban megf. kol fűsz, árpa kol az fűszet mörö.
 Sob fűszetára Vale. úrsó Vaiait, mézet lif-
 tet megf. kol fűsz, az ottol kol kőri, meg fűszel
 Sziat kinek 33 ophi. kol nádmed, timse, ala
 von dióbor és mind okkoll kol kőri.
 33 otolról az fűszetül fekete is. Meg. fűsz.
 porcion die, giombor, kékű, csipán, az septamiumak
 az giombor, egyet kőri hait, megf. kol kőri az fű-
 salm, az az fűszetben az mézet egyaránt kol kőri, meg
 vedermind, az után az töl porpanakis egyaránt kőri,
 nek, az csipán kőriset legion kőris.
 Torok fűszetül. Apiumet, papa fűszet, fűszet
 megf. borban, s-messe Valle az fűszet kőris, megf. igy
 kőris, az fűszet kőrisül vára kol kőri, s-ol málkát.
 Húsvetül. Papa fűszet, fűszet, pallia, apiumet,
 fűszet, fűszet megf. kol borban megf. fűszet, az kol
 nyja, tangori fűszet kol kőri az egy hóly váradm.
 Vörös in minden fűszet Vale. Olaj serpentina,
 Cintrium, Casor, parvas fűszet, okokat fűszet megf. vörö.
 Mörög okkoll. Az földi boriban az kőris-
 metold megf. az fűszet mörög, kőris az egy ide fű-
 vára, föld mind addig megf. kőris az fűszet
 kőris, fűszet megf. az egy váradm. Vörö kol kőri ha-
 vem fűszet kőris az váradm, az töl az váradm
 1/2 1/2

74. osten meny oda az kőris megf. kőris az az mind
 fűszetül Vale kőrisetára kőriset.
 Hóly ne latsanak. In mdo utpupo ropoie
 tur lapis quidam, az dofor cocum.
 Contra Sömör. kőris fűszetára egy
 s. Valanis topon vára kőris Vale s-ol vörö.
 Vör allatásul. Az galic kőriset vára
 megf. vörö vörö borban, vörö spangiat kőris, s-takard
 az váradm, vörö ki kőris megf. vörö kol s- töl
 az fűszet s- minden megf. kol.
 Kőrisetül. Fűszet fűszet olaj, vörö, csip-
 pan, okokat egyen kol kőrisetára, s-ol kol kőri.
 Kinek kőris megf. vörö, vörö kőriset fű-
 ga gőpást, kőris kőris, nádmed, kőriset kőriset
 okokat fűszet megf. fűszet borban, s- adal med az fűszet
 Süllyül. Fűszet kőriset kőriset, fűszet fűszet kőris
 borban kőriset kőriset vörö az egy kőris kőriset kőriset
 megf. inja, s- ki kőriset kőriset.
 Vör okkollásul. kőriset vörö kőriset kőriset
 giombor, vörö az egy kőriset kőriset, az megf.
 inja az die hólyval kőriset, s- megf. kol
 Az maly omborba fűszet vára. Az kőris
 fának az kőriset kol kőriset vörö kőriset s- az igy
 Rosa máj kőriset, kőriset kőriset az fűszet
 megf. kőriset, fűszet fűszetára az vörö.
 Kőriset vára. ok borban fűszet, okkoll
 Vaiait, kol, kőriset, giombor, galic kőriset mind
 egyaránt fűszet megf. kőriset Vale megf. kőriset
 Kinek kőriset az ophi. az kőriset kőriset
 az egy kőriset kőriset, kol kőriset kőriset fűszetára

Részletek a Melius Herbariumához kötött recipékből (1603 k.)

(Hoffmann Gizella 1989: 12–52); Máriássy János: Egy néhány rendbeli lóorvosságok és más orvosságok. 1614–1635 k. (i. m. 53–75); Török János: Orvskönyv. Lovak orvoslása. 1619 e. (i. m. 77–171); Szentgyörgyi János: Testi orvosságok könyve. 1619. e. (i. m. 173–210); Váradi Vásárhelyi István: Kis patika. 1628 (i. m. 211–25); Házi patika. 1663 k. (i. m. 227–46); Orvosságos könyvecske. 1665k. (i. m. 247–66); Révay István: Próbálás bizonyos orvosságok. 1662. Pekler György másolatában. 1693 (i. m. 267–94); Újhelyi István: Orvosságos könyv Apafi Anna számára. 1677 (i. m. 295–334); Próbált orvosságok. 1684 (i. m. 335–9); Becskereki Váradi Szabó György: Medicusi és borbélyi mesterség. 1698–1703 (i. m. 341–434); Gyógyszerek I. XVII. sz. (i. m. 435–45); Gyógyszerek II. XVII. sz. (i. m. 447–58); Orvosságoknak rendszedése. XVII. sz. (i. m. 459–72); Orvskönyv némely füveknek hasznáról. XVII. sz. (i. m. 473–96); Megpróbált dolgok. 1607–1758 (i. m. 497–502).

Nyomatott füveskönyvek a XVII. században: Lippay János: Pozsonyi kert (1664), Felvinczi György: De conservanda (1694). Forrásként felhasználható Cseh Mártonnak a Lovak orvosságos könyvecskéje (1656) című munkája is.

Részlet Szentgyörgyi János Testi orvosságok című könyvéből (1619 e.)

Evina , g. m. <i>Nere egy Philofofuf- nac es egy Feljo vizocok</i>	Evidentia , gener. fuzm. <i>Nyilvadoval- sig.</i>
Everbero , as. <i>Kicardm.</i>	Evidio , es. <i>Nyilvadovalom.</i>
Evergates , gen. masc. <i>Vezetis ne- sz Egyiptami Ptolemaus Kiraly- nac.</i>	Evidio , as. <i>Fel serkenc.</i>
Evergo , is, ere. <i>Kibercz diam.</i>	Evidio , es. <i>Meg ruffalac, Hiv anye- dam.</i>
Evericulum , g. n. <i>Halo, Versa, Hal- fogafesfiam.</i>	Evidio , is, ere. <i>idem.</i>
Everro , is. <i>Kisfirdm, kistifritom.</i>	Evincio , is, ire. <i>Meg kirtom.</i>
Everrio , g. l. <i>Kisforditac, Eivromac, El- dirtac.</i>	Evincio , is, ere. <i>Megyözben, Meg nye- rem.</i>
Everrior , gener. masc. <i>Eivromac, Fildor- dito.</i>	Evinctus , a, um. <i>Meg kirtet.</i>
Everro , is, ere. <i>Elforditac, Elforditac, H, Tövi békiforditac.</i>	Evinctus , a, um. <i>Megberitett.</i>
Evertigatus , a, um. <i>Megberitett.</i>	Evirefco , is. <i>Kizöldittem.</i>
Everligio , <i>Mentac, Mungyaraß, A- zannal.</i>	Eviro , as, penult. corrept. <i>Megberit- tem.</i>
Euganci , g. m. pl. <i>Veletze es Padva vidékén lakó népek voltanak.</i>	Evirefco , as. <i>Béris kirtetem.</i>
Euge , Interjectio. <i>Isragyan, Ig- gyal.</i>	Evitabilis , e. <i>Erdővezetathata.</i>
Eugia , g. f. <i>Tartományocz, Lathacdia- ka.</i>	Evitatio , <i>Eldővezetatis.</i>
Eugium , gen. n. <i>sz. affilyjalket Be- mermes affilyjalket kapu barryja, me- ly az Venus első Ojromán rovarai- kel.</i>	Eviro , as. <i>Erdővezetatem.</i>
Euhemerus , g. m. <i>Egy régi Hiberi- cus.</i>	Eumenedes , g. f. pl. <i>Dábris Ifjen affily- nyok pabóba, az kikorc más nevűti Furiz.</i>
Euchius , g. m. <i>Vezetis neve az E- chusnac.</i>	Eumolpidz , g. m. pl. <i>Atbenábeli Pa- poc, Nagy Tandz, utac Uolita- nac.</i>
Euhoc , Interject. <i>Meg bolondulnac dóditje.</i>	Eunuchizo , as. <i>Megberittem.</i>
Euhys , gen. masc. <i>Az Bacchus ne- ve.</i>	Eunuchus , as. <i>idem.</i>
Evibro , as, p. cor. <i>Rexam fenyetis madra.</i>	Eunuchus , g. m. <i>Herelt ember, Cama- ra őrzd, Nagyfogas Affilyjalket ká- laldza őrzdje.</i>
Evictio , gener. f. <i>Férőbéli ruffalyne- vés.</i>	Evocatio , g. m. pl. <i>Hadra birtelen föl- gyúrt nép.</i>
Evictus , a, um. <i>Meg gyúrtit.</i>	Evocatio , gen. fuzm. <i>Kibírás, Elhiva- tal.</i>
Evidas , gen. o. p. cor. <i>Nyilvado Ga- la.</i>	Evocatio , generis mascul. <i>Kibírás.</i>
Evidenter , <i>Nyilvado, Lathata képpen.</i>	Evoco , as, arc, p. cor. <i>Kibírtem, EL- bírtem.</i>
	Evoco , Interject. p. cor. <i>Bolond kijak- tat.</i>
	Evolaticus , a, um. <i>Kirópdő, Lén- zögő.</i>
	Evolito , as. <i>Kirópdő.</i>
	Evolito , as, penultima correpta, <i>Ki- rópdő. Item, Tenyerebberis- ve Klopom.</i>

Részlet Szenci Molnár Albert szótárából

Nagy jelentőségű a XVII. században Szenci Molnár Albert szótára (1604), Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája (1653), valamint Pápai Páriz Ferenc Pax Corporisa (1690) és Latin–magyar, magyar–latin szótára (1708), s igen tanulságos Comenius Orbis pictus című iskolai tankönyve is (1675, 1685).

3. A felsorolt forrásokból milyen jellegű szavak tartoznak a régi magyar orvosi nyelv szókincsébe?

Első pillanatban furcsának tűnhet ez a kérdés, de érthetővé válik, ha megnézzük a régi magyar orvoslás helyzetét.

Mint már korábban leírtam (Magyar Orvosi Nyelv IV, 32): „A kutatások szerint a XVI–XVII. századig nagyon kevés volt hazánkban az akadémia, egyetemet végzett orvos, s ezek is vagy külföldi, vagy külföldön tanult magyar orvosok voltak. Az orvosi feladatokat nagyrészt a *füvesek* vagy *fűjesek*, *tudós asszonyok*, *ja-*

vasasszonyok, bábák látták el, akik a betegek gyógyításához és a varázsláshoz használatos gyökereket és orvosi növényeket gyűjtögtették. A gyógyító munkában részt vettek még különféle kuruzslók is. Ezek egy része vándorló (gyakran külföldi) kuruzsló volt, ilyenek voltak például az *olejkárok* (azaz az olajokat, balsamokat árusítók), a *sérvmetszők*, a *borbélyok*, a *vándorsebészek*, a *csonttrákok*, a *szemoperálók*, sőt a *hóhérok* is, akiknek a köznép gyógyító képességet tulajdonított.

A magyar orvoslásnak volt tehát egy tudós, akadémiai végzettségű, orvosok által művelt ága. Ennek az orvostudományának a nyelve kezdetben a latin volt.

Volt azonban egy népi ága is, mely tünettani észrevételen, tapasztalaton alapuló magyar kifejezéseket (gyakran körülírással kifejezéseket) használt.

152 MAGYAR ENCYCLOPEDIA
mind untalan eledel adatik, mely a' meh menedékin az anya sivebül a' lepenybe, és abból a' mehnek melegége miá a' köldöki ér gyukereire üztetik és ugy vitetik ostromle a' magzat siveére. 11. Hafonlokeppen mivel a' meg látott avagy képzett dolognak képe volta- keppen iratot le az agy velőben. onnan a' lelkek által a' közönfleges erőre vitetik, honnan ismet a' köldöki lelek ereken a' magzatra, kit ostrom meg illetvén benne mindeltig meg marad. 12. A' e süles a' magzatnak világra hozása: ennek kiváltkeppen valo oka az hogy: a' magzat meg nevedken étel és levegő ég- melkülsükö: dődik, és ezokaért magát kiterjeszteni fűntelen igyekező, a' meh menedékinek rostjait 's hufait erdekelgegi. és így azt a' ki adafra rendeli, kétféle. 13. 's ostrom az agy velőnek azok a' menedéki mellyek a' mehre járnak, meg nyitattván oly bőfégefen kezdik a' lelkeket a' mehbe borfátani hogy azok azt meg nyitván a' magzatos sebessen ki tárták. 14. Mely mivel igen lágú, és a' meh sá- jais, az a' kori fok medvefégtől igen meg sikulván, gyakorta könnyen ki suvad. 15. Nem sokkal külömböz a' tojományból valo sületetis a' meg mondottak- tól. tsák hogy a' magzat, mely az anyának tsák nem minduntalan rajta ülésétől meg melegedet tojomány- ból sületik, eredetet vében a' mehben a' magból lött és a' tojományban futab részébe helyezettetett állati kez- dettől; és eledelt vében a' tojomány fejeriből és tséki- ből, mellyeken a' magzatnak köldöki erei és leleke- rei vagynak el sülyedve, és vegezetre a' tojomány- ban eleggé meg nevedken, a' tojomány héjját azo nagyfagával és mozgásával ki rontya. és így vegetre abból ki kél. 16. Immar a' nemzes ha meg veslege- tödik, sületik tsuda és darab hus. 17. A' f tsuda az elő állatnak a' mehben modnélküli valo egybe alko- rása. Mellyet sere a' tsudalatos dolgoknak képzése, mellyel a' mag és a' vér resetskéi mellyekre a' képzés le vitetik, tudakeppen rendeltetnek el. 18. A' g darab hus (tag) az a' melynek tsé tsfontya se béie nint- sen, és lefen az oly magból melynek tséje olyan ro- s- sul

Részlet Apáczai Csere János Magyar encyclopaediájából (1653)

6. Fzz ellen. 17.
Vegj egy csomó marok bor-
követ, és Rosmarinnak
fel marokkal valo sam-
rot annyj egreffel, es-
megs annyj mézzel ford-
meg edes borban, ezzel
kel megmi. Probalt.
Mas az ellen:
Az eger-sark uagi az
Ezerio füvet, ford meg me-
ben, kilenz zem zektüet.
poroz meg, elegierj egyben
ezzel kel penny. Probalt.
127. Gimm

Részlet Váradi Vásárhelyi István Kis patika című kéziratos munkájából

A kétféle orvoslás és a kétféle orvosi nyelv azonban nem vált el élesen egymástól, inkább valami sajátos egymásra rétegződés jellemezte ezt a két típust. A külföldön beszerzett könyvekbe be- írták például a népi gyógymódokat, vagy például az első magyar orvosi könyv (OrvK. 1577), mely az orvoslás tudományának szakszerű összefoglalása, s melynek szerzője gyakran hivatkozik híres külföldi orvosokra, felvette munkájába a népi gyógyítás módszereit, sőt a népi babonákat is.

S fordítva: a papok, a bábák, a nemesi udvarházak asszo- nyai, akik gyakran foglalkoztak gyógyítással, a népi módszereken kívül sok mindent ellestek az udvarházakban megforduló orvosoktól.”

Mindebből az következett, hogy az orvosi munkák nagy része igen vegyes összetevőjű gyógymódokat és gyógyszereket tartal- mazott. A gyógyszerek alkotó elemei között sok volt például a gyógynövény. Ezek kutatása azonban inkább a növénytanba, il- letve esetleg a gyógyszeratanba tartozik. Még különösebb azon- ban az, hogy az úgynevezett gyógyszerek között az orvosi köny- vek felsoroltak a ház körül található mindenféle növényt, folya- dékot, ásványt stb., ilyenek voltak például: *ecet, fahéj, fohagy- ma, gyanta, gyöngy, faolaj, kapor, kéneső 'higany', mák, méz, mustár, oltatlan méz, sör, petróleum, puskapor, rézgálic, salétrom, szappan, szurok, téglá, tojás, tej, vörös bor, vörös kréta, vaspör, üvegpör* stb. Például: Melius Juhász Péter Herbáriumához kötött recipék (1603 k.): *Okadas ellen. Az szitalt tegla port föld meg- hezben, es kend egy kis pogaczany czeppure s-kösd az köldökre*

(Hoffmann Gizella 1989: 51); Házi Patika (1663 k.): *Turos lábak ellen. Végy mizet, eczetet, timsot, fenyü magot, szurkot, tikmony szikit ('tojás sárgáját'), azt kell köziben keverni, vagy erősen meg főzni. Annak utána eleven kényesöt ('higanyt') kell köziben vetni, es az után összev kell törni, rea borítani, es meg gyógyüttya (i. m. 235); Beeskereki Váradi Szabó György: Medicusi és borbélyi mesterség (1698–1703): *Torokfájástól való jó. Kovászt, eczetet, fokhagymát törd össze, kösd az torkára (i. m. 371).**

Vagy: gyakori volt a régi magyar gyógyító eljárásban állati eredetű „gyógyszerek” alkalmazása is, például: *bárány faggyva, béka epéje, csiga teknője, csuka álla és foga, eb vére, erdei kecske epéje, farkas tüdeje, földi giliszta porrá törve, lúdzsír, fehér ebnek porrá tört feje, légy, lócsont, menyhal mája, ökör szarva, piócapor stb.*

Az állati eredetű gyógyszerek előállítására olykor különös kegyetlenséget kívánt meg. Például: Melius Péter Herbáriumához kötött recipék (1603 k.): *[Haliogh ellen.] Az hollot fogd meg es*

10. *Urogy ellen.*
*Criphonyt, Levendulie propot, farkos
 Almat, papmonya füvet boortsa fia
 de a felio hejre le kell vaktarni,
 csak az Löldes orinallak eler, min
 egy ben kell törni moraröz es egyen
 botral meg kell fűrni, es ennek Alvin
 innya mig beteg meg gyógyul-gé.
 + A kinek rovat az fe erri.
 Med meg a Beofinak az also hejre,
 föld meg borban egy kis tinközis van
 beh, kenje hie alatt föld meg orrel
 mofad. a fogadot igen Alvinos-ge
 L. Horot ellen*

Részlet a Házi patika (1663 k.) című kéziratos munkából

fővel botsasd az vízben, es addigh ki ne vedd onnet, az migh meg h nem fulad, az epeiet osztan ved ki, egy egy czeppet botsas az szemeben benne reggel reggel es le hasittja az haliogot, auagy mentül hertelem halallal ölheted meg, ugy öld meg az hollot, mert ha eszeben veheti, hoga meg ölik, az epejet meg emiszti, s nem talasz benne (Hoffmann Gizella 1989: 16); uo.: *[Korsaghrul.] Az kis kutja kölyköt ember szakasza kette, s-az epeiet vegie ki, s-aszalja meg es igia meg egy pohár hidegh borban mikor szinte reja fut a niavalia (i. m. 30); uo.: *[Ver hasrul.] Az eleuen rakot meg kell törni, es eczettel összev kell csinálni, meg kel szűrni, meg kel innya adni (i. m. 37); Újhelyi István: Orvosságos könyv (1677): *[Rettegés ellen.] Eleven vakondoknak az szívét ki kell venni, meg kell száraztani, törni, s egy késhegyin pivenka avagy gyöngyvirágútzben kell benne innya adni (i. m. 300).***

Előszeretettel alkalmazták gyógyszerként az emberi és állati test termékeit is, például a vizeletet, a székletet, a tejet, a taknyot, a haját, a méhlepényt stb.

Általában az úgynevezett ganéterápiának már az ókortól kezdve nagy hagyománya volt. A magyar munkákban például ilyen ganék fordulnak elő: *disznószar, ebgané, fecske ganéja, gólya ga-*

24 I. KONYV.
 tévd nedveségeket igen hatalmason szíjja k felé:
*Borsot, Mustár-magot és Galamb-ganéjt mindeniket jól porrá törvén, mindenikből végy két suflák nyomót: Bafa-rósa tövét, Tölgy-fa gyöngyöt, Bafa rósa magot, mindeniket megaszalván és törvén, mindeniknek porából három három suflák nyomót: Kő-ölajat, Viasz-szat és Szurkot a' mennyi elég léfzen, tsináld-ószve a' tűznél flastrom formára, kenny a' ruhára vagy irhára belöle, mennyi a' lágyat befogja, 's állyon rajta mind addig, mig elfzenvedheti. A' nyakárais ha egytzer 's mind ragasztasz, annál jobban megfíjja.
 Ha a' Gelesztától vagy on e' nyavalya mind nagyban kitsinyben; Geleszta ellen az ide-
 alább meg-mondandó Orvofságokkal kell élni:
 Némelly Orvofságok vannak, mellyek noha nem láttatnak elvenni a' nyavalyának okát, de ugyan kiváltképen való titkos erővel használnak e' nyavalyában, minden babona nélkül.
 Így: Ha a' Martiusban a' fészekből szediz két vagy három Hólló fiat, új fazékban kementzében porrá égeted, és abból a' porból napjában kétfzer háromszor vagy Borban, vagy valamelly fellvebb említett Vízben bévéfzen, igen ditsértetik. Hasonló erejű a' vad-Kannak bójagais, ha kementzében igen meg-száraztad, megtörd, és ilyen formán éliz ezzelis. Azonképen élhetiz a' Róka májávalis, ha megaszalod és törd. Ezeket ha Aszszony-embernek*

Részlet Pápai Páriz Ferenc Pax Corporisából (1690)

néja, kecskeszar, lógané, macskaszar, meleg lószar, tehéngané, tyúkszar. Például: Melius Péter Herbáriumához kötött recipék (1603 k.): [*Torok gyk ellen.*] *Az feier ebszart főzd mezben, es ted kender czeppure, es heuen kösd az torkara, egy kis bor legien benne* (Hoffmann Gizella i. m. 17); Török János: Orvoskönyv. Lovak orvoslása (1619 e.): *Verös szömről. Az azoni embörnek teyey, es az tikmonnak feieret* (‘tojásfehérjét’), *es rosa olayt elegicz ösze, azzal kennie, megh giogiul* (i. m. 152); Becskereki Váradi Szabó György: Medicusi és borbélyi mesterség (1698–1703): *Ugyan szemölcsről. Az tehen mikor egyszersmind ganélik, húgyik, azt az húgyos ganét vedd fel, kenjed avval gyakorta, elvész rólad mind; probatum est* (i. m. 356).

A felsorolt összetevőkből számtalan módon állították elő a korabeli gyógyszereket: *áztatással, egybecsinálással, elegyítés-sel, facsarással, főzéssel, habarással, rongyolással* ‘összetöréssel, paszírozással’, *megrontással* ‘megtöréssel’, *metéléssel, morzsolással, poshasztással* ‘erjesztéssel’, *timporálással* ‘keveréssel’, *párlással, roshasztással* ‘párolással, puhítással’, *megroggyantással, röstöléssel, sütéssel, szítálással, szűrőssel, töréssel* stb.

Az elmondottakat figyelembe véve úgy tűnik, hogy jogos a korábban feltett kérdés, hogy mi is tartozik a régi magyar orvosi nyelv szakszókincsébe.

Úgy tűnik, hogy tudomásul véve a régi orvosi irodalom sokszínűségét, helyesebb az orvosi szakszókincs szavai közé csak a terminusokat, az állandó elemeket, tehát a testrészs- és zsigerneveket, a nedvek neveit, a betegség- és tünetneveket, valamint a gyógyítással és a gyógyulással kapcsolatos kifejezéseket felvenni.

Persze több betegségnek, tünetnek vagy gyógyító eljárásnak abban az időben nem volt még neve, ezért csak körülírással utaltak rájuk, például: *ha mely szüim este vagy éjjel jól lát, de délben avagy nappal keveset* (OrvK. 89); *beteg hátuljában bocsátó purgáló orvosság* ‘beöntés’ (Szenczi Molnár Albert Latin–magyar szótára; I. Clyster); *Vékony, de erős hártya, ki a hasban az több bélt befödi és körül fogja* ‘hashártya’ (i. m., I. Peritoneum); *magzatbefedő hártják* ‘magzataburok’ (Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia 235); *inon való hússok... (egerecskék)* ‘izmok’ (i. m. 232, 243); *a’ tüdő sok hólyagos lyukai* ‘hörgők’ (Pápai Páriz Ferenc: Pax Corporis 107) stb.

A régi orvosi szaknyelv szóanyagának nagy része testrésznév vagy betegségnev. Ezek különféle eredetűek. Vannak közöttük finnugor eredetűek, s vannak jövevényszavak (alán, szláv, török, latin, német jövevényszók), s vannak képzett szavak, összetett szavak, hangutánzással és hangulatfestéssel keletkezett szavak.

A ma is használatos testrészneveken kívül, mint *ajak, áll,*

arasz, bőr, epe, ér, far, fog stb. voltak olyan elnevezések is, melyek vagy teljesen eltűntek nyelvünkől, vagy nyelvjárási szintre szorultak, például: *ábráz* ‘ábrázat’, *Ádám almája* ‘ádámesutka’, *agykér* ‘agykéreg’, *álltetem* ‘állkapocs’, *árva hús* ‘izom’, *bakfog, bilis* ‘epe’, *bötök* ‘csomós izület’, *fióksont* ‘kulcsont’, *magló hólyagocska* ‘ondóhólyag’, *mása* ‘méhlepény, magzataburok’, *mátra* ‘méh’, *öregbél* ‘vastagbél’, *pecsenye, pecsenyés hús* ‘izom’, *remese* ‘végbél’, *seggvéghurka* ‘végbél’ *vakszem* ‘halánték’, *vég-hurka* ‘végbél’.

A testrésznevekhez hasonlóan a ma is használatos betegség- és tünetneveken kívül, mint *csomó, fekély, hályog, orbánc, nátha* stb. használatosak voltak a ma már számunkra ismeretlen elnevezések is: *aréna* ‘vesekőbetegség’, *evesség* ‘gennyedtség’, *folyosó* ‘övsömör’, *francu* ‘vérbaj, nemi betegség’, *férges fog* ‘szuvas fog’, *gyomornak nyersessége* ‘gyomorsavhiány’, *hagymáz* ‘tífusz, magas lázzal járó betegség’, *izgága* (eredetileg) ‘gyomorégés’, *madárkóróság* ‘kétoldali bénulás’, *fene* ‘rák, fekély’, *meredők* ‘izomgörcs, merevgörcs’, *menyülés* ‘ficam’, *süly* ‘polip, aranyér’, *rebögés* ‘dadogás’, *raszt* ‘lépduzzanat’, *tökösülés* ‘heresérv’, *tur* ‘fekély’.

A régi orvosi nyelvben a betegség keletkezését, kifejlődését és meggyógyulását igen változatosan fejezték ki: [az embert] *el-üti a kórság, reája fut a nyavalya*, [a daganat] *meghegyesül* ‘megérik’, [a beteg] *könnyebbül, lábad, jobbul, megvigaszik* ‘meggyógyul’; [a betegséget, kórt] *megállatja, elüzi, lecsendesíti, megnyhíti, megvigasztalja* ‘gyógyítja’, *meghűvösíti, kivonsza, megállatja* ‘megállítja’ [a gyógyszer vagy a gyógymód]; [a betegség] *gonoszra fordul, megnehezedik, meghat* ‘megfertőz’, *elhatalmazik*; [a daganatot] *meglágyítja* [a gyógyszer vagy a gyógymód]; [a gyógyszer, gyógymód] *operál* ‘hat, kifakaszt (pl. kelést)’; [egy testrészt] *dagad, gyullad, megvész, megszakad, kimenyül, megszaz, megbántódik, megcsügged, megszakad* stb.

A betegségekre a gyógyszereket különféle formában használták. Volt *csap* ‘kúp’ *flastrom, ír, julep* ‘növényből vagy gyümölcsből készült szirupféle’, *kenet, liktárium, kötés, pilula, pogácsa, por* stb.

A gyógyszeres kezelésen kívül egyéb orvosi gyógymódok is közismertek voltak, pl. *ivó- és fürdőkúrák, gőzferedő, purgálás, párlás, köpölyözés, sütögetés, dörzsölés, kenés, párás izzasztás, füstölés, a sebek kivágása* stb.

A régi magyar orvosi nyelv, ha szegényes is volt, olykor igen színes, találó kifejezésekkel élt, s mindig törekedett (olykor tájnyelvi szavak bevonásával is) magyar kifejezések használatára.

PÁSZTOR EMIL

Egy világhírű anatómus értekezése a koponyáról, az 1870-es évekből, szép magyar nyelven

A szakkifejezések fontos részét képezik a nemzeti nyelvnek. A biológia és az orvostudomány folyamatos fejlődése, a kutatás és a technika haladása szükségessé teszi, hogy szaknyelveinkben is megtaláljuk a legszebb, legkifejezőbb magyar, illetve magyaros megnevezéseket. Egyetértek Donáth Tibor professzorral, aki a Magyar Orvosi Nyelv 2003/2 számában a következőket írja: „Világos, hogy a szaknyelvművelést a megfelelő szakterületek szak képviselőinek kell végezni, olyanoknak, akiknek a szakmai tudásuk mellett egyúttal nyelvészeti, etimológiai, szemantikai affinitásuk, netán képzettségük van.” Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy egy-egy szép magyarnyelvű szakközlemény, a nyelvújítás tudatos igénye nélkül is, hozzájárul nyelvi értékeinkhez.

Lenhossék József

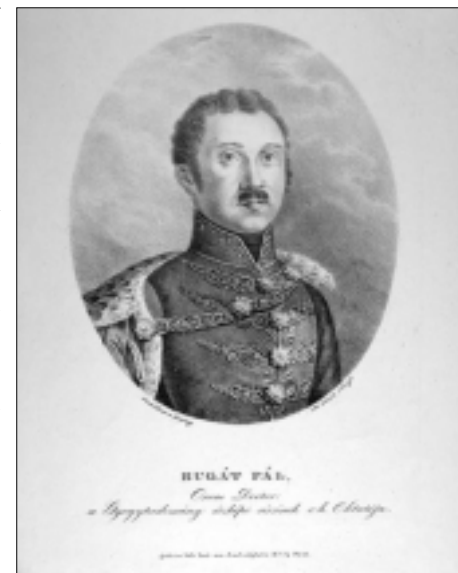
A képek forrása: Dr. Jantsits Gabriella MAGYAR ORVOSOK ARCKÉPEI, Medicina, 1990

Már a XVII. század végén és a XVIII. században megjelentek az első nemzeti nyelvű (angol, francia, német) orvosi, anatómiai szakkönyvek. 1772-ben Rácz Sámuel (1744–1806) írta meg az első magyar orvosi tankönyvet. A magyar orvosi és anatómiai szaknyelv kialakulásának történetét néhány fontos, az utóbbi években megjelent tanulmány részletesen ismerteti: Donáth Tibor (2003), Keszler Borbála és ifj. Kaán Miklós (2004), Karaszszon Dénes (megjelenés alatt).

A Magyar Tudományos Akadémia a nemzeti nyelv ápolása mellett kezdettől fogva támogatta és kiadványaival segítette a tudományágak magyar nyelvű művelését. Erről számolt be Lenhossék Mihály (1863–1937, Lenhossék József fia) egyik tanulmányában, *A Magyar Tudományos Akadémia szerepe a magyar anatómiai irodalomban* (MTA kiadása, Budapest, 1926), Marek József pedig az egész orvostudomány és az MTA viszonyát vizsgálta *A Magyar Tudományos Akadémia és az orvostudományok fejlődése az utolsó száz év alatt* (MTA kiadása, Budapest, 1926). Akadémiánk ma is élére állott az anyanyelvünk javítását és fejlesztését szolgáló újabb követelményeknek, amikor 2004-ben létrehozta az „Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottság”-ot.

A koponyával kapcsolatos irodalmi munkálkodásom során Lenhossék József (1818–1888) több tanulmányát olvastam: 1. Az emberi koponyaisme. *Cranioscopia* (1875); 2. Deák Ferenc koponyáján tett mérések és ezekből vont következtetések (1876); 3. A mesterségesen eltorzított koponyákról (1878); 4. A Szeged-Óthalmi ásatásokról (1882); 5. Progén koponyák (1885).

Lenhossék József 1859-től haláláig a pesti (ill. bp.-i) egyetemen a leíró és tájbonctan nyilvános rendes tanára, 1878–79-ben az egyetem rektora volt. 1864-ben az MTA levelező, 1873-ban rendes tagjául választották. Tudomá-

Bugát Pál

(Semmelweis Orvostörténeti Múzeum)

Rác Sámuel

nyos érdeklődése főleg a központi idegrendszer és a vese finomabb szerkezetének, valamint a kismedencei szervek érend-szerének kutatására irányult. A tudományos embertannak, az antropológiának a hazai úttörője volt, annak egy fontos ágát, a kraniológiát (koponyatant) művelte és ezen kutatásai nagy nemzetközi elismerést szereztek számára. Az anatómia egyetemi oktatásának fejlesztésére az emberi szervek muzeális gyűjtését kezdte el intézetében, és nemzetközi érdeklődést kiváltó korróziós készítményeket¹ készített.

Lenhossék József őszintén elkötelezte magát a magyar nyelven történő egyetemi oktatás mellett.

Az említett Lenhossék-tanulmányok időbelileg már kb. fél évszázaddal a nyelvújítás² legjelentősebb évtizedei után születtek és így Lenhossék sikeresen használhatta a Rác Sámuel (1744–1806)³ és Bugát Pál (1793–1865)⁴ által megújított szaknyelvet. Ugyanakkor Mihálkovicz Géza (1844–1899)⁵ – akit a magyar anatómiai szaknyelv igazi megteremtőjének tartanak – munkássága későbbre esik, Lenhossék ezt a megújított szaknyelvet még nem alkalmazhatta.

A Lenhossék-tanulmányok értékes tartalmukon túl nyelvi

szépségükkel is megragadtak. A tanulmányok nyelve egészében nagyon is élvezhető, a maitól való eltérések száma nem olyan nagy, hogy az az olvasást vagy a megértést megnehezítené. Sőt, többször áll meg az ember olvasás közben, hogy ez milyen szép megfogalmazás vagy szóhasználat. A tanulmányokból főleg az orvosi, anatómiai szaknyelvre vonatkozó érdekességeket, a mai nyelvünkől való eltéréseket mint nyelvtörténeti dokumentumokat szeretném röviden ismertetni. Bősze Péter professzor úr bízott ezek megírására.

Észrevételeim a mondat szerkesztést és a helyesírást illetően.

A tanulmányokban gyakran találkozunk a szenvedő és a műveltető mondat szerkesztéssel, pl.: „... ez alatt következett egy sárga agyagréteg, melyben tűzhelyeknek egész telepe **találtatott**”, „Ezen elősorolt mesterséges macrocephal koponyák Retzius A. és Fitzinger J. L. által **letrattak, lerajzoltattak** és főszenyomatokban az egész világra **szétküldettek**”, „Ez szalagmérle segítségével **vétetik** a homlokori varránytól a nyakszirtpikkely végéig.”, „Virchow R. arcuszöge két vonal által **képezetetik**.”, „A mellső (koponyaárok) **képezetetik** oldalt a homlokcsont vizirányos részének koponyaútri felületei és az iksont kis szárnyai által.”, „... egymással több koponya **összehasonlíttatik**.”

Gyakran fordul elő a gerundiumos szerkezet is, pl.: „... a később **tárgyalandó** arcuszögre vonatkoznak ...”, „... e mellett jól **megjegyzendő**, ...”, „... ezen alak ... nemcsak **elősorolandó**, de főjellegeire nézve is **megmagyarázandó**.”

A magyar szavakban a „c” helyett mindég „cz” található: boncztan, arcz, arczél, arczczal, medencze, gerinczczsatorna, czomb, porcz, mércze, karperecz, czélszerű, daczára vlmnek, czim, daczoló, franczia, főherczeg, harczos, bonczár (boncoló orvos), czéloz, megczáfol. A latin vagy latinos írású szavakban a „c” betű mellett soha nincs „z”, de ez a „c” többségben „k” hangnak ejtendő, csak néha c-nek: craniologia, vivisectio, nucleus, cultura, mathematicus, capucinus, microcephalia.

Nem tudtam megtalálni a pontos nyitját az „y” és az „i” használatbéli szabályának, de inkább az idegen (főleg latin) szavakban láttam több „y”-t: byzanti stylű (bizánci stílusú), scytha (szkíta), psychicus, paralysis.

Összegyűjtöttem azokat a szakmai szavakat és kifejezéseket, melyeket, úgy gondolom, ma már nem vagy csak lényeges változtatással használunk (a szavak mellett zárójelben a szó mai jelentését tüntetem fel): *agyacs* (kisagy), *dagály* (elődomborodás), *dudorzat* (dudor), *eszélyes* (okos), *hallszerv* (hallószerv), *horthok* (hátsó ornyílás), *kemény agykér* (kemény agyburok), *központkereső vezető* (érező idegrostok), *központfutó vezető* (mozgató idegrostok), *méhélet* (intrauterin, azaz méhen belüli élet), *poszfog* (kisörlő), *szemöldív* (szemöldökív), *varrány* (varrat, a koponya-csontok összeköttetése).

Ma már nem használt vagy nagyon megváltozott köznapi szavak: *arczban* (szemben, irány megjelölésére), *arczélben* (profilban), *búvárlat* (búvárkodás), *csalékony* (megtévesztő), *egyáltalában való* (teljesen elfogadható), *egyenközű* (párhuzamos),

Mihálkovits Géza

előszegvényi rendszer (abszcissza, azaz a vízszintes koordinátatengely), *érdekel bír* (jelentősége van), *függélesen* (függőlegesen), *harántos* (harántirányú), *hozzákoczkodó* (hozzá érintkező), *időtanszerűleg* (időrendben), *jellegezési mód* (jellemzési mód), *kinyomat* (megnyilvánulás), *közülés* (közgyűlés), *majd ugyanaz* (majdnem ugyanaz), *netaláni* (esetleges), *okadatoltnak találtam* (indokoltan találtam), *oldalagos* (oldalirányú), *szegvény rendszer* (koordinátarendszer), *szalagmérle* (mérőszalag), *szirony* (patina), *vízirányos* (vízszintes), *talóka* (buta).

Kis változással, szó- vagy szótagrövidítéssel, illetve -hosszabbítással változó szavak: *agykocsán* (agykocsány), *csalhatlan* (csalhatatlan), *egyidejűleges* (egyidejű), *feledhetlen* (feledhetetlen), *hozzáférhetlen* (hozzáférhetetlen), *ilyenekül tekinteni* (ilyennek tekinteni), *koponyaisme* (koponyáról szóló ismeret), *környi* (környéki), *közbeiktatás* (közbeiktatás), *közepetti* (középső), *külsértés* (sérülés), *nagy mérvben* (nagy mértékben), *metszfog* (metszőfog), *parabol* (parabola), *sülyed* (sülyyed), *sűrűdés* (sűrűsödés), *távola* (távolsága), *végthatás* (végső hatás), *zig-zugos* (zegzugos).

Hosszabb kifejezések: *egyáltalában való X.Y. azon állítása* (teljesen elfogadható X. Y. azon állítása), *a fejhányad mekkoraságára befolyással bír* (hogyan mekkora a fejhányad), *igen sok kivételt szenved* (igen sok kivétellel kell számolni), *mind kedvezőbbé válandanak* (mind kedvezőbbé válnak), *a rajzoló elnézése mi-*

att (a rajzoló tévedése miatt), *valamivé bélyegződik* (valamivé nyilvánítják), *az elősorolt méréseken kívül* (az ismertetett méréseken kívül), *magas homlokot külölt* (magas homlokot mutat), *nem akadtam szabályzatra* (nem találtam szabályszerű eltérést), *temetők felhányása* (temető feltárása).

Az udvarias kifejezéseket Lenhossék szinte már túlzásba viszi: „... a muzeum érdeműs igazgatója Pulszky Ferencz ur a legnagyobb előzékenységgel sziveskedett rendelkezésemre bocsájtani”, „a szíves olvasó kiszámítására (megítélésére) bízom.”

Érdekes nyelvi szempontból összehasonlítani Lenhossék öt tanulmánya közül az elsőt (167 oldal) és az ötödiket (68 oldal), amelyeket 10 év különbséggel lényegében ugyanazon témakörben írt. Az olvasó semmi lényeges különbséget nem talál a tanulmányok nyelvezetében, az írásmódban. Mégis, az utóbbi tanulmányt sokkal könnyebb olvasni. Egyszerűbbnek és érthetőbbnek látszik az írásmű, talán kevesebb a szenvedő igealak, a mondat szerkesztés „magyarosabb”, tehát még viszonylag rövid idő alatt is látunk bizonyos fokú nyelvi fejlődést a tanulmányokban.

Bár az orvostörténészek nem sorolják Lenhossék Józsefet a jelentősebb orvosi nyelvújítók közé, mégis, Lenhossék tudományos irodalmi munkásságát nyelvünk fejlesztése szempontjából is figyelemre méltónak tartom.

Irodalom

Donáth Tibor: Hogyan is állunk a magyar anatómiai nyelvvel? Magyar Orvosi Nyelv, 2003, 2: 31–34.

Karasszon Dénes: Az MTA és a természet- és orvostudományi nyelvújítás. In : Az MTA Orvosi Tudományok Osztálya története. 2005 (megjelenés alatt).

Keszler Borbála, ifj. Kaán Miklós: Adalékok a magyar anatómiai szaknyelv kialakulásához. Magyar Orvosi Nyelv, 2004, 1: 16–19.

Jegyzetek

1. A korróziós készítmények úgy készültek, hogy viaszmasztixot és egyéb anyagokat tartalmazó, melegen folyékony, de lehűlve keményre száradó keveréket fecskendeztek be valamely lument (üreget) magába foglaló struktúrába, szerkezetbe, szervbe (pl. érbe, vesekehelybe stb.). Az anyag megmerevedése után tömény sósavval az anyagot macerálták (kiáztatva széttronsolták), amivel a kitöltött üreg szoborszerű háromdimenziós formáját kapták meg.

2. A bécsi testőrírók közül Bessenyei György (1742–1811) igen határozottan szögezte le álláspontját a következőkben: „... egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcsességet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe be nem oltotta.” (Magyarság, 1778). Bessenyei mellett a Báróczi Sándornál (1735–1809) és Barcsay Ábrahámnál (1742–1806) még ösztönösen elindított nyelvújítási folyamatban Kazinczy Ferenc (1759–1831) már céltudatosan vállalta a főszerepet. A Martinovics-féle összeesküvés miatti börtönfogságából 1801-ben visszatérve Bányácskára (a későbbi Széphalomra) az azt követő három évtizedben Kazinczy képes volt a korabeli irodalmat és a nyelvtudo-

mányt, írókat, költőket, történészeket a nyelv megújítására, gazdagítására mozgósítani. Ezrekre tehető leveleinek száma, amelyek barátaihoz és mindazokhoz íródtak, akik a nemes cél érdekében képesek voltak aktívan közreműködni.

3. Rác Sámuelnek a szakmai nyelvújítás szempontjából is alapvető műve 1772-ben jelent meg: *Az emberi élet általános ismeretét tanító könyv*. Ma őt tartjuk az „elsőnek”, aki bátor volt magyarul előadni az egyetemen, amiért még száz év múlva is büntetés járt.

4. Bugát Pálnak a magyar orvosi szaknyelvet megteremtő munkássága időben egybeesett Kazinczy legaktívabb működésének idejével. Bugát nyelvészeti szempontból jelentős első munkája a német A. F. Hempel könyvének fordítása volt, tíz évvel a mű megjelenése után: *Az egészsé-*

ges emberi test boncztan-tudományának alapvonatai (2 kötet, Pest, 1828) és a könyvhöz írt 70 oldalas függeléke, amely a magyar anatómiai nevezéktan eredetét jelenti. Bugát későbbi fontos tanulmányai: *Magyar–deák, deák–magyar orvosi szókönyv*. (Toldy Ferencsel közösen, Pest, 1833), valamint a *Természettudományi szóhalmaz* (Buda, 1843), amely mintegy 40 000 magyar szakkifejezést ismertet.

5. Mihalkovics nyelvújító munkássága főleg tankönyveiben valósult meg. Híressé vált Carl Krause könyvének (*A leíró emberbonctan kézikönyve*) 1881-évi Mihalkovics-féle fordítása, majd az általa megszületett *A leíró emberbonctan és tájbonctan tankönyve* (Budapest, 1888) és *Az ember anatómiája és szövettana* (Budapest, 1898) című munkák.

Orvosi szakkönyvkiadásunk – szerkesztői szemmel

A közlés vágya: az agyagtáblától a könyvig...

Elmondani, megértetni, tanítani, az utókorra hagyományozni – legemberibb céljaink egyike. Ezért *véstek* agyagtáblára (Babilónia) és deszkalapra (Kína), *írtak* papiruszra (Egyiptom), pergamenre (Kis-Ázsia) és papirosra (Kína).

A „tudást” *tekerceskebe göngyölték*, majd *hajtogatni kezdték* és fedőtáblák közé erősítették (kódex). S miközben Európában még *kézzel írták-másolták* a kódexeket, addig Kínában már a XI. sz.-ban *nyomtattak*.

A *betűöntést*, a *szedést-nyomást* Európában Gutenberg találta fel 1440 körül; híres 42 soros Bibliája 1450-455 között született.

A fejlődés azóta sem állt meg: forradalmasítja a könyvkiadást a síknyomás (1796), a gyorsajtó (1810), a mélynyomás, a rotációs gépek (1850 után), az ofset (XX. század eleje) – hogy a XX. századi *sámítógépes forradalomról* ne is beszéljünk...

A közlés módja: a siker kulcsa

A könyvírásra vállalkozó szerzőknek (legalább) négy fontos kérdést kell feltenniük és megválaszolniuk, mielőtt munkához látnak.

1. *Mit akarok írni?* Nem mindegy, hogy tankönyvet, szakkönyvet, ismeretterjesztő munkát akar-e írni a szerző, hiszen minden műfajnak más és más sajátosságai vannak.

2. *Kinek?* Tudnia kell a szerzőnek, hogy a hallgatónak, a szakmabélinek, a művelt nagyközönségnek vagy a szélesebb olvasórétegeknek szánja-e művét.

3. *Hogyan, milyen formában?* Tartalmi-terjedelmi és formai (elsősorban nyelvi-nyelvhelyességi) kérdésekben is kell döntenie.

4. *Mikor?* Bár az időzítés a kiadó feladata is, természetes, hogy a tudomány helyzetét éberrel figyelő szerzők szerepe e kérdésben is alapvető.

Ha a négy kérdésre megszületik a szerző válasza és döntése, elkezdheti a könyvírást.

A könyv útja a kiadóban: szerző és felelős szerkesztő

A szerző elkészült munkáját a könyvkiadóban a felelős szerkesztő kapja meg. Tapasztalatom szerint a szerző és a felelős szer-

kesztő munkakapcsolatának minősége a könyv minőségére is rányomja bélyegét.

Milyen a *jó szerző* a felelős szerkesztő szempontjából? Olyan, aki a munkálatok idején *határozott* (tudja, mit akar és hogyan), akinek kézírata „jó” (készen van, szabványos), aki a határidőket betartja, ugyanakkor *alkalmazkodó*: a kiadó kéréseit meghallgatja, mérlegeli, szakmai tanácsain gondolkodik, azokat a megjelenés érdekében megszíveli. A könyv elkészülte után egyengeti, segíti a könyv útját, és máris új könyvötlettel áll elő.

A *jó felelős szerkesztő* a szerző társa, segítője, értő munkatársa a könyvkészítés folyamata során. Képviselője a kiadóban, a vitás kérdések megoldásának elősegítője. A kiadó oldaláról nézve önálló munkatárs, aki mindent megtesz a könyv szakszerűségéért, szépségéért, megjelenéséért, sikeréért. Jól képzett, sokoldalú szakember, aki az elvárásoknak maradéktalanul megfelel. Kulcsfigura, aki összefogja és irányítja a könyv munkálatait.

Cipőt a cipőboltból – azaz: hol terem a felelős szerkesztő?

Felelős szerkesztő – egyáltalán: jellegzetesen kiadói munkakört ellátó szakember – bizony nem „kapható” készen. Ahhoz, hogy valakiből felelős szerkesztő lehessen, kell legalább egy főiskolai vagy egyetemi oklevél, kiadói gyakorlat, azaz a „számárlétra” végigjárása, kell a folyamatos könyvszakmai képzés, kell a folyamatos anyanyelvi képzés és kell a folyamatos tanulás a társszakmák területén. Mindez *kell* – nem pedig jó, ha van.

Nem árt, ha elhivatottságot érez a „jelölt”, netán megszállottságot...

Ha minden simán megy, harminc körül az ember felelős szerkesztő is lehet, harmincöt körül pedig akár jó is...

Itt említem meg, hogy a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete (MKKE) a rendszerváltást megelőzően évente szervezte a kiadók új és régi munkatársai részére az ún. „Könyvkiadó ismeretek” című továbbképzést, melyre minden kiadó minden munkatársa köteles volt eljárni, a tárgykból vizsgázni. Az imént említett számárlétra előrelépni csak több sikeres vizsga után és hibátlan kiadói munkát végezve lehetett. Mivel ilyen képzés és vizsgáztatás már hosszú évek óta nincs, tudatom, hogy – a szükséges engedélyek beszerzését követően – én magam indítok két típusú, az Országos Képzési jegyzékben szereplő, oklevelet adó szakképzést a felnőttoktatás keretében azért, hogy a szakma visszanyerje régi hírét, hitelét.

(Elhangzott a Magyar Professzorok Világtanácsának szaknyelvi-nyelvi ülésén, 2005. június 17-én)

Az orvosi könyvkiadásról – hagyományaink

Alig néhány évvel Gutenberg után, 1472-ben, Hess András felállította az *első nyomdát* Budán – így a könyvnyomtatás nálunk is lehetővé vált.

Az *első magyar orvosi szakkifejezésekre* (epe, máj) is a XV. században találunk rá, és 1690-ben már megjelenik az *első orvosi szakkönyv*: Pápai Páriz Ferenc Pax Corporis c. munkája.

Bár korábban is voltak egyetemeink, orvosképzésünk, de törvényt csak 1763-ban hozott az országgyűlés. A képzés 1769-ben indult el.

Minden bizonnyal ez is magyarázza, hogy alig néhány év múlva, 1772-ben megjelenik az *első orvosi tankönyv*: Rácz Sámuel „Az emberi élet általános eredetét tanító könyv” címmel.

A nagy változást 1825 hozta a Magyar Tudományos Akadémia megalakulásával. Két osztálya is van, melynek léte az orvosi könyvkiadáshoz csatolható: az I., a Nyelv- és irodalomtudomány Osztály, valamint az V., a Biológiai és Orvosi Tudományok Osztálya. Csupán érdekességként, a fejlődés érzékeltetése kedvéért jegyzem meg, hogy 1930-ban 10, 1960-ban 145 könyvet adott ki a Magyar Tudományos Akadémia kiadója, az Akadémiai Kiadó.

A XIX. század nyelvújítási buzgalma az orvosi nyelvet is érintette. Csupán Bugát Pál orvosi nyelvújító munkásságát emelem ki (1828), aki neológus volt, valamint Vajnocz János nevét, aki az első szemorvosi könyvet fordította 1883-ban – Csapodi István szerint kiválóan, a régi orvosi szókincsre támaszkodva, ortológusként.

Megemlítem azt a fontos tény, hogy már 1879-ben tanulmány jelent meg a Nyelvőr c. lapban arról, hogy az egyetemeken a hallgatók *milyen* orvosi nyelven hallgatják az egyes tárgyakat. Igaz, a „Magyar nyelv az orvosi egyetemen” című tanulmányában Erneyi(???) Miksa felszólalt az orvosi nyelv ezernyi „korcs” magyar szava ellen, de vitathatatlan érdeme, hogy a kérdést elsőként vizsgálja a hallgatók szempontjából. Több mint száz évnek kellett eltelnie azóta ahhoz, hogy az orvosi egyetemen (Semmelweis Egyetem) Bősze Péter professzor úr kezdeményezésére a hallgatók az orvosi nyelv kérdéseiről előadásokat hallhassanak, sőt vizsgálhassanak a Magyar orvosi nyelv elnevezésű tárgyból.

A XIX. és a XX. század folyamán számos szakszótár jelent meg, pl.: tőzsdei, jogi, műszaki, asztalos, földmérési, szemorvosi (az első már 1883-ban), vasúti, bányászati, tűzér, „korcsmáros”, mészáros, molnár, takács, játékszíni, aratás-cséplési, halászati, fazekas, céhszabályok stb. Ekkor határozták azt is meg, hogy a „szakszókincs: az egyes foglalkozási ágakra jellemző szavak összessége”.

Ma a „magyar” orvosi szakszókincs mintegy 7000 latin (görög) és angol orvosi szakszót tartalmaz – és e szavak száma csak nő...Bizonyára más nemzetek is jókor érzékelték e problémát saját szaknyelvük területén, hiszen már 1895-ben megtették tudósai az első kísérletet Baselben az anatómiai szakszavak egységesítésére.

A rövid, csak kiemelésekre szorító történelmi felsorolást

azzal zárom, hogy hazánkban a XX. század első felére kialakult (sőt virágzott) a klasszikus kapitalista könyvkiadás, a második felére pedig (egyik napról a másikra) a szocialista könyvkiadás, melynek hatása a rendszerváltás óta eltelt 15 év könyvkiadására is rányomta bélyegét.

Magánkiadók → állami kiadók → magánkiadók: kis magyar közelmúlt

1948-ig magánkiadók és magánterjesztők, azaz a klasszikus kapitalista könyvkiadás jellemezte a magyar könyvkiadást is.

1948-ban a kiadókat államosították és szakosították: alig néhány (10-15) nagy kiadóvállalat működött. Erre az időszakra az állami irányítás és felügyelet volt jellemző, a „három T” (támogatom-tűröm-tiltom) elve tökéletesen működött. Az állami támogatás azt jelentette, hogy a kiadók kezét a haszonelvűség nem kötötte meg, s hogy jól elkülönített feladatköröket nem kellett féltetniük, hiszen tervszerű működésük a „kultúrforradalom szolgáltatásban” állt. Az 1980-as években már érezhető volt a helyzet tarthatatlansága. S amit a szakma érzett, be is következett: a könyvkiadás az elsők között „dőlt” össze a rendszerváltás éveiben, de nem figyeltek rá igazán: hiszen „csak” a kulturális élet egy darabját érintette és annak viszonylag kevés munkatársát.

1989. okt. 23-tól, a rendszerváltás napjától, ismét a magánkiadók (magyar, vegyes és külföldi tulajdonú) és magánterjesztők látják el a hazai olvasókat könyvvel: jóval és rosszal, széppel és csúffal, igénytelenül és igényessel, olcsóval és drágával...

Orvosi szakkönyvkiadók a mai könyvpiacra

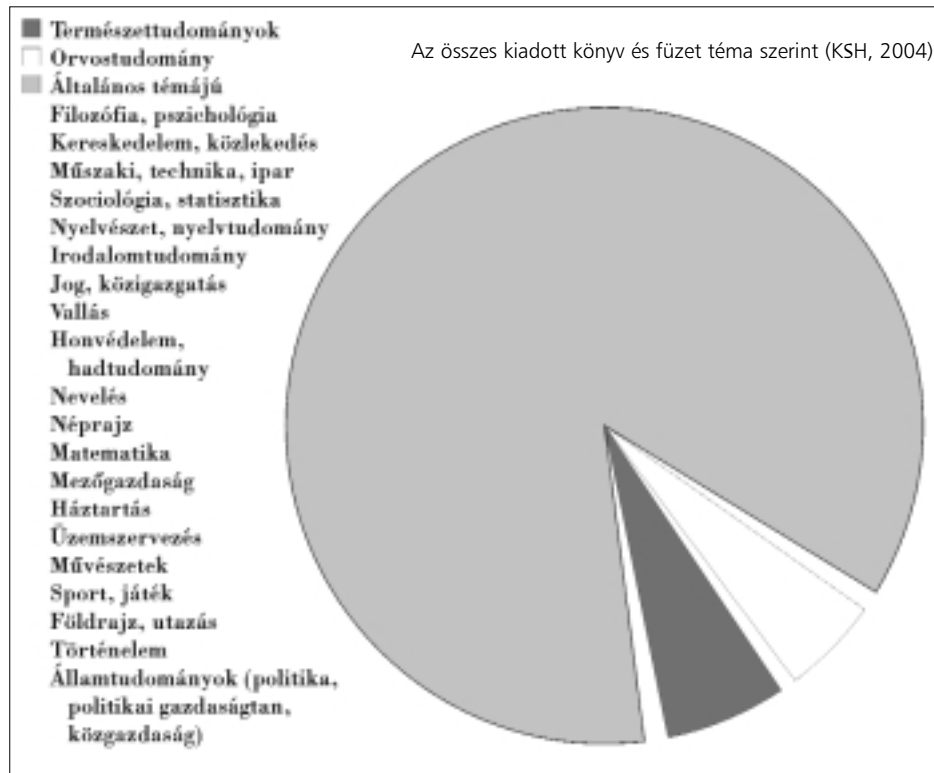
Mivel könyvkiadót bárki alapíthat, akár egyetlen könyv magánkiadása miatt is, nemigen tudni, hogy hány kiadó is van ma a piacon. A MKKE taglétszáma kb. 150, de ennél több, mintegy 200 kiadó működik hazánkban. Ezek közül talán húsz ad ki orvosi tankönyvet, szakkönyvet és ismeretterjesztő könyvet, köztük régiek (Akadémiai Kiadó, Medicina Kiadó, Kossuth Könyvkiadó) és újak (Osiris, Springer, SpringerMed, Tinta).

Orvosi szakkönyvek szerzőség szerint

Tudományos könyvek esetében a szerzőség kérdése azért érdekes, mert nyilvánvaló: szükség van arra is, hogy külföldi könyveket fordítsanak le (esetleg némi hazai vonatkozású utalással), de nagyobb szükség van tán eredeti hazai munkákra – különösen az oktatás és szakképzés területén. Ezen belül vannak egyszerűs, valamint többszerzős és ún. szerkesztett szakkönyvek és egyetemi tankönyvek is. Ez utóbbi azért is érdekes előadásom szempontjából, mert ilyenkor az orvos szerkesztő a könyvkiadói felelős szerkesztő munkájának minden nehézségét saját „bőrén” éri...

Összes kiadott könyv és füzet téma és jelleg szerint

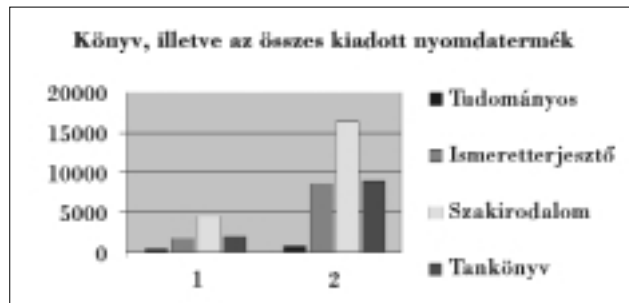
A nagyságrendek érzékelése miatt érdemes megtekintenünk: a sok-sok nyomtatott műből téma szerint csak 406 „cím” mögött van orvosi könyv és füzet, melyek összesen 806 000 példányban jelentek meg 2004-ben (KSH, 2004). Nem sok.

Ez tehát az a kicsiny, de jelentős szerepű szelete a könyvkiadásnak, melyről előadásomban megkísérlek némi tájékoztatást adni.

Ezt a képet finomítja az a kimutatás, amely szerint a kiadott könyvek száma alig harmada a négy kiadványtípus alapján a füzeteknek, a szórólapoknak és az egyéb nyomdai termékeknek.

S hogy miért súlyos a helyzet? Azért, mert elképzelhető, milyen a nyomdai termékek helyesírása, szerkesztettsége, szakmai helyessége stb. akkor, amikor még a könyvekre sem fordítunk elég – szerkesztői, lektori, fordítói stb. – figyelmet. S ezek a minden szöveggondozást nélkülöző termékek jutnak el emberek százazreinek kezébe, tehát nyelvroboló hatásuk jóval nagyobb, mint a könyveké.

Az összes nyomdai termék és az összes könyv száma (KSH, 2004)

Ha azonban a kiadott könyvek példányszámára *jelleg* szerint pillantunk, reménykeltőnek mondhatjuk a helyzetet: a tudományos művek, a tankönyvek, a szakkönyvek és az ismeretterjesztő könyvek az összes kiadott könyv felét teszik ki, azaz olyan mű-

vek, melyek eleve feltételezik a könyvkiadó közreműködését a megjelenésben – így van remény arra is, hogy a szerző nem volt és nem lesz magára hagyva.

Szakkönyvkiadásunk pénzforgalmi adatai

A MKKE adatai szerint a szakkönyvek, lexikonok, szótárak, tudományos művek, valamint a felsőoktatásban használatos kiadványok elmúlt évi (2004-es) összforgalma 10 397 544 000 Ft volt, a piac 17,9%-a. Ezen ágazatban következett be a legerőteljesebb csökkenés, ugyanis ez az adat 2003-ban 11 733 557 000 Ft volt, azaz az összforgalom 20,6%-a.

A külföldi tulajdonban lévő könyvkiadók magyarországi piaci részesedése számottevően növekedett az elmúlt évben, 25,8%-ra emelkedett: 15 048 159 000 Ft-ot tett ki. (2003-ban piacrészesedésük 23,6% volt, 13 454 399 000 Ft-tal.)

Az összes kiadott könyvek példányszáma jellegük szerint (KSH, 2004)

Könyvszakmai események

A szakma – minden nehézség ellenére – törekszik arra, hogy a közönséggel és egymással találkozzék. Ennek érdekében számos hazai és nemzetközi eseményt, versenyt rendez, illetve vesz részt ilyeneken. A teljesség igénye nélkül felsorolok néhányat a jelentősebbek közül.

A *Szép Magyar Könyv* versenyt nyolc kategóriában írják ki minden évben, köztük tankönyvek (általános és középiskolaiak, valamint segédkönyvek), ismeretterjesztő kiadványok, tudományos művek, szakkönyvek, felsőoktatási kiadványok is versenyeznek.

A *Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivált* 2005-ben 12. alkalommal, az Ünnepi Könyvhét és Gyermekkönyvnapok eseményeit 76. alkalommal rendezték meg.

A szakkönyvkiadás terén jelentős a *Mezőgazdasági Könyvhó-*

nap, a *Felsőoktatási Tankönyv- és Szakkönyvvásár*, az újabbak közül a *Semmelweis Kiadói Napok*.

A kiadók saját alapítású díjakat is kiadnak, pl. az *Akadémiai Kiadó*, mely 2004-ben Fodorné Csányi Piroska: A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szótára c. könyvét díjazta a kiadói munkatársak véleménye alapján. A Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó *Erdővédelemtan* című, valamint a Szaktudás Kiadó Ház *Információ és orientáció* című, általam szerkesztett könyveit díjazta, mégpedig hallgatói és oktatói vélemények alapján.

Új kezdeményezés, hogy a Debreceni Tudomány Egyetem nyelvszakos hallgatóinak fordítói díjat adományoznak.

A könyv útja a kiadótól az olvasóig

Az ókor fejlett kézirat-kereskedelmét a középkorban „szünet” követte, majd a reneszánszban ismét fellendült a könyvpiac. A XVII. században a nyomdász egy személyben kiadó és kereskedő is volt, de a XVIII. századtól a kiadók önálló vállalkozásokként is megjelentek.

Pesten a XVIII. század végén már öt könyvkereskedő működött.

A XIX. században a nagynevű kiadók (Révai-testvérek, Franklin Társulat, Pallas, Akadémia Kiadó) mellett megjelentek a nagynevű kereskedők is (Wiegand Ottó, Emich Gusztáv, Ráth Mór). De ez az az időszak, amikor kialakul a máig is élő rendszer, vagyis az, hogy a könyvkiadó a nagykereskedelemnek (esetleg saját hálózatának) adja tovább a könyveket, ők pedig a kiskereskedelemnek (esetleg saját hálózatuknak vagy közös értékesítési vállalkozásaiknak), akiktől végül az olvasóhoz jut a könyv. A XXI. század ehhez csak az on-line könyvesbolti hálózatot tudta hozzátenni.

A könyv ma: piaci termék

A rendszerváltás óta a könyv ismét piaci termék, azaz piaci körülmények között kell a kiadónak minden költséget (munkabér, adók és járulékok, szerzői tiszteletdíjak, jogdíjak, eladási ösztönzés, reklám, rendezvények) előteremtenie.

Az egyetlen „kedvezmény” az 5%-os általános forgalmi adó. Az állami, felügyeleti szervi támogatás ritka és rendszertelen, nehezen vagy egyáltalán nem tervezhető, így erre kiadói munkát alapozni nem lehet, ráadásul a támogatás összege folyamatosan csökken.

A nagyvállalatok ritkán ajánlanak fel pénzt általában a könyvkiadás támogatására – esetleg egy-egy olyan kiadványt támogatnak, mely az ő termékükkel, szolgáltatásukkal valami kapcsolatot mutat.

A mecenatúra pedig szinte ismeretlen fogalom napjainkban. Ezért nem ritka, hogy magánkiadásban jelennek meg könyvek – azaz a szerző saját pénzét fekteti be a megjelenés érdekében.

Egyre terjed az a kiadói gyakorlat is, hogy a megjelenés érdekében előfizetőket gyűjtenek – különösen a nagyon drága, kis példányszámú munkák esetében.

A megjelent könyvek forgalmazásában gondot jelent az „álkedvezmény” és a folyamatos árleszállítás egyre terjedő és diva-

tosabb rendszere, mely miatt a kiadók a remélt kis hasznot sem mindig tudják elérni. Ez pedig létüket veszélyezteti.

A könyvtárakról, röviden

Nehéz könyvpiaci helyzetben hasznos lenne kiadónak, olvasónak egyaránt, ha a könyvtári hálózat jó lenne, azaz a legújabb könyvek is megtalálhatók lennének. Sajnos, ez nem így van: sem a szépirodalmat, sem a szakirodalmat nem tudják az egyre csökkenő beszerzési keret miatt kellő mértékben és példányban gyűjteni a könyvtárak, még a legnagyobbak sem.

Szerencsére, az ún. köteles példány rendszere megmaradt, ami azt jelenti, hogy az Országos Széchényi Könyvtár minden magyar nyelvű, illetve minden Magyarországon megjelent nyomdai termékből, illetve minden magyar szerző által írt műből hat példányt kap. Egyet megőrzésre eltesz, egyet a szabadpolcra helyez, egyet a második nemzeti gyűjtőkönyvtárba, Debrecenbe továbbküld. A maradék három példány valamely közkönyvtárba kerül – témájának megfelelően.

Új és fontos hozzáférési lehetőségeket nyújt a világháló: az elektronikus könyvtárak egyre több szakkönyvet, szakfolyóiratot kínálnak – teljes szöveget vagy kivonatokat. Hazánkban a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma biztosítja a pályázó könyvtáraknak az EBSCO-rendszerbe való bekapcsolódást: ez könyvtárak részére díjmentes hozzáférést ad a világ legnagyobb elektronikus könyvtáraihoz. E szolgáltatással a könyvtárak szűkös anyagi helyzetükben némi közvetett támogatáshoz juthatnak.

Megemlítem, hogy elsősorban a szépirodalmi műveket a kiadók ún. hangzó könyvek, DVD-k formájában is kiadják – ezzel egyszerre bővítik a választékot, és szűkítik a könyvek eladási forgalmát.

Ábel a rengetegben, azaz anyanyelvi rétegek és a „nyelvhasználó”

Szókészletre vonatkozóan számadatot csak sok megköttéssel mondanak a nyelvészek. Mégis, azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelv szókészlete közel egymillió szóból áll. Ebből tízezer szó feletti a szépirodák és szakírók szókészlete, tízezer alatti a köznyelvet beszélők szókészlete. Idegen eredetű mintegy hétezer szavunk, melynek nagy része szakszó.

Az embert a nyelv körülöleli, vagyis ugyanazon „nyelvhasználó” beszélő-olvassa a köznyelvet, a diáknyelvet, változó szinten (általános iskolaitól a tudományosig) egy szaknyelvet, a tájnyelvet, az irodalmi nyelvet, idegen nyelvet-nyelveket.

Az értelmiség – így a könyvet is író orvos – nagy felelőssége az, hogy tudatos nyelvhasználó és tudatos nyelvvalakító egy személyben. Igaz és szép mondása Pusztai Istvánnak (1976), hogy „Az anyanyelv egyszersmind világnézet.”

Hány szaknyelvet értünk?

Az imént azt állítottam, hogy egy személy több nyelvi réteget használ, köztük egy szaknyelvet is. Érdekes kérdés lehet az, amire a címben utaltam, azaz: hány szaknyelvet ért egy beszélő?

Egy ízben igazságügyi orvos szakértői véleményt kellett

„megfejtenem” bíró ismerősöm részére, akinek meg kellett volna értenie az ítélelhozatalhoz a szakvélemény idegen szavait, rövidítéseit (betű szerint): „ko-i nagyothallás”, „a betegnél pszichiátriai konzílium történet”, „organikus pszichoszindróma”, „intellektuális funkciók hanyatlása”, „kóros tendencia”, „neurológus konziliárius”, „atrophia”, „vascularis encephalopathia”, „dialysis” stb.

De a szöveg magyar szakkifejezéseivel („dülmirigy túltengés”, „veseelégtelenség”, „tüdővizenyő”, „cukorbetegség”, „vakbél rosszindulatú daganata”, „légzésleállás”) is gondban volt, hiszen ezek jelentéstartalma sem érthetőbb számára pusztán azért, mert magyar szavak.

Az igazságügyi orvos szakértő – nagyon helyesen – véleményét egyetlen mondatban, köznapi nyelven is összefoglalta, így az én „fordításommal” együtt a szöveg érthető lett annak a jogásznak számára is, akinek a szakvélemény szólt...

Kérdés, hogy segítség nélkül hogyan született volna meg a bíró ítélete?

Mit tehet, és mit nem tehet a szöveggel a felelős szerkesztő?

Ezzel a kis példával visszakanyarodom a felelős szerkesztő tényleges – kötelező és javasolt – feladataihoz, hiszen eddig csak a jó felelős szerkesztő alaptulajdonságairól szoltam.

A felelős szerkesztő *csak a szerző tudtával, beleegyezésével* javíthatja az idegen szakszavak írásmódját, illetve helyettesítheti magyar megfelelővel (pl. oedema = vizenyő).

Javasolhatja a műveltségre jellemző idegen szavak elkerülését (paralel = párhuzamos).

Tanácsolhatja didaktikai, szerkezeti okok miatt fejezetek, ábrák, táblázatok sorrendjének, kiemelések változtatásának megfontolását.

Felhívhatja a szerző figyelmét szókészlete tudatos bővítésére, pl. tájnyelvi, régies, választékos kifejezések használatára.

Figyelmeztetheti az igényes nyelvhasználat, pl. ikes igék ragozásának, ritka szavaknak a használatára.

A felelős szerkesztőnek az eddigi „megengedő” tanácsai, javaslati mellett (melyeket csak a szerző tudtával és beleegyezésével hajthat végre) vannak *kötelező feladatai*.

Feladata a magyartalan mondat- és szószerkezetek javítása.

A szerző által elfogadott írásmódnak megfelelő egységesítés.

A magyar helyesírás szerinti hibák javítása.

A könyvszakmában elfogadott szabványok érvényesítése (címrrend, irodalomjegyzék, utalások, ábraalírások, táblázatcímek, lábjegyzetek, mellékletek, tárgymutató, címnegyed, fülszöveg stb.).

Jó szerző–szerkesztő–együttműködés esetén a szerző várja, és örömmel fogadja a szerkesztő javaslatait, hiszen a felelős szerkesztő a könyv egészét nézi, nem a szakmai részleteket, és ezért más hibákat vesz észre, más kérdéseket tesz fel, mint a szerzőtársak, a lektorok.

A felelős szerkesztő soha nem a könyv, a szerző ellen dolgozik, hanem mindig érte.

Együtt a szaknyelvekért

Deme László professzor 1960-ban kifejti, hogy a szaknyelvekért közösen kell fellépniük az egyes szakmák képviselőinek és a nyelvészeknek. Ebben egyetértés volt és van. Az előző századokból is számos példát hozhatunk arra, hogy a két fél egymásnak sokszor ellentmondó, de az ügyet mégis előrevivő vitákat folytatott.

Míg a szókészlettel kapcsolatban például Turcsányi Andor 1874-ben „... az isten nélkül való műszavak” helyett a nép nyelvének elemeit ajánlja, addig J. Soltész Katalin 1960-ban azt írja, hogy „egyes tudományok szaknyelvei nem érhetik be az anyanyelvvél, de az átvételek legyenek általánosan elfogadottak”.

Ritka, hogy (mint azt Tolnai Vilmos teszi) valaki megdicsér egy szótárt: ez történt ugyanis az 1907-ben megjelent Onomatológia Medicina. Orvosi neveskönyv című szótárral.

Ha valakik műszópályázatot írnak ki, mint 1909-ben, akkor mások (így Antibarbarus) azt írják, hogy „mesterségesen nem igen lehet a nyelvet gazdagítani...”.

Természetesen már 1907-ben is vitakérdés a szavak magyaros írásmódja, és Ihász Ferenc el is ítéli a „magyar külsejű, de idegenlelkű” hibákat, de azért Sövényi Ernő 1941-ben kiáll a magyaros írásmód mellett.

Nem sorolom az ellentétes példákat, hanem rátérek az eredményes, közös munkákra, néhányat kiemelve közülük.

1950-től rendszeresen tartottak szaknyelvi konferenciákat.

1963-ban jelent meg először a sok vitát kiváltó, de az egységes írásmód kialakulását nagyon segítő Brencsán-féle orvosi szótár „Idegen orvosi kifejezések magyarázata” alcímmel.

1960-tól adták ki a Szerkesztési irányelvek című könyvsorozatot az Akadémiai Kiadónál.

1971-ben jelent meg a Helyesírási és tipográfiai tanácsadó a Nyomdaipari Egyesülésnél.

1972-től Nagy Ferenc nyelvész vezetésével szaknyelvi kutatások indultak az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

1973-ban Grétsy László nyelvész vezetésével létrejött a Szaknyelvi Munkabizottság.

1980-ban megjelent az ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 31. füzeté, „A magyar szaknyelvkutatás bibliográfiája” címmel.

Folyamatosan jelentek meg szaknyelvi, két- és többnyelvű értelmező, népnyelvi és helyesírási szótárak.

1996-ban megjelent a könyvkiadói szakma egy fontos „iránytűje”, Gyurgyák János munkája „Szerkesztők és szerzők kézikönyve” címmel, amelyet 2005-ben (nem véletlenül) „Szerzők és szerkesztők kézikönyve” címmel adtak ki ismét.

Sokat jelentett az is a könyvek szövegének minősége szempontjából, hogy mivel a szakfordítás igen elterjedt a szocialista könyvkiadás éveiben, sok és igen jó színvonalon dolgozó szakfordítónk volt és van ma is. Más kérdés, hogy ma őket sem igen fizetik meg, inkább olcsóbb s tán kevésbé jó fordítókat alkalmaznak költségkímélés címén...

Mit tegyünk a jó szakkönyvek érdekében?

A szerzők fogadják el és szívleljék meg Fábián Pál tanár úr szavait: „A könyv minősége a kézirat minőségétől függ.”

A *könyvkiadók* ügyeljenek a szabványok-szabályok betartására, gondozzák a könyveket, őrizzék szakmai színvonalukat. Ismerjék a könyvpiacot, legyen kitekintésük a hazai és nemzetközi könyvkiadásra.

A *könyvterjesztők* segítsék a tartalmas, színvonalas szakkönyvek eladását, még akkor is, ha nem ez a terület hozza a legnagyobb forgalmat, hasznot.

1. ábra. A kihalt mauritiusi madár, a dodo

Az *olvasók* (szakmabéli, egyetemi hallgató, nagyközönség) vásárolják meg a könyveket...

A *mindenkori állam* pedig lehetőségeihez mérten, a piaci viszonyok között is, jelentős mértékben támogassa a könyvkiadást, ezen belül is az oktatást, továbbképzést biztosító szakkönyvkiadást.

Magyar – angol = 1:0?

Az előadás végéhez közeledve érdemes napjaink egyik, a nyelvek szempontjából igen fontos kérdését feltennem, és a magam válaszát megadnom, hiszen a Magyar Professzorok Világtanácsa nemcsak a magyar nyelv és a szaknyelv viszonyát tárgyalta a mai napon, hanem a magyar nyelv és a világ nyelveinek viszonyát is, értelemszerűen.

A kérdés tehát az, hogy a kis nyelveknek vagy az ún. világnyelveknek áll-e a világ?

Nos, a világon mintegy 7000 nyelv él, ebből Európában 55.

A magyar nyelv, bár kis nyelv, a 40. helyen áll a beszélők száma szerint e sorban, és a kihalás veszélye nem fenyegeti sok, ma még élő nyelvvel szemben. Nyelvünk belső szerkesztettségé,

szerves rendszere, a beszélők viszonylag kis száma, a nyelv egyedisége és rokonalansága Európában azt az óriási eredményt hozta, hogy mi, mai magyarok, értjük a majd ezeréves Halotti Beszédet is, és a csángók csodás nyelvét is...

S mit mondhatunk el az angol nyelvről? Az angol napjainkban a világnyelv: terjed és virul, azonban jó, ha tudjuk, hogy a mai angolok nem értik Shakespeare alig 400 éves nyelvét... Vajon mit hoz számukra a holnap, ilyen múlttal és azzal a jelenel, hogy nyelvüket ugyan sokan beszélik, de egyben sokan rontják is nap mint nap, hiszen az emberek angoltudása messze nem tökéletes.

Egy érdekes rádiós beszélgetésben a híres angol író, *George Bernard Shaw* mintha nekünk üzent volna – kár, hogy számos mondása közül a szellemeseket ismerjük, a lényegeseket nem. Most közreadom a Fáy Emma által talált és fordított gondolatokat:

„Már régen tisztáztam egy egész sor kitűnő írótól azt a furcsa tényt, hogy egy igazán tehetséges angol nyelvű írónak az előbb már említett hatalmas előnyök ellenére is leküzdhetetlen nehézségekkel kell szembenéznie. Őszintén mondom, az anyanyelvemen nagyon sokszor képtelen vagyok érzéseimet és gondolataimat teljes pontossággal visszaadni. A mi nyelvünk gazdag, nagy és praktikus, de viszonylag fiatal. Áttanulmányoztam néhány ősi nyelvet és akkor rádöbbentem, hogy azok lényegesen nagyobb erővel és pontossággal képesek közvetíteni az örök emberi gondolatot, mint a mi nyelvünk.

...csak az általam legsodálatosabbnak tartott magyar nyelvet vegyük példának, ezt a mindössze talán 30 millió ember által beszélt nyelvemet. Bátran kijelenthetem, hogy miután évekig tanulmányoztam ezt a nyelvet, meggyőződésemé vált: ha a magyar lett volna az anyanyelvem, az életművem sokkal értékesebb lehetett volna. Egyszerűen azért, mert ezen a különös, ősi erőtel duzzadó nyelven sokszorta pontosabban lehet leírni a parányi különbségeket, az érzelmek titkos rezdüléseit.”

Az angolt beszélő milliók *használják* az angol nyelvet, nem pedig *ápolják*, vigyázzák...Nem szívügyük, hanem jól-rosszul tudott eszközük a nyelv, melyet, ráadásul, nem is szeretnek.

Szeretni mindenki az anyanyelvét szereti.

2. ábra. A felmelegedés miatt kihalás veszélyezteteti a jegesmedvéket

**„Jaj annak a népnek, melynek történelmét
legyőzői írták!”**

Azért jó vigyázni, figyelni és tenni. A címbeli idézet igaz történelmünkre, igaz nyelvünkre is.

Ne felejtjük, hogy nyelvtudományunkat a XIX. században Budenz és Hundörfer (= *Hunfalvy Pál. – A szerk.*) alapozta, és hogy a finnugor nyelvi rokonságot hirdető elmélet nálunk még mindig megdönthetetlen nyelvészkörökben, holott már rég megdőlt... (*Az – a pontosabb szakkifejezést használva – uráli nyelvi rokonság elmélete nem dőlt meg, legfeljebb csak egyesek vitatják. A szerk.*)

Milyen jó lenne, ha akár csak a 2001-es évben hozott törvény a cégtáblák magyar feliratozásáról élne! Akkor 2004-ben, Bart István (az MKKE elnöke) felszólalásában hivatkozhatott volna tényleges hazai nyelvvédő lépésekre az Európai Parlamentben, ahol ezt mondta: „*Szükség van olyan eszközökre, amelyekkel meg-*

védhetők az európai kis nemzetek nyelvei.... A kis országokban a nyelv meghatározó szerepet játszik a nemzeti öntudatban.” Sikere volt. Értették.

Ne felejtjük, hogy Svédországban a szaktudományokat már angolul művelik, nem svédül.

Ne felejtjük, hogy Málta elvesztette anyanyelvét: hivatalos nyelve az angol.

Ne felejtjük, hogy Európa népei és Európa nyelvei között helyünk volt, van és lesz – sorsunk nem a már kihalt mauritiusi dodo madaré (1. ábra), még csak nem is a felmelegedés miatt kihalásra ítélt jegesmedvéké (2. ábra).

Ne felejtjük ősi rovásírásunkat és szerves gondolkodásmódunkat, amely egy szóban, tökéletes egységben fogalmazta meg, írta le azt, amit ma is feladatként magunk elé tűzhetünk.

Ne aggódjunk: érteni és érezni fogjuk...

„*Emeljük fel SZ.V. NK. T!*”

Rák Kálmán

(1929–2005)

A Magyar Hematológiai és Transzfuziológiai Társaság és a Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Tanácsa megrendülten tudatja, hogy

PROF. DR. RÁK KÁLMÁN,

a klinikai hematológia és a véralvadás-kutatás nemzetközileg elismert Széchenyi-díjas művelője, oktatója 2005. június 2-án Debrecenben váratlanul elhunyt.

Egész életművét, szerénységét, szorgalmát, segítőkészségét, etikus életfelfogását és emberiségét Társaságunk és Egyetemünk követendő példának tekinti. Iskolateremtő tevékenységének jelentős része van a magyar egészségügy, a hematológia és a transzfuziológia elmúlt évtizedekben elért eredményeiben.

Szeretetteljes emberi és igaz orvosi egyéniségének emlékét tudományterületünk nagyjai között őrizzük.

Fölösleges lenne kedves olvasóinkat részletekbe menő életrajzi adatokkal terhelni: elég fölütni a megfelelő könyvet, ott megtalálható a sok-sok vállalt feladat és tisztség, a tanulmányok, a munkahelyek s a megszámlálhatatlan kitüntetés és díj.

Sok komoly tudományos munka, könyvfejezetek s több száz közlemény kötődik Rák Kálmán professzor nevéhez. Különösen kiemelni, hogy e több száz közlemény között (jól mutatva Professzor Úr nyitottságát, sokirányú érdeklődését, hiszen írt ő az orvostudomány jövőjéről vagy épp – csak példaként említve – a homeopátia kérdéseiről) több foglalkozik a szaknyelvvél, orvosi szaknyelvünkkel is. Sok ilyen kérdésben foglalt állást s vette föl a kesztyűt vita esetén, amire – noha nem volt nyelvész – egyértelműen följosította széles látóköre, szigorúan logikus

és következetes gondolkodása s a latin nyelvbeni kiemelkedő jártassága.

Különös büszkeség számunkra, hogy lapunkat is megtisztelte írásaival, gondolataival, fölvetéseivel sőt, e lap szerkesztőbizottsági tagságát is vállalva tevékenyen részt vett újságunk alakításában, s eközben buzdító erkölcsi támogatását is mindig érezhettük!

Fontos tehát kiemelni: Rák Kálmán személyében nem egyszerűen egy kiemelkedő orvos tudóst, hanem egy, a hivatása mellett a kultúra, az általános műveltség sok kérdésével is törődő, foglalkozó embert, egy igazi értelmiségit veszítettünk el.

Élete, munkássága mindannyiunk számára mértéket ad, irányt mutat.

Köszönjük Professzor Úr!

Egy figyelemre méltó könyvcsemege

Keszler Borbála:

Írásjeltan

Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története

Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2004.

276 oldal, 106 egész oldalas illusztráció (!)

ISBN 963 19 5147 2

Ár: 3999 Ft

A kedves olvasó első kérdése talán az lehetne, hogy egy írásjellel foglalkozó felsőoktatási tankönyvről ugyan miért kell (mert bizony kell!) egy kifejezetten az orvostudományi szaknyelvel foglalkozó lapban szólni.

A válasz persze magától értetődő: a helyes, pontos és szab-

tos íráshoz, a megjelentetendő-megjelenő írások készítéséhez, illetve (s ez kiemelten fontos!) ezek világos megértéséhez elengedhetetlenek az írásjelek (ábécék, szövegtagoló vagy más tisztán értelmező jelek, szimbólumok, grafikai objektumok) megfelelő szintű ismerete. Különösen igaz mindez a tudományos, például az orvostudományi szövegekre (gondoljunk csak a kötőjelezés vagy a kötőjel- és nagyköötjel-használat tartalmát, jelentést is befolyásoló szakmai fontosságára – e témákról már szoltunk is fogunk is még szólni lapunkban).

Ám a fentebbiekkel, úgy vélem, nem mondtam világrengetően újat, mert e műnek sokkal nagyobb értékei is vannak! Bár tankönyvről van szó, de ez nem csupán egy „átlagos” tankönyv.

1. táblázat. A középkori Európában leggyakrabban használt neumajelek

	punctum, tractulus	virga	pes	clavis	torculus	porrectus	scandicus	climacus	írásrány	oriscus	quilisma	pressus	epiphonus	cephalicus
Sankt Gallen	..	/	✓✓	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Középfraancia és normann	..	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Angol	.	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Vizigót	.	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Katalán	.	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Beneventán	..	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Nonantola		∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Bologna	..	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Novalesa	.	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Paleofrank	..		∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Lotharingia	.	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Breton	.	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
Aquitán	.	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩

Szendrei Janka táblázata. In Rajeczky Benjámín (szerk.): Magyarország zenei története I. Középkor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

VETELKEDÉS.

mind ezeket az ő erejének vagy Lelkének általa. Pál Apától, az írásnak igaz magyarázója, ekképpen szól, Cor. 6, Megferenteltésén vartoc, Meg igazulván vartoc, és mi Wrunc Iesus Christuánc nevében, És is mi Istentőlnek Leike által, Efté is magyarázatot meg nem verheténc.

PAVLVS THVRI. Az is Kérdés, Hogy ha az Attya hozzaki az ő Lelkének általa az ő népit Egiptusból.

DÁVID FERENTZ. Peter vram efté mondja, Hogy meg nem bizonyíthatom, Hogy az Attya Isten az ő testamentomban az ő Lelkének általa, vagy erejének általa ezeket követelne mindeneket. Tízecet az, Hogy meg bizdít fátoc, Hogy is három főmely Haromságotnac egyfés mind hozzaki legyen ki: Auagy, Hogy az három főmely egy Isten legyen. Mert én ezt agadom. Vallom kedig, Hogy az egy Attya Isten az ő Lelkének, vagy erejének általa ezeket követel mindeneket, És hogy az ő népit is az általa fabadítotat ki földiségből. Ez kedig Zacharias Propheciának 4, réfőből nyúlón vagyom: Holot az Isten ekképpen szól Sorobabelnek: Nem feregben, sem külföld erdőben, Hanem az én Lelkemenek általa fabadítom meg, Afté mondja is feregnek vira Isten. Vgyan ezen főlősinac modia adatic elönkbe, Eph. 4, Somma azért: A fent Lelc mondatie az Attyának és Fiának Leike, Miért hogy az Attya afit is Fiának adta, és aual öter meg keuén, Christusa töte, És vgyan azont az ő Fiának általa mi belönc önti, és mindeneket azon Lelc által czelekdéi, mind ömaga, s mind is Fia, Efté. 64. 11. H3 Mart.

125. ábra. Az virádi díspatitác... II. oldal. Colossarot. 1.5.6.9.

267

Ez az alkotás világos megfogalmazású, áttekinthető, könnyen érthető, érdekes, szórakoztató: nem kell a nem nyelvész szakembernek rögtön, az első betűtől az utolsóig „bevágni”. Bármikor föl lehet ütni és az adott oldalakon böngészkedni: sorban érdekességekre, különlegességekre, kulturális csemegékre fog találni az olvasó s a tájékozottság, a műveltség magában is érték és élvezet. (Arról most nem is szólnék, hogy például a szakmai tevékenység szempontjából is mekkora a különbség az orvosi és az értelmiségi lét között...).

Természetesen a könyv színvonalával kapcsolatosan említetekben nincs semmi meglepő: Keszler Borbála (aki rendkívül izgalmas szaknyelvtörténeti tanulmányaival rendszeresen és fá-

radhatatlanul dolgozva nagy élvezetet szerez a Magyar Orvosi Nyelv olvasóinak) évek óta tanulmányozza az írásjeltant, annak legkiemelkedőbb magyar tudósa, kutatója: így érthető, hogy gondolatai nemcsak átfogóak, de letisztultak, kikristályosodottak is.

A könyv külön kiemelendő értéke a több mint száz csodálatos, egész oldalas illusztrációja: különféle betűtípusokkal (glagolita, indus, akkád, ibériai, főnői stb.) írott szövegek, gyönyörű iniciálék, szövegmutatványok – mindez már magában külön esztétikai kalanddá teszi ezt a hasznos, nagyon szép és élvezetesen tanulságos könyvet.

Magam csak egy hibáját éreztem e műnek: szerintem túl rövid...

XI. Réfz.

85

ültethető. Sz. Jakab naptájban, igen gyönyörűséges, különös különös-főle, kedves szép főnekkel virágzik, az mint hogy a' Méltóságos Esztergami Ertek Urunk ő Natsága Póloni kertében, többet hatvan különböző különböző-főle drága főnd tellyes fűek főveknél találhatni: és nagyokat, mint az öreg róma: nem-csak áltott időt véreket, de magon kőitket-is, mind fejér verőfől pettyegettettek, s mind király főndeket. Mikor ezek az el-vetett fűek főek, virágoznak Sz. Jakab nap-élt, és utánna, az ki tettük, és szép tellyes, az ki-veheti mind fődel egy, ydtt; de jól reá-ki vigyázni, hogy az főld, le ne hulljon az gyökere körül: és az czifra főldbe áltethető, reá vigyázván az fellyől meg-nevetett időkre, és Jelekre: úgy hogy, egy-más előnében éfeneke éteien. Ha pedig felettébb fők az főzök, is-let-is le-metzhető, hogy az főbbi jobban, és főzében virágozhassanak. Azok mellé, szép pálcákakat ver-tenek, és gyöngén hozzá kötözék, hogy az főld, le-ne tőrhessék őket. Öfzet, ha akarja, megént hasonló-képen ki-veheti, és edénybe tetheti: de telbe az pinczében vige. Ha pedig némellyeket, mind yárte dőre ak: na tenni, azoknak jól el-metellyék ágokat, és csak ödöt, vagy hatot hagyjanak: hogy meg tél-előtt, fiatal ág-cákákat verhessenek ki. Mert egyébként, el-ve főnek; ezek is télben, az pinczében tétellenek.

Az kikerül pedig, magokat akának főzni, ben ha- cxxxvi. gyalának az hozzafőnyágyban, a' hől előben állottak: hanem ezeknek-is jobb főfűez ágainak le-kell metzh-nylés az ködép derék ágokat kell meg-hagyni, a' kikerül magot főzgedyenek. Némellyek az tarttyák leg-jobb magnak, kinek virágja leg-idejében nyilik, főképen L. 3 ha

131. ábra. Lippay János Posoni kert című munkájának (1664) 85. oldala (Lippay János: Posoni kert. 2. könyv. Bécs, 1664)

272

Két érdekes téma és néhány kapcsolódó nehézség

BEVEZETÉS

A szövegcsiszolás alábbi példáiban – sok egyéb mellett – először a „jelző vagy főnév?” kérdésköréből, majd a szórenddel kapcsolatban mutatunk be példákat.

JELZŐ VAGY FŐNÉV?

1. példa:

Eredeti mondat

Minimális vagy enyhe endometriosisban szenvedő betegek terbeesési rátája lézer laparoszkópia után szignifikánsan jobb.

Módosított változat

A csekély vagy enyhe endometriosisban szenvedő betegek termékenyülési képessége lézerlaparoszkópia után lényegesen javul.

Néhány megjegyzés

1. A „lézer” szó nem jelzőként szerepel; jelzőként lézeres laparoszkópia lenne. A „laparoszkópia” szó is főnévként szerepel; jelzőként a „laparoszkópiás” vagy „laparoszkópos” a megfelelő, pl. laparoszkópiás/laparoszkópos lézerkezelés után...

2. A mondatban szereplő ... „lézer laparoszkópia után”.. kifejezésben a „lézer” és a „laparoszkópia” szavak egy fogalom két tagját képezik, s mivel a „lézer” szó főnév, itt egy jelentéstömörítő összetett-szerkezettel állunk szemben, ezért azokat egybeírjuk: lézerlaparoszkópia.

3. A „terhesség”, „teherbeesés” stb. szavak kerülendők!!! (fogamzás, megtermékenyülés, állapotosság, várandóosság stb.).

4. Az „endometriosis” szónak nincs elfogadott magyar változata.

5. A laparoszkópiás/laparoszkópos és a hasonló szóváltozatpárokról (mikroszkópos/mikroszkópikus, antibiotikus/antibiotikus stb.) majd a következő számban külön szólunk, egy a kérdést feszegető olvasói levél kapcsán.

2. példa:

Eredeti mondat

Lézeres laparoszkópia segítségével az adhézió képződés mértéke csökkenthető, és a postoperatív terhességi ráta is meghaladta a laparotomia során tapasztalt arányt.

Módosított változat

Lézerlaparoszkópia után összenövések ritkábban keletkeznek, mint hasmetszéseket követően, és a fogamzási arány is nagyobb.

Néhány megjegyzés:

1. A „lézeres laparoszkópia” kifejezés használható, de megfelelő például a „lézerlaparoszkópos” megfogalmazás is.

2. Az „adhézió képződés” azonban már feltétlenül egy szó, mert rag és jel nélküli birtokos tömörítő szerkezet: adhézióképződés. De: „az adhézió képződése” vagy „az adhézióknak a képződése” (az előbbinél a birtokos személyjelet, az utóbbinál a birtokviszonyt kifejező ragot és a birtokos személyjelet is kiírtuk – ezen esetekben a határozott névelő nem hagyható el).

3. Értelemzavaró a „során” szó használata. Az értelmező szótár szerint: „alatt, közben, folyamán” fogalmakkal azonos. Az olvasó úgy gondolhatja, hogy a laparotómia alatti terhességi rátáról van szó, holott a szerző a laparotómia utáni időszakra gondol.

4. A „terhességi” szó kerülendő! A „terhességi ráta” a „fogamzási vagy megtermékenyülési arány” kifejezésekkel jól helyettesíthető.

3. példa:

Eredeti mondat

Az endometriosis szövetek környékén fellépő hashártya hegesezés szintén tipikus jelenség. Egy-egy izolált sziget a hegesezés kapcsán deformálja a környező peritoneumot, és az általa termelt és kibocsátott gyulladáshoz vezető tényezők kialakulásához vezethetnek.

Módosított változat

Az endometrioticus szövetek környékén fellépő hashártya-hegesezés szintén jellegzetes jelenség. A különálló szigetek hegesezés útján torzítják a környező hashártyát, és gyulladáskeltő anyagokat bocsátanak ki, amelyek összenövések kialakulásához vezethetnek.

Néhány megjegyzés:

1. „Az endometriosis szövetek” megfogalmazásban az „endometriosis” szó jelzőként szerepel, pedig ez főnév. Tulajdonképpen megint egy rag és jel nélküli birtokos szerkezettel állunk szemben,

ezért az egybeírás a helyes: „endometriosiszövet”. A jelzős alakja talán mégis szerencsésebb: „endometrioticus szövetek”.

2. Találkozhatunk azonban olyan kifejezésekkel is, mint: „endometrioticus szöveten esetén ...”, „adenomyoticus szövetenél nem végzünk ...”, „a rákos szöveten mindig”...

Ezek nem helytállóak, mert nem a szöveten endometrioticus, adenomyoticus vagy rákos, hanem a szövet.

3. Értelemzavaró a „gyulladásos faktorok” kifejezés, mert a faktorok nem gyulladásosak, legfeljebb gyulladást keltenek, idéznek elő. Ha azt írjuk, hogy „gyulladásfaktorok”, akkor egy meghatározott fogalomról beszélünk, nevezetesen gyulladást kiváltó, okozó faktorokról – ezt a sajátos jelentéstartalmat tömörítjük a két főnévből álló összetett szóban. Jelzős szerkezetben a „gyulladás-keltő” szó alkalmazható: „gyulladás-keltő faktorok”. A „faktor” szót legtöbbször a „tényező” szóval helyettesítjük, de esetünkben például az „anyag” szó esetleg jobban cseng, jóllehet ebben az összefüggésben a „faktor” szó már elterjedt és elfogadott.

4. A „hashártya hegesedés” természetesen egy szó, hiszen ez egy birtokos tömörítő szerkezet (a hashártyának a hegesedése jelentéstartalommal, illetve még teljesebben kielemezve: a hasnak a hashártyájának a hegesedése). Tekintve azonban, hogy az összetétel háromtagú és hat szótagnál hosszabb – ha kéttagú lenne, akkor bárhány szótagosan is teljesen egybe íránk, épp úgy, mintha hat, vagy annál kevesebb szótagú, bárhány elemű összetételről lenne szó... –, ezért a szabályoknak megfelelően, a jobb áttekinthetőség, érthetőség végett, a legmegfelelőbb helyre beillesztve, egy kötőjellel tagoljuk az összetételt. Helyesen: „hashártya-hegesedés”!

MI A HELYES SZÓREND?

Az első példa az állítmány helyével kapcsolatos. Az iskolában úgy tanultuk, hogy a magyar mondat szerkezete a következő: alany, állítmány, tárgy, határozó és jelző. Ettől azonban nagyon sokszor eltérünk.

1. példa:

Eredeti mondat

Két megoldás létezik: az első szerint a cisztát tokjával együtt totálisan ki kell metszeni (stripping out), míg a második csoport szerint fenestrálni és ablálni (vaporizálás) kell a cysta belfelületét.

Néhány megjegyzés:

1. Nos, kibicsaklott a magyar nyelv. Hiba az is, hogy ugyanazt a szót a szerző kétféleképpen írja egy mondatban (cisztá, cysta). Megjegyzendő, hogy mind a két írásmódo helyes.

2. A szórend jobban hangzik, ha az állítmányt a mondat végére tesszük: „fenestrálni és a cysta belfelületét ablálni kell.”

Első módosított változat

Kétféle megoldás lehetséges: a) a tömlőt a tokjával együtt teljesen ki kell hámozni (stripping out), b) a tömlőn nyílást (ablakot) kell készíteni és a tömlő belfelületét vaporizálással elpusztítani.

3. Nézzük ezt a változatot: „... a tömlőn nyílást (ablakot) kell készíteni és a tömlő belfelületét vaporizálással kell elpusztítani.” Kévsébé hangzik jól, ám jelentésileg eltérő megoldás: „a tömlőn nyílást (ablakot) kell készíteni és vaporizálással kell elpusztítani a tömlő belfelületét.” Itt a tömlőbelfelület elpusztításának a módjára, a vaporizálás módszerére külön is föl hívjuk a figyelmet. Ez az adott szövegkörnyezetben nagyon fontos lehet.

4. A „vaporizálni” szó elterjedt. A szótár szerint gőzölögtetést jelent. Ennek alapján írhatjuk úgy, hogy „... és a tömlő belfelületét gőzölögtetéssel elpusztítani.” Nem biztos azonban, hogy ekkor ez a „gőzölögtetés” szó a legjobb megoldás. Itt nem a gőz pusztítja el a tömlő belfelületét, hanem a hatalmas, koncentrált hő hatására maga a belfelület párolog, „gőzöl el”, tehát szerencsésebb az „...és a tömlő belfelületét elgőzölögtetéssel/elpárologtatással elpusztítani.” (vagy még inkább megsemmisíteni/kiirtani, mert az „el-” igeikötő ismétlődése viszont már ismét igen sután hangzik. Jóllehet, ezek a gondok csak árnyalatnyinak tűnnek, hiszen a lényeg megértése voltaképp csak a szakmai gyakorlat kérdése. Ráadásul a szöveg korábbi részéből is kiderül, ami általánosan ismert, hogy a vaporizáció lézerrel történik. Ezzel együtt: e példa is mutatja, hogy a színvonalas, tiszta, világos, értelmiségihez méltó fogalmazás nem is egyszerű dolog: lám, egy szórendi alapfölvetés kapcsán is hány egyéb olyan szempont bukkan föl, amelyre szintén oda kell figyelni!

Második módosított változat

Kétféle megoldás lehetséges: a) a tömlőt tokjával együtt teljesen ki kell hámozni (stripping out), b) a tömlőn nyílást (ablakot) kell készíteni és a tömlő belfelületét lézerrel el kell pusztítani.

2. példa:

Eredeti mondat

Bár a tüneti kezelésben hatásosnak bizonyult a gyógyszeres terápia, a kezelés abbahagyása után visszatérő irritáló húgyúti tünetek gyors visszatérése azt bizonyítja, hogy műtéti kezelésre van szükség. Ez idáig a szakirodalom alapján a parciális cystectomy (vagy segmentális hólyag resectio) volt a választandó beavatkozás. Donnez és munkatársainak vizsgálatai azt igazolták, hogy az ún. primer hólyag endometriosiszt úgy kell tekinteni, mint retroperitoneális endometriosisz csomó, így ennek extramusculáris resectóját javasolják laparoszkooppal elvégezni (36).

Módosított változat

Bár a tünetek gyógyszerekkel jól enyhíthetők, a kezelés abbahagyása után gyorsan visszatérő, zavaró húgyúti panaszok miatt célszerűbb a műtéti megoldást választani. Erre a szakirodalom mostanáig a részleges hólyag-eltávolítást (parciális cystectomy)

vagy szegmentális hólyagreszekció) javasolta. Donnez és munkatársainak (36) vizsgálatai azonban azt igazolták, hogy az ún. elsődleges hólyagendometriosis egy hashártya mögötti endometrioticus csomónak tekinthetjük, és ezért elegendő, ha azt a hólyag izomfaláról laparoszkóppal eltávolítjuk.

Néhány megjegyzés:

1. Az első mondat elején egy bonyolultabb angol szerkezet található: „Bár a tüneti kezelésben hatásosnak bizonyult a gyógyszeres terápia ...”. Ez a mondat magyarul rém egyszerűen megfogalmazható: „Bár a tünetek gyógyszerekkel jól enyhíthetők ...”.

2. A mondatban a „kezelés” szó talán túl sokszor szerepel, és a mondat második felében is egy zavaró angol szerkezettel találkozunk. Magyarul ez is egyszerűen megfogalmazható, például így: „... a kezelés abbahagyása után gyorsan visszatérő, zavaró húgyúti panaszok miatt célszerűbb a műtéti megoldást választani.”

3. A harmadik mondatban – egyebek között – a szórendre érdemes figyelni: „... így ennek extramusculáris resectióját javasolják laparoszkóppal elvégezni.” A mondat érthető, de a „javasolják laparoszkóppal elvégezni” ebben az összefüggésben kicsit régies, már idegen. Ez adott esetben egyáltalán nem baj, sőt, érdekesebbé, egyénibb stílusúvá teheti a szöveget, de azt azért mindig gondosan kell mérlegelni, hogy egy ilyesféle megfogalmazásnak hol s mikor van helye – talán egy tudományos közleményben inkább csak modorosságnak, esetleg butára sikeredett angol fordítási kísérletnek tűnhet ez a szórend. Mondhatjuk úgy is, hogy „... amelyet a hólyag izomfaláról laparoszkóppal el kell távolítani.” vagy „amelyet a hólyag izomfaláról el kell távolítani laparoszkóppal.” – attól függően, hogy mit akarunk jobban hangsúlyozni. Tehát a végső megfogalmazás mindig az egész mondat tartalmi összefüggései szerint alakuljon!

4. Természetesen „extramuscularisan” és nem „extramuscularisan”, mert a toldalék nem szóvégi magánhangzóhoz kapcsolódik, márpedig csak az nyúl meg. Hasonlóan nem „retroperitoneális” hanem „retroperitonialis”. A „hólyag endometriosis” birtokos tömörítő szerkezet, ezért egybe írandó: „hólyagendometriosis”.

3. példa:

Eredeti mondat

Az urether endometriosis kései következménye a renális funkció lassú kiesése az endometriosis okozta obstruktív uropathia miatt.

Módosított változat

A húgyvezeték az endometriosis miatt beszűkül, ami a veseműködés fokozatos romlásához, lassú megszűnéséhez vezet.

Néhány megjegyzés:

1. Ez a mondat nagyon jól példázta az angol mondat szerkesztést:

„Az urether endometriosis kései következménye a renális funkció lassú kiesése ...” – *due to obstructive urethropathy.*

2. Jellegzetes még az angol mondatokban található kifejezések átvétele: *urether endometriosis* (*ureterendometriosis* – természetesen egy szó, de hogy itt mi módon került bele egy „h”, az elég titokzatos), *renal function* (*renalis funkció*), *obstructive uropathy* (*obstruktív uropathia*).

3. A hazai latalapú orvosi iskolát, egyetemi képzést szem előtt tartva, természetesen az sem helytelen, ha a húgyvezeték helyett *uretert írunk*, de még a „renalis funkció” kifejezés sem szokatlan. A fenti, módosított mondat azonban magáért beszél.

4. példa:

Melyik a helyes?

A korszerű műtéti laparoszkópiát, illetve a CO₂-lézeres videolaparoszkópiát egyre szélesebb körben alkalmazzák az endometriosis kezelésében.

vagy

A korszerű műtéti laparoszkópiát, illetve a CO₂-lézeres videolaparoszkópiát az endometriosis kezelésében egyre szélesebb körben alkalmazzák.

vagy

Az endometriosis kezelésében a korszerű műtéti laparoszkópiát, illetve a CO₂-lézeres videolaparoszkópiát egyre szélesebb körben alkalmazzák.

VÁLASZ (GRÉTSY ZSOMBOR):

Természetesen mind a három mondat helyes! Azt azonban mindannyian érezhetjük, hogy a három mondat valahogy más. Valamiképpen mindegyikben van valami sajátos tartalmi, gondolatűzőzési egyediség, illetve olyan felépítettségi tulajdonság, amely a szöveghelyzettől függően is meghatározza, hogy épp melyik illik egy adott gondolatmenet magyarul megfogalmazott mondatláncolatába. Hogy pontosan mi is ez az egyediség, azt bizony nehéz lenne világosan megfogalmazni, ám adott helyzetben minden átlagos nyelvérzékű ember a megfelelő szórendű szerkezetet használná.

És ezzel eljutottunk a lényeghez. A magyar nyelv szórendje a legnehezebben megközelíthető kérdése anyanyelvünknek. Tudja ezt mindenki, aki a magyart mint idegen nyelvet oktatja vagy tanulja. Jól példázta ezt egy német születésű, ám Magyarországon élő, nyelvünket kiválóan használó elméleti matematikus rendkívül érdekes cikke, mely az *Élet és Tudományban* jelent meg pár éve. Különleges élmény egy indoeurópai nyelven beszélő, gondolkodó kiváló elme szemszögéből vizsgálni finnugor nyelvünket. A cikk sok, számunkra meglepő módon mások által érthetetlennek vélt –

ám nekünk teljesen természetes és megszokottan alkalmazott, következésképpen általunk persze soha át nem gondolt – nyelvi jelenségre mutat rá. Mindezek közül sarkosan kiemelkedő témakör a szórenddel kapcsolatos nehézségek sora. A nyelviskolákban és nyelvkönyvekben ezt általában a már az e Szövegcsiszolásban is említett „a magyar mondat szerkezete a következő: alany, állítmány, tárgy” szabállyal és a hozzáfűzött „a magyarban kötetlen a szórend” „ellenszabállyal” szokták elintézni. Aztán a szorgos nebulók komoly szókinccsel, szabályos és rendhagyó ragozásokkal, bonyolult szerkezetű, hangrendiséget is figyelembe vevő toldaléklásokkal, igekötőkkel és névutókkal fölfegyverkezve tapasztalják

meg, hogy ugyan tudnak magyarul, csak nem értik meg őket, s ők is sok mindent félreértenek...

Okos tanács, letisztázott szabály tehát nincs. Csupán arra számíthatunk, hogy magyarul kezdtünk el megtanulni beszélni, magyarul nőttünk föl, magyarul olvasunk, magyarul beszélgettünk s beszélünk, és egyszerűen érezzük, hogy mikor milyen szerkezettel jó megfogalmazni gondolatainkat, mert nyelvünk egyes mondatainak szórendje titokzatos módon valamiféle érzékeny hálózatként, akárcsak egy pók hálója, összeköti, összefonja az egész közlendő gondolathalmaz elemeit, legyen bár a szöveg szerelmes vers vagy éppen egy szigorúan tudományos közlemény.

Hogyan írjuk?

„Mint” minták – avagy mikor vesszőzzünk és mikor ne...

Miért foglalkozom most egy orvosi szaknyelvi lapban egy ilyen egyszerű és meglehetősen általános helyesírási ügygel? – vetődhet föl a kérdés a kedves olvasóban.

Ennek két oka is van.

Az egyik az, hogy immáron több levelet és emilt is kaptam, amelyben arra hívták föl a figyelmem, hogy időnként már kimerítően és fárasztóan sokszor írok mindenféle elméleties és elvont, ám a hétköznapi gyakorlatában nem mindenki számára túl érdekes szaknyelvi gondokról rágódva. Ebben a véleményben is feltétlenül lehet valami. Ezt jól példázza annak az olvasónak a véleménye, aki bátran közölte velem, hogy „holt nem érdeklő” az – és itt példaként tényleg egy többszörösen kötőjelezett, összetett, kémiai nevet és egy rövidítést is tartalmazó szószórnyeteget idézett – X enzim nevének leírása, ám sok egyszerűbb, viszont gyakorta előforduló kifejezés, írásforma helyes használatára nagyon is kíváncsi lenne...

A másik ok pedig az, hogy gondosabban átgondolva rájöhettünk, hogy nem is mindig olyan egyszerű kérdés, hogy „dukál-e a 'mint' elé vessző vagy nem?”, különösen ha azt is tapasztalhatjuk, hogy a legalapvetőbb, már az általánosban is tanult szabályt sem sikerül mindig mindenkinek megfelelően alkalmazni. (Az viszont már valóban külön bonyolítja a helyzetet, ha a 'mint' szó összetetallozódik a 'több' szóval.)

Nos, megpróbálom hát a „vesszőzéssel” kapcsolatos elveket tömören összefoglalni, lehetőleg minél csacsibb példákkal illusztrálva – teszem ezt azért ilyen módon, mert általános tapasztalataim szerint az ilyes butuska példák sokkal jobban megmaradhatnak az ember fejében, mint mondjuk a „komoly”, valóban az orvosi szaknyelvből vett mutatónyilatkozatokkal megvilágított szabályok, használati szokások.

1. A „mint” előtt nincs vessző, ha állapot- vagy hasonlító határozószóként szerepel!

Én mint az egyetem fő Boa constrectora, doktorrá fogadom. (-ként értelemben: rektorként)

A hisztis páciens mint tetemet szeretem látni. (-ként, vagy -nak,-nek értelemben: tetemként, tetemnek)

2. A „mint” előtt kell vessző a hasonlító tartalmú mondatokban!

A „mint” kötőszóval bevezetett hasonlítás önálló (bár sokszor hiányos) tagmondat, ezért a „mint” kötőszó előtt vesszőt kell tenni.

Alakul, mint gibbusos gyerek a prés alatt.

A hasonlító tartalmú mellékmondatokban gyakran vonatkozó névmás vagy névmási határozószói kötőszó követi a „mint”-et.

Még nem láttál olyan nőt, mint aki az előbb itt állt. Úgy elkapnám, mint ahogy még senki...

3. A hasonlító „több, mint” szerkezet vesszőt követel!

Annak a valószínűsége, hogy agyvérzést kapok tőled több, mint 100%!

(Hangsúlyozom – bár árnyalatnyi, sőt, olykor vitatható a különbség –, itt nem arra utal a mondat, hogy „legalább” 100%-ról van szó, hanem arra, hogy egy ennél nagyobb, konkrétan ki nem mondott százalékkal vetem össze mintegy rejtetten a 100%-ot, ami persze tartalmilag értelmetlen...)

4. A majdnem (valamivel kevesebb) szó ellentétét kifejezni szándékozó „több mint” („legalább, legalábbis, minimum” értelemben) nem vesszős!

Ez a szerkezet erősít, hangsúlyoz, nem pedig összehasonlít.

Ez az összefoglaló több mint unalmas, bár ezt kimondani már több mint pimaszság. Ezekben a mondatokban tehát nem a „több” az állítmány, hanem az unalmas, illetve a pimaszság szavak.

5. De:

Ez valamivel/sokkal/alig/kissé több, mint pimaszság.

A „több, mint” szerkezet előtti, mértékre utaló szavak nyelvtani értelemben már hasonlítóvá teszik a mondatot,

még ha nem is olyan pontosan meghatározott összehasonlítóssá, mint ahogy az az *öt több, mint hat* mondatban fogalmazódik meg – függetlenül az értelmétől (esetünkben értelmetlenségétől).